

T.C
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**Mekteb-i Harbiye'nin Türkiye'de Modern Bilimlerin
Gelişmesindeki Yeri (1834-1876)**

“Düzeltilmiş Tez”

Gülşah ESER
2501020111

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Mustafa KAÇAR

İstanbul-2005

ÖZ

Tezimizde, II. Mahmud tarafından modern askerî bilim ve teknikleri öğrenmiş, çağdaş bigilerle donatılmış subay yetiştirmek amacıyla kurulmuş olan Mekteb-i Harbiye'nin, 1834 – 1876 arası dönemini ve bu kurumun 19. yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkan modern bilimlerin Türkiye'deki gelişimini incelemeye çalıştık.

Okulun kuruluş safhasında, askerî fen ve teknik içerikli dersler ön planda tutulmuş iken, daha sonraları modern bilimlerin okutulması mektebin eğitim programında önemli bir yere sahip olmuştur. Bünyesinde bir matbaanın kurulmuş olması, telif ve tercüme faaliyetlerin gelişmesinde ve okutulacak kitapların kolaylıkla yayımlanmasına imkân sağlamıştır. Bu durum mektebin öğretim kadrosunun modern bilimlere, askerî fen ve sanatlara ait çok sayıda eser hazırlamasını teşvik etmiştir.

Kuruluş yıllarından itibaren Avrupa'dan uzman öğretim üyeleri getirilmiş ve bunlar gerek eğitim gerekse telif ve tercüme faaliyetleri ile Avrupa'daki bilgileri aktarmışlardır. Aynı şekilde öğrenciler, Avrupa şehirlerine gönderilerek bilgi ve tecrübeleri geliştirilmeye çalışılmıştır.

Tezimizde, Mekteb-i Harbiye'nin kuruluşundan başlayarak Osmanlı Devlet yapısında yeni bir dönemin başlangıcı olan I. Meşrutiyet'in ilanına (1876) kadar 42 yıllık dönemini ele aldık. Sonuç olarak, öğretim üye ve öğrencileri ile birlikte Mekteb-i Harbiye'nin hem ülkenin savunmasının güçlenmesine, hem de Türkiye'de bilim ve eğitimin gelişimine büyük katkı sağladığını söyleyebiliriz.

ABSTRACT

In our Master's thesis we tried to investigate the period of 1834-1876 of the Military School (Mekteb-i Harbiye) which was found by Mahmud (the second), aiming to train officers who were learnt with modern military techniques and equipped with contemporary scientific knowledge. Besides, we also tried to investigate the progress of modern sciences in Turkey from the perspective of our military concept.

During the establishment period of the school, military sciences and techniques were the prior lessons but later, the modern sciences become the major courses of curriculum of the school. There was a printing-office in the structure school which was providing an easy way for writing and translating documents and printing of the books for the lessons. The presence of the printing-office also encouraged the instructors of the school to write many books about modern sciences, military arts and sciences.

Since the establishment of the school, many European-expert instructors had brought to the school and they transferred their knowledge about military developments in Europe by educating the students or translating the books about the issue. With a similar method, many students were sent to European capital cities and their knowledge and experiences about military developments were tired to be enhanced.

In our Master's thesis, we dealt with the 42-year period which starts with the establishment of the Military School and finishes with the declaration of the first Constitutional Government (I. Meşrutiyet) that started a new era in the Ottoman Government hierarchy and structure. As a result, it can be stated that both the students and the instructors of the Military School had essential and significant contributions into the strengthened of the state defense and the development of sciences and education in Turkey.

ÖNSÖZ

Mekteb-i Harbiye, Türkiye’de modern bilimlerin gelişmesinde önemli bir yere sahiptir. Bu askerî okul, 1834 yılında, Sultan II. Mahmud tarafından; Batı tekniklerine uygun ve çağdaş bilgilerle donanımlı subay yetiştirmek amacıyla kurulmuştur. Askerliğin bir gereği olarak, okulun ders programında, ağırlıklı olarak askerî bilim ve sanatlar yer alsa da; aynı zamanda modern bilimlere de yer verilmiştir. Modern bilimler, daha önce kurulmuş olan diğer okullarda da okutulmasına rağmen, bu bilimlerin, Mekteb-i Harbiye’de klasik anlayıştan uzak, modern bir anlayışla okutulması mektebi içinde bulunduğu yüzyılda çok daha ayrıcalıklı kılmıştır.

Okul bünyesinde kurulan matbaa ile birlikte, telif ve tercüme faaliyetleri büyük bir hızla ilerlemiş, böylelikle, modern bilimler Avrupa’da basılmış olan kitapların tercümeleri vasıtasıyla Mekteb-i Harbiye öğrencilerine öğretilmiştir. Bununla da yetinilmeyip Avrupa’nın büyük şehirlerine öğrenciler gönderilmiş ve modern bilimlerdeki gelişmeler çok daha yakından takip edilmiştir.

Çalışmamızda, Mekteb-i Harbiye’nin öncelikle teşkilât yapısına, daha sonra, Paris’te kurulan Mekteb-i Osmanî’ye ve bu okula gönderilen harbiyeli öğrencilere değinmeye çalıştık. Ancak çalışmamızın belki de en önemli kısmını mektepte okutulan dersler ve bu derslerin kimler tarafından verildiğini bildiren açıklamalar oldu. Daha sonra, okulda okutulan ve mektep matbaasında basılan kitaplara değinerek, Mekteb-i Harbiye’nin Osmanlı Devleti’ndeki, çağdaşı olan okullara kıyasla eğitim ve öğretim açısından çok daha ileri bir seviyede olduğunu gözler önüne sermeye çalıştık.

Tez çalışması boyunca, yardım ve emeklerini esirgemeyen, tez danışmanım, hocam Doç. Dr. Mustafa Kaçar’a teşekkür ederim.

Çalışmalarım boyunca tavsiyelerinden yararlandığım, desteklerini esirgemeyen İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilim Tarihi Bilim Dalı başkanı Sayın Prof. Dr. Feza Günergun'a ve diğer öğretim görevlilerine teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca Prof. Dr. Emre Dölen, Prof. Dr. Ali Akyıldız ve Yrd. Doç. Dr. Sevtap İshakoğlu, Dr. Yüksel Çelik, Dr. Hayrullah Gök'e, Yrd. Doç. Dr. Yarbay Ali Güler'e ve Kara Harp Okulu öğretim üyesi Piyade Binbaşı Mesut Uyar'a teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım.

Araştırma ve incelemelerim sırasında kütüphanesinden çokça istifade ettiğim İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi ile Harbiye Askeri Müzesi Kütüphanesi personeline teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca yüksek lisans eğitimim boyunca burslarından yararlandığım Kubbealtı Kültür ve Sanat Vakfı'na teşekkür ederim.

Gülşah ESER

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	I
ABSTRACT	II
ÖNSÖZ	III
İÇİNDEKİLER	V
TABLolar LİSTESİ ve GRAFİKLER LİSTESİ.....	VIII
KISALTMALAR LİSTESİ	XI

BİRİNCİ BÖLÜM

MEKTEB-İ HARBİYE'NİN KURULUŞU

GİRİŞ	1
1.1. MEKTEB-İ HARBİYE'NİN KURULUŞUNDAN ÖNCEKİ MEVCUT DURUM.....	5
1.2. MEKTEB-İ HARBİYE'NİN KURULUŞ HAZIRLIKLARI	7
1.2.1. Sıbyan Bölüklerinin Kuruluşu	8
1.2.2. Sıbyan Bölüklerinin İlk Hocaları	8
1.2.3. Mekteb-i Harbiye'nin Açılması İçin Yapılan Girişimler	10
1.2.4. II. Mahmud'un Mekteb-i Harbiye'yi Ziyaretleri İçin Yapılan Hazırlıklar.....	14
1.3. MEKTEB-İ HARBİYE'NİN RESMİ AÇILIŞI (1 Temmuz 1835)	15
1.4. MEKTEB-İ HARBİYE'NİN KURULUŞ YILLARINDA OKULDAKİ AVRUPA ETKİSİ	23

İKİNCİ BÖLÜM

MEKTEB-İ HARBİYE'DE SINIFLAR, OKUTULAN DERSLER VE DERS

KİTAPLARI

2.1. MEKTEB-İ HARBİYE'DEKİ BAYTAR SINIFLARI.....	28
2.2. MEKTEB-İ HARBİYE'NİN KURULUŞ YILLARINDA HARBİYE SINIFLARI VE BU SINIFLARA OKUTULAN DERSLER.....	32
2.3. 1862 SENESİNDEN 1876 SENESİNE KADAR OKUTULAN DERSLER.....	35
2.4. DERS ARAÇ VE GEREÇLERİ	36
2.5. HARBİYE SINIFLARINA OKUTULAN DERSLER VE DERS KİTAPLARI.....	38
2.5.1. Modern Bilimler Çerçevesinde Okutulan Temel Dersler.....	38

2.5.2. Askerlikle İlgili Desler.....	57
2.5.3. 1862-1877 Yılları Arasında Harbiye Sınıflarına Okutulan Dersler Hakkında Bir Değerlendirme.....	65
2.5.4. Mekteb-i Harbiye Günlük Çalışma Planı Hakkında Genel Bir Değerlendirme.....	66

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM MEKTEB-İ HARBİYE MATBAASI

3.1. MEKTEB-İ HARBİYE'DE LİTOGRAFYA MATBAASININ KURULUŞU...	68
3.2. MEKTEB-İ HARBİYE MATBAASINDA 1876'YA KADAR BASILAN ESERLER.....	70

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MEKTEB-İ HARBİYE'DEN FRANSA'YA TAHSİLE GÖNDERİLEN ÖĞRENCİLER (1834-1876) VE PARİS'TEKİ MEKTEB-İ OSMANÎ

4.1. MEKTEB-İ HARBİYE'DEN AVRUPA'YA GÖNDERİLEN İLK ÖĞRENCİLER	73
4.2. PARİS'TEKİ MEKTEB-İ OSMANÎ'NİN KURULUŞU.....	75
4.3. MEKTEB-İ OSMANÎ'NİN KURULUŞ SEBEPLERİ VE AÇILIŞI.....	76
4.4. MEKTEB-İ OSMANÎ'DE EĞİTİM PLANLAMASI.....	77
4.5. MEKTEB-İ OSMANÎ'DE OKUTULAN DERSLER VE OKUL PERSONELİ.....	77
4.6. 1838-1869 YILLARI ARASINDA MEKTEB-İ HARBİYE'DEN MEKTEB-İ OSMANÎ'YE GÖNDERİLEN ÖĞRENCİLER.....	80
4.7. MEKTEB-İ OSMANÎ'NİN LAĞVEDİLİŞİ.....	83
SONUÇ.....	85
KAYNAKÇA.....	87

EKLER:

EK-1 : MEKTEB-İ HARBİYE ÖĞRETİM KADROSU VE HARBİYE SINIFLARINA OKUTULAN DERSLER 1279 (1862/63)-1293 (1876/77).....	93
--	----

EK-2 : 1834-1876 YILLARI ARASINDA MEKTEB-İ HARBİYE MATBAASINDA BASILAN ESERLER.....	120
EK-3 : MEKTEB-İ HARBİYE GÜNLÜK ÇALIŞMA PLANI.....	129
EK-4 : MEKTEB-İ HARBİYE'DEN FRANSA'YA GÖNDERİLEN ÖĞRENCİLER.....	133
EK-5 : 1834-1877 YILLARI ARASI MEKTEB-İ HARBİYE NÂZIRLARI.....	141
EK-6 : MEKTEB-İ HARBİYE'NİN HARBİYE SINIFLARINA OKUTULAN DERSLER VE BU DERSLERİN BUGÜNKÜ KARŞILIKLARI.....	142
EK-7 : MEKTEB-İ HARBİYE BAYTAR SINIFLARINA OKUTULAN DERSLER VE BU DERSLERİN BUGÜNKÜ KARŞILIKLARI.....	144
EK-8 : MEKTEB-İ HARBİYE BAYTAR SINIFLARI ÖĞRETİM KADROSU VE BU SINIFLARA OKUTULAN DERSLER 1279 (1862/63)-1293 (1876/77).....	145
EK-9 : MEKTEB-İ HARBİYE İDARÎ KADRO.....	153
EK-10 : RÛTBE CETVELİ.....	157

RESİMLER

TABLolar

ve

GRAFIKLER LİSTESİ

1. BÖLÜM

Tablo 1:
1837 Yılı Kanunnamesi'nin Bölümleri ve Konuları.....18

2. BÖLÜM

Tablo 1:
Mekteb-i Harbiye Baytar Sınıflarından Mezun Olan Öğrencilerin
Yıllara Göre Mevcudu.....29

Tablo 2:
Mekteb-i Harbiye Harbiye (Piyade ve Süvari) Sınıflarından Mezun Olan
Öğrencilerin Yıllara Göre Mevcudu.....31

EK-1:

Tablo 1:
Mekteb-i Harbiye Öğretim Kadrosu ve Harbiye Sınıflarına Okutulan Dersler
1279 (1862/63)-1285 (1868/69).....93

Tablo 2:
Mekteb-i Harbiye Öğretim Kadrosu ve Harbiye Sınıflarına Okutulan Dersler
1286 (1869/70)-1293 (1876/77).....103

EK-2:

Tablo 1:
1834-1876 Yılları Arasında Harbiye Mektebi Matbaasında Basılan Kitaplar.....120

EK-3:

Tablo 1:
Mekteb-i Harbiye Günlük alışma Planı.....129

EK-4:

Tablo 1:
Mekteb-i Harbiye'den Fransa'ya Gönderilen ğrenciler.....133

EK-5:

Tablo 1:
1834-1883 Yılları Mekteb-i Harbiye Nâzırları.....141

EK-6:

Tablo 1:
Mekteb-i Harbiye'nin Harbiye Sınıflarına Okutulan Dersler
ve Bu Derslerin Bugünkü Karşılıkları.....142

EK-7:

Tablo 1:
Mekteb-i Harbiye Baytar Sınıflarına Okutulan Dersler
ve Bu Derslerin Bugünkü Karşılıkları.....144

EK-8 :

Tablo 1:

Mekteb-i Harbiye Baytar Sınıfları Öğretim Kadrosu ve Bu Sınıflara Okutulan Dersler 1279 (1862/63)-1285 (1868/69).....145

Tablo 2:

Mekteb-i Harbiye Baytar Sınıfları Öğretim Kadrosu ve Bu Sınıflara Okutulan Dersler 1286 (1869/70)-1293 (1876/77).....149

EK-9 :

Tablo 1:

Harbiye Mekteb-i İdarî Kadro1279 (1862/63)-1285 (1868/69).....153

Tablo 2:

Harbiye Mekteb-i İdarî Kadro1286 (1869/70)-1293 (1876/77).....155

EK-10

Tablo 1:

Rütbe Cetveli.....157

GRAFİKLER LİSTESİ

2. BÖLÜM

Grafik 1:

Mezun Olan Baytar Sınıfı Öğrenci Sayısı.....30

Grafik 2:

Mekteb-i Harbiye, Harbiye Sınıfları Mezun Sayısı.....32

KISALTMALAR LİSTESİ

a.e. : Aynı eser/yer

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

a.g.tez : Adı geçen tez

b.a. : Eserin bütününe atıf

bkz. : Bakınız

bkz.: yuk : Eserin içinde yukarıya atıf

BOA: Başbakanlık Osmanlı Arşivleri

IRCICA: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi

HH : Hatt-ı Hümâyûn

İ.DH. : İrade-i Dahiliye

İ.HR. : İrade-i Hariciye

İ.Ü.: İstanbul Üniversitesi

İ.MVL.: İrade-i Meclis-i Vâlâ

n. : Not (dipnota atıf)

s. : Sayfa

v.d. : ve diğerleri

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, üç kıtaya yayılmış ve yedi yüzyıl boyunca varlığını sürdürmüş güçlü bir devlet olarak dünya tarihinde önemli bir yer almıştır. Yükselme dönemi diye nitelendirdiğimiz dönemde, zaferleri ve kazandığı topraklarla gücünü doruğa çıkartmış; İstanbul'un fethiyle bir çağın bitip yeni bir çağın başlamasına neden olarak büyük bir çığır açmıştır. Şüphesiz, imparatorluğun edindiği bu büyük başarılarla özellikle orduya ve askerî sahadaki her konuya verilen büyük önem yatmaktadır. Ancak, imparatorluğun toprak kayıplarıyla küçülmeye başlaması ve zaman içerisinde ordunun iyice bozulması yeni önlemler alınması ve girişimlerde bulunulmasını gerektirmiştir. Bu nedenle, XVIII. yüzyılla birlikte yeniden yapılanma süreçlerine adım atılan ilk alan askerî alan olmuştur. Askerî alanda ise, artık, modern eğitim ön planda tutulmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla, Osmanlı İmparatorluğu'na modern bilimlerin girişinde askerî teknik eğitimin önemli rol oynadığı söylenebilir.¹

Osmanlı İmparatorluğu'nda modern Avrupa usulleriyle eğitim yapmak üzere teşkil edilen ilk Topçu Mektebi, Sultan III. Mustafa'nın emri ve Baron de Tott'un (1733-1793)² çalışmalarıyla 1772 senesinde İstanbul'da kurulmuştur. 4 Ocak 1773'de mektebi ve Baron de Tott idaresi altında yapılan top atış talimlerini görmeye gelen III. Mustafa, mektepte eğitim gören topçuların başarılarından çok memnun kaldığını ifade etmiş ancak, bütün iyi niyetli çalışmalara karşılık Topçu Mektebi'nin ömrü pek uzun olmamıştır.³ Topçu Mektebi'nden sonra ise, Sürat Topçuları⁴

¹ Mustafa Kaçar, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Askerî Teknik Eğitimde Modernleşme Çalışmaları ve Mühendishanelerin Kuruluşu (1808'e Kadar)," **Osmanlı Bilimimi Araştırmaları II** , yayına hazırlayan Feza Günergün, İstanbul 1998, s. 69.

² Baron François de Tott, 17 Ağustos 1733'te Fransa'nın Chamigny şehrinde doğmuştur. Aslen yarı asil bir Macar ailesine mensuptur. Babası André Baron de Tott, Macar Kralı II. Rákóczi Ferenc'in sarayında onun malî işlerinden mesul bir görevliydi. Baba Baron de Tott, daha önceki vazifeleri sırasında öğrendiği Türkçe ve Lehçe'yi çok iyi konuşması sebebiyle Nisan 1755'te elçi Chevalerie de Vergennes'in emrinde danışman olarak çalışmak üzere İstanbul'a gelmiştir. Babasıyla birlikte 22 yaşında İstanbul'a gelen oğul de Tott, gelir gelmez Türkçe öğrenmeye başlamıştır. Ayrıca Osmanlı devlet teşkilatı, gelenek ve göreneklerini ve kültür eserlerini tanımaya çalışmıştır. Eylül 1757'de babasının ölmesiyle Baron de Tott bağlı bulunduğu Berchiny birliğindeki vazifesini ve yüzbaşı rütbesini de muhafaza etmek kaydıyla, ilaveten Fransız elçiliğindeki babasından boşalan danışmanlık görevine getirilmiştir. Babasının almakta olduğu dört yıllık dört bin Franklık maaş da kendisine tahsis edilmiştir. 1763 yılına kadar bu görevini sürdüren Baron de Tott, bu arada Fransız elçisi Comte de Vergennes'in kızıyla evlenmiştir. M.Kaçar, **a.g.m.** , s. 71-72n.

³ M. Kaçar, **a.g.m.** , s. 78.

Ocağı'nın kurulmasına karar verilmiş ve 10 Ocak 1774 tarihinde, Osmanlı askerî taktiklerinde ve topçuluğunda yeniden yapılanmayı öngören bu ocağın kuruluşu gerçekleşmiştir. Ancak, 27 Eylül 1776 tarihinde alınan bir kararla Sürat Topçuları Ocağı, daha ekonomik ve faydalı olacağı mülahazasıyla Topçu Ocağı'na ilhak edilerek birleştirilmiştir.⁵

Hendesehâne (Geometri Odası) ise, yine Baron de Tott'un nezaretinde kurulmuş, 29 Nisan 1775 tarihinde eğitime başlamış, ancak 1776 senesinde müessese halini almıştır. Hendesehâne, Osmanlı İmparatorluğu'nda XVIII. asırda kurulan mühendis mekteplerinin ilk nüvesini oluşturması açısından önem taşır. Hendesehâne'de daha önce kurulmuş olan Topçu Mektebi'nden farklı olarak, matematik ağırlıklı eğitim verilmiştir. 1781'den itibaren ise bu müesseseye hendesehâne yanında "Mühendishâne" de denmeye başlanmıştır.⁶

1783 yılından başlayarak çok sayıda Fransız uzman ve subay Osmanlı ordusunda istihdam edilmiş, 1784'te gelen Lafitte-Clavé ve yardımcısı M. Monnier Tersâne Mühendishânesinde pratik ve teorik istihkâm dersleri vermişler ve modern istihkâmcılık konusunda eser hazırlayıp Türkçe'ye tercüme etmişlerdir. "Bütün bunlar ve Osmanlı'daki diğer faaliyetleri bakımından değerlendirilecek olursa, bu iki mühendisin katkıları, küçümsenmeyecek kadar önemlidir". 1787-88'den sonra ise, Fransız uzmanların ülkelerine dönmeleri üzerine Mühendishâne'deki eğitim, yerli hocalar tarafından devam ettirilmiştir.⁷

1792'de yeniden nizam verilen Lağımcı ve Humbaracı Ocakları mensuplarının, hendese tahsili görmelerini sağlamak üzere yeni bir mühendishâne kurulması kararlaştırılmış ve 1793'te kurulan bu müessese 1794'te eğitime başlamıştır. Bu Mühendishâne, 1795 yılında yeni kurulan binasında, Humbaracı

⁴ Yeşil ceket ve mavi şalvarlı olan sür'at topçuları Kâğıthane'de talim görmekte olup mevcutları 250 kadardır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s. 67.

⁵ M. Kaçar, **a.g.m.**, s. 77-81.

⁶ M. Kaçar, **a.g.m.**, s. 82-86.

⁷ M. Kaçar, **a.g.m.**, s. 123.

ocağına⁸ bağlı olarak eğitim ve öğretim faaliyetlerini sürdürmüştür. 1797 senesinde yeni bir düzenlemeyle kara mühendislerinin tamamı Hasköy'deki yeni Mühendishâne binasına nakledilmiş, böylece, kara mühendisleri “Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn” ve deniz mühendisleri de “Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyûn” adlarıyla ayrı eğitim kurumlarına kavuşmuşlardır. Bu iki okulda da Osmanlı-Avrupa karışımı bir eğitim uygulanmaya çalışılmış, bu nedenle yabancı uzmanların istihdamına önem verilmiştir. “Burada belirtilmesi gereken hususlardan birisi de, bu Avrupalı uzmanların modern bilimlerini Osmanlı Dünyası'na aktarmak gibi bir hedefleri olmadığı için modern bilimlerin Osmanlıya geniş mânâda girişinde etkilerinin olmadığıdır. Ancak Avrupalı uzmanların imparatorlukta hizmetleri, yeni savaş tekniklerinin tanınması, kullanılması, özellikle askerî teknik eğitim müesseselerinin kurulması, buradaki eğitimin düzenlenmesi ve yeni bir formasyon anlayışının oluşması bakımından önem taşır”.⁹

Mühendishâne'de, bir sene içerisinde çok az mühendis yetiştirilebildiği (yaklaşık kırk kadar öğrenci) dikkate alınır, orduya subay olarak yetiştirilecek ancak çağdaş askerî teknik ve fenlere vakıf kişilerin yetiştirilebilmesi açısından Mekteb-i Harbiye'nin kurulması düşünülmüştür. Ayrıca, savaşlarda alınan yenilgilerin, orduyu iyi komuta edebilecek nitelikte çağdaş bilgilerle donatılmış subayların olmayışından kaynaklandığı düşüncesiyle, Mekteb-i Harbiye'nin kuruluşu gerekli görülmüştür.

1834 senesinde Mekteb-i Harbiye kurulmuş ve eğitim-öğretimde Mühendishâne örnek alınmıştır. Mekteb-i Harbiye'nin kuruluş yıllarında Mühendishâne hocalarının eserlerinden yararlanılmış ve bu eserler ders kitabı olarak okutulmuştur.

⁸ Humbaracılar Osmanlılarda eskiden beri mevcut olup bir kısmı Cebeci ve diğeri Topçu Ocağı'na bağlı idiler. Humbaracı Ocağı daha sonra, aslen Fransız olup 1142 senesinde (1729) Türkiye'ye iltica eden Fransız asilzadelerinden ve Fransa kralı hanedanından Burbonlara mensup olan ve müslüman olduktan sonra Ahmed ismi verilen Kont Bonneval tarafından ıslah ve tanzim edilmiştir. İ. Hakkı Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 117-118.

⁹ M. Kaçar, **a.g.m.**, s. 124-125.

Mekteb-i Harbiye, kuruluşundan başlayarak, Osmanlı Devlet yapısında yeni bir dönemin başlangıcı olan I. Meşrutiyet'in ilanına (1876) kadar ele aldığımız 42 yıllık dönemde (1834-1876); Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda Avrupa'da okutulan fizik, kimya, matematik, astronomi gibi modern tabiî ve riyazî bilimlerin eğitiminde önemli bir yere sahip olmuştur. Ancak Mekteb-i Harbiye'nin bu bilimlerin Türkiye'deki eğitiminin gelişimine katkıda bulunduğunu ifade ederken, aynı şekilde bilim üreten bir kurum olduğunu söylemek pek de mümkün değildir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MEKTEB-İ HARBİYE’NİN KURULUŞU

1. 1. MEKTEB-İ HARBİYE’NİN KURULUŞUNDAN ÖNCEKİ MEVCUT DURUM

Osmanlı İmparatorluğu, XIX. yüzyıla gelindiğinde siyasî, ekonomik ve askerî alanda eski gücünü kaybetmiş; bu gücü tekrar yakalayabilmek adına yeniden yapılanma süreçlerine girmiştir. Osmanlı tahtına geçen III. Selim (1789-1807), II. Mahmud gibi padişahların Batılı devletlerin hızlı ilerleyişlerini yakından takip etmeleri ve yenilik yanlısı olmaları, bu yeniden yapılanma süreçlerini daha etkin kılmada büyük önem teşkil etmiştir. II. Mahmud dönemi (1808-1839) ile birlikte askerî alanda olduğu kadar, sivil modern eğitim alanında da yenilikler yapılması Osmanlı’da, köklü değişikliklerin habercisi olmuştur.

Eskiden beri, Osmanlı’da, gittikçe artan toprak kayıplarını, ordunun bozulmasına bağlamak gibi bir düşünce hakim olagelmıştır. II. Mahmud, bu kayıpları sadece ordunun bozulmasına bağlamamış, devlet bütçesinin içinde bulunduğu büyük buhranların diğer bütün alanlarda da olumsuz etkilerini göz önünde bulundurmıştır. Bunun bir sonucu olarak, bütün sorunları ortadan kaldırmaya yönelik ıslahat girişimlerinde bulunmuştur. Bu girişimlerden biri, belki de en önemlisi 1826’da Yeniçeri Ocağı’nın lağv edilmesidir.

Yeniçeri Ocağı, kuruluşundan lağv edilmesine kadar Osmanlı Devleti’ne kapıkulu askerinin bir alt kolu olarak büyük hizmetlerde bulunmuştur. Ancak daha sonraları Yeniçerilerin gittikçe disiplin anlayışından uzaklaşmaları, hazineye büyük bir külfet haline gelmeleri, isyanlara sıklıkla karışmaya başlamaları, padişahları tahttan indirmeleri, tahta çıkarmaları ve dahası öldürmeleri Yeniçerilerin, serkeş bir hâl almalarına sebep olmuş, XIX. yüzyıla gelindiğinde Yeniçerilik neredeyse tamamen bozulmuştur. Yeni ve eğitilmiş bir ordu kurmak isteyen II. Mahmud, bundan

sonra yapacağı ıslahatlarda kendisine engel teşkil etmemesi için zaten ekonomik ömrünü de tamamlamış olan Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmaya karar vermiş ve 15 Haziran 1826 tarihinde Yeniçeri Ocağı'nı resmen kaldırmıştır. Bu olay tarihe, “Vaka-i Hayriye” (hayırlı olay) olarak geçmiştir.

II. Mahmud her ne kadar yeni ordunun kuruluşuna bir an evvel geçmek istese de halk, zemin olarak buna henüz hazır değildir. Kurulacak yeni orduya hem toplumsal bir zemin hazırlamak hem de bu zemini halka benimsetmek adına, ordunun yeni adı tamamen dinî içerikli seçilmiştir. Asakir-i Mansure-i Muhammediyye isim olarak Hz. Muhammed'in ordusudur ve Osmanlı halkı için bundan daha öte bir şey düşünülemez. Dolayısıyla yeni ordu sempati ile karşılanmak durumunda kalmıştır.

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırıldığı dönemde ülkede adeta bir iç savaş yaşanması, bunun yanı sıra, ortaya çıkan Yunan isyanı ve Mısır meselesi gibi içinden çıkılması çok güç durumlar, II. Mahmud'un kurmayı planladığı ordunun, Yeniçeri Ocağı'nın lağvının akabinde tez elden kurulmasına büyük bir zemin hazırlamıştır. Böylece Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması, merkezi ordunun Asakir-i Mansure-i Muhammediye adıyla yeni bir anlayışla canlandırılmasını sağlamıştır.¹⁰

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla birlikte; Yeniçeri Ağalığı ünvanı da kaldırılmış, “serasker” ünvanı kullanılmaya başlanmış ve seraskerlik makamı kurulmuştur. En son Yeniçeri Ağası olan Hüseyin Ağa, ilk serasker tayin edilmiş ve kendisine paşa ünvanı verilerek Ağa Hüseyin Paşa denilmiştir.¹¹

Asakir-i Mansure-i Muhammediyye'nin kuruluşunda eskiden olduğu gibi, tertib, kol ve saf tabirleri kullanılmıştır. Ancak ordunun gelişmesiyle beraber bu tabirler geçerliliklerini yitirmiş ve 1828'de “tertip” yerine “alay”, “kol” yerine

¹⁰ Mustafa Kaçar, “Osmanlılarda Askerî Teknik Eğitim”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Bilim ve Sanat Vakfı, 2004, 4.sayı, II. Cilt, s. 466.

¹¹ Ancak eskiden harplerde orduya kumanda edenlere de “serasker” denildiği için bu yeni bir tabir değildir.Bkz.: Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, M.E.B. Basımevi, İstanbul 1983, III. Cilt, s. 176.

“tabur”, “saf” yerine “bölük” terimleri benimsenmeye başlanmıştır.¹² Ordu, her biri 1256 kişiden oluşan sekiz alaya ayrılmış ve her alayın başına miralay rütbesinde bir yüksek zâbit (üst subay) getirilmiştir. Her alay sekizer bölüklü üç taburdan oluşmuş ve taburların başına tabur komutanı olarak birer binbaşı, her bölüğün başına ise bölük komutanı olarak birer yüzbaşı getirilmiştir. Ayrıca her alaya bir kaymakam (yarbay), bir alay emini, her tabura sağ ve sol ağaları ünvanıyla iki kol ağası, bir sancaktar ve bir katip memur edilmiştir.¹³ Her bölüğün maiyetine ise iki mülâzım, bir baş çavuş ve bir de bölük emini verilmiştir. Daha sonra teşkilat geliştikçe iki alayın başına bir mirliva verilmiş, alayların merkezleri Hassa ve Mansure diye ayrılıktan sonra bu kısımların her birinin başına da bir “ferik” verilmiştir.¹⁴

1.2. MEKTEB-İ HARBİYE’NİN KURULUŞ HAZIRLIKLARI

Yeni kurulan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye ordusunda askerlik hizmetinin artık, isteğe bağlı oluşu (“sinleri onbeşinden yirmibeş ve otuz ve dilâver ü bahâdır olduğu sûretde nihâyet kırk yaşına kadar mesâğ olup kırk yaşından ziyadesine mesâğ olmamak üzre pâk ü asîl ü tuvânâ yigitlerden hüsn-i rızâsıyla tahrîr olunarak...”)¹⁵ dikkat çekicidir.

Ordunun hazırlanan ilk kanunnamesi incelendiğinde, Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye’nin iki özelliği büyük önem arz eder: Bunlardan birincisi ordu mensuplarının yeni bilgilerle donatılmış olması, ikincisi ise talimli olması gerektiğidir. Yeniçerilerin talim yapma konusunda isteksiz oluşları ve talimsizliklerinin savaşlarda yenilgilere neden olmasından dolayı, yeni kurulacak ordunun talimli olması hususuna dikkat edilmiştir.

¹² Musa Çadırcı, “Yenileşme Sürecinde Osmanlı Ordusu”, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, XIII. Cilt, s. 805.

¹³M. Z. Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, I. Cilt, s. 92.

¹⁴En son haliyle rütbe sıralaması şöyledir: Serasker (Ordu komutanı, bugünkü genel kurmay başkanlığına tekabül etmektedir), müşir (mareşal), ferik (kolordu komutanı, ferik-i evvel: korgeneral, ferik-i sâni: tümgeneral), mirlivâ (tuğgeneral), miralay (albay), kaymakam (yarbay), binbaşı, sağ kolağası, sol kolağası, yüzbaşı, mülâzım (mülâzım-ı evvel: üsteğmen, mülâzım-ı sâni: teğmen), başçavuş, çavuş, bölük emini, onbaşı, nefer (er).

¹⁵ Veli Şirin, **Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Ordusu ve Seraskerlik**, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul 2002, s. 101.

1.2.1. Sıbyan Bölüklerinin Kuruluşu

Asâkir-i Mansure-i Muhammediyye'nin kurulması ve bu ordunun subay ihtiyacını karşılamak üzere Şehzadebaşı'ndaki Acemi Ocağı Kışlası'nda yaşları on beşin altındaki gençler için bir talimgâh açılması Harbiye'nin başlangıcı sayılabilir.¹⁶ Ancak bu girişim 1828-1829 yıllarında vuku bulan Osmanlı-Rus savaşlarından dolayı başarıya ulaşamamıştır. Daha sonra hicri 1247'de (1831/1832) Hassa müşiri Ahmed Fevzi Paşa'nın gayretleriyle Selimiye kışlasındaki Hassa dördüncü alayının ikinci taburundan erler seçilerek "sıbyan bölükleri" oluşturulmuştur. Sıbyan bölüklerine askerî talim ve terbiyeden başka, ders olarak neler okutulduğu hakkında bir malumat elde edilememiştir.¹⁷ Ancak, bu bölüklere ders veren hocaların kimler oldukları bilinmemektedir.

1.2.2. Sıbyan Bölüklerinin İlk Hocaları

Sıbyan bölüklerine hoca olarak tayin edilen kişiler incelendiğinde birçoğunun ilerleyen zamanlarda önemli devlet görevlerine ve yüksek rütbelere getirildikleri dikkat çekmektedir. 1831 yılında Sıbyan bölüklerindeki zâbitân ve çavuşân kadrosu Mirat-ı Mekteb-i Harbiye'ye göre şöyledir:¹⁸

Zâbitân (Subay) Kadrosu:

1. Kolağası Selim Efendi (Ferik Selim Paşa)¹⁹
2. Kolağası Mahmud Efendi²⁰

¹⁶ Ali Güler, "Ankara Harp Okulu Binası İnşaatı ve Mekteb-i Harbiye'nin İstanbul'dan Ankara'ya Taşınması (Arşiv Belgelerinin Işığında)", Selçuk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ata Dergisi, Konya 2002, sayı 9, s. 47.

¹⁷ Osman Ergin, **Türkiye Maarif Tarihi**, Osmanbey Matbaası, İstanbul 1939, I. ve II. Ciltler, s. 299.

¹⁸ Mehmed Esad, **Mirat-ı Mekteb-i Harbiye**, İstanbul 1310, s.12-13.

¹⁹ Selim Paşa (Kara): Sakızlıdır. 1814'te doğmuş 1826/1827 askere girmiş, Mühendishane ve Tophane'den yetişerek miralay, istihkâm livâsı ve 1268'de ferik olmuştur. Tophane Meclisi'nde reis-i sâni iken 1305'te (1887/88) vefat etmiştir. Mehmet Süreyya, **Sicill-i Osmanî**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul Ağustos 1996, V. Cilt, s. 1492.

²⁰ Hayatıyla ilgili bir bilgiye rastlanılmadı.

3. Yüzbaşı Mehmed Efendi (Sadr-ı Esbak Kıbrıslı Mehmed Paşa)²¹
4. Mülazım Abdi Efendi (Abdülkerim Nadir Paşa)²²
5. Yüzbaşı Kasımpaşalı Ali Efendi²³
6. Yüzbaşı Ali Efendi (Kara Ali Efendi)²⁴
7. Yüzbaşı Mustafa Ağa (Kalpaklı Mustafa Ağa)²⁵
8. Mülazım İbrahim Efendi (Ferik İbrahim Paşa)
9. Mülazım Arif Ağa²⁶

Çavuşân (Astsubay) kadrosu:

1. Koca Mustafapaşalı Ahmed Efendi²⁷
2. Çengelköylü Çavuş Ahmed Faik Efendi (Ahmed Faik Paşa)
3. Selanikli Çavuş Halil Efendi²⁸
4. Çavuş Ömer Fevzi Efendi (Ömer Fevzi Paşa)
5. Çavuş Abdullah Efendi (İdadiye dahiliye kaymakamı Abdullah Bey)
6. Zeyrekli Çavuş İbrahim Efendi²⁹
7. Çavuş Ramiz Efendi (Ferik Ramiz Paşa)³⁰

²¹ Kıbrıslıdır. 1813'te doğmuştur. Enderun'dan yetişip 1828/29'da Hassa 2. taburuna yüzbaşı olmuştur. 1832/33'te Londra ve Paris'te tahsilde bulunmuş, döndüğünde önce kolağası ve sonra Hassa beşinci alayına binbaşı olmuştur. 1840'da Dâr-ı Şûrâ'ya aza, 1846'da mîrimîran, 1848'de vezir rütbesiyle Londra sefiri, 1851'de Arabistan müşiri olup 1853'te azlolunmuştur. 1854'te kaptan-ı deryâ ve aynı yıl sadrazam olmuştur. 1855'te Meclis-i Tanzimat reisi ve 1856'da sadâret kaymakamı olmuştur. 1859'da ikinci defa sadrazam olmuş aynı yıl azlolunmuştur. 1860'da üçüncü defa sadrazam olup haftasında ilâveten Rumeli müfettişi olmuştur. 1861'de Edirne valisi olup 1864'te ayrılmış, 1865'te ise Mecâlis-i Âliye'ye memur olmuştur. 1871'de vefat eden Kıbrıslı Mehmed Paşa Sultan Mahmud Türbesi bahçesine defnedilmiştir. Bilgili, dil bilir, sâdık, iffetli, doğru ve sert tabiatlı olarak anlatılmaktadır. M.Süreyya, **Sicill-i Osmanî, a.g.e.**, IV. Cilt , s. 1037-1038.

²² Çırpanlıdır. Kuruluşunda nizâmiye askerliğine girip sonra Viyana'ya tahsile gitmiş dönüşünde mirlivâ ve erkân-ı harbiye reisi, 1847'de ferik olmuştur. 1866'ya kadar valilik, müşirlik gibi birçok önemli görevde bulunmuş ve 1866'da 5.Ordu müşiri olmuştur. Daha sonraları da ordu müşirliklerinde bulunmuş ve 1873'te Tanzimat-ı Askeriye Meclisi reisi, 1874'te serasker kaymakamı, aynı yıl Şûrâ-yı Devlet azası ve daha sonra Mecâlis-i Âliye azası olmuştur. 1876'da bahriye nâzırı ve yine serasker olmuş aynı yıl seraskerlikten azledilerek serdâr kalmıştır. Ağustos 1877'de serdârlıktan da azledilmiş ve 1883/1884'te Rodos'ta vefat etmiştir. M. Süreyya, **a.g.e.**, I. Cilt , s. 124-125.

²³ Hayatıyla ilgili bir bilgiye rastlanılmadı.

²⁴ Daha sonraları mirlivâ olan ve Mekteb-i İdadiye-i Şâhâne müdürlüğünde bulunan merhum Kara Ali Efendi. M. Esad, **a.g.e.**, s. 13.

²⁵ Hassa dördüncü alayında binbaşı iken vefat eden Kalpaklı Mustafa Ağa'dır. M.Esad, **a.g.e.**, s. 13

²⁶ Hayatıyla ilgili bir bilgiye rastlanılmadı.

²⁷ Dâr-ı Şûrâ topçu dairesi azasından iken vefat etmiştir. M. Esad, **a.g.e.** , s. 13.

²⁸ İstihkâm miralayı iken vefat etmiştir. M. Esad, **a.g.e.** , s. 13.

²⁹ Binbaşı iken vefat etmiştir. M.Esad, **a.g.e.** , s. 14.

8. Üsküdarlı Çavuş Ahmed Bey (Suriye’de vefat eden Ahmed Paşa)³¹

Sıbyan bölükleri Mekteb-i Harbiye’nin kurulması için bir ön çalışma olarak kabul edilebilir. Ancak, bu bölükler Osmanlı Ordusu’na, çağdaş ve iyi donanımlı subaylar yetiştirebilmek adına yetersiz kalmışlardır. Bu nedenle, özellikle Avrupa’ya görmüş devlet yetkilileri tarafından bir “Mekteb-i Harbiye” açma fikri ön plana çıkmış olmalıdır.

1.2.3. Mekteb-i Harbiye’nin Açılması İçin Yapılan Girişimler

Mekteb-i Harbiye’nin kuruluşunda şüphesiz, dönemin üst düzey devlet adamlarından Mirliva Namık Paşa (1804-1892)³² etkin bir rol oynamıştır. Bilhassa Sultan Mahmud tarafından seçilen Namık Efendi [Paşa] öncelikle Paris’e gönderilmiş, Paris’te askerî akedemide okumuş, burada bulunduğu surette Fransızca ve İngilizce öğrenmiştir.³³ Kendisinin Paris’te askerî akademide okuması, Fransız

³⁰ Mühendishane’den yetişmedir. Riyâzî ilimlerde bilgi sâhibi olup az vakitte miralay, mirlivâ ve ferik olarak Mühendishane Nâzırı olmuştur. Sultan Abdülaziz devri (1861-1876) ortalarında Selimiye Hastanesi’nde vefat etmiştir. M.Süreyya, **a.g.e.**, IV.Cilt, s. 1349.

³¹ Mekteb-i Harbiye’nin ilk yetiştirdiği erkân-ı harb talebesindedir. Hızla yükselerek miralay, mirlivâ, ferik ve Mekteb-i Harbiye nâzırı olmuştur. Daha sonra, erkân-ı harb reisi ve ardından vezir olmuştur. Muharrem 1272’de (Eylül-Ekim 1855) Kırım ordusu kumandanı, bir sonraki sene Şevvâl’de (Haziran 1856) Arabistan Ordusu müşiri ve Şa’bân 1276’da (Mart 1860) ilâveten Şam valisi olmuştur. Zilhicce’de (Haziran-Temmuz 1860) azledilmiş ve İstanbul’a gelince görevini kötüye kullandığı anlaşılıp rütbesi kaldırılarak yargılanması için Şam’a gönderilmiş, yargılama sonucu Cemaziyelâhir 1277’de (Aralık 1860-Ocak 1861) idam edilmiştir. M. Süreyya, **a.g.e.**, I. Cilt, s. 216-217.

³² Hicrî 1219 (1804) tarihinde İstanbul’da doğmuştur. Annesi Rifat Hanım, babası Hâcegân-ı Divan-ı Hümayûn’dan Halil Ramis Ağa’dır. Babası sayesinde oldukça muntazam bir eğitim almış ve çocuk yaşta iken Arapça, Farsça, İngilizce ve Fransızca öğrenmiştir. Sultan Mahmut tarafından Paris’e gönderilmiş ve orada askerî akademide okumuştur. 1825 tarihinde teşkiline girilen muvazzaf askerî birliklere mahsus nizamname ve talimatların Fransızcadan Osmanlıcaya çevrilmesi için kurulan komisyona üye olarak görevlendirilmiştir. 1827’de uhdesine binbaşılık rütbesi tevci edilmiş, 1828’de ilk teşekkül eden Piyade Alayı’na Kaymakam (yarbay), 1829’da Miralay ve 1832’de de Mirliva olmuştur. 1834’te Mekteb-i Harbiye’yi (Harp Okulu’nu kurmuştur). 1843’te Müşir olmuş, mühim devlet kademelerinde görev yapmıştır. 1892 tarihinde vefat etmiştir. Hayrullah Gök, “**Arşiv Belgelerinin Işığında Kara Harp Okulu Tarihi (1834-1883)**”, Ankara 2005, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, basılmamış doktora tezi, s. 79.

³³ Ahmet Nuri Sinaplı, **Devlete, Millete Beş Padişah Devrinde Kıymetli Hizmetlerde Bulunan Şeyhül Vüzerâ, Serasker Mehmed Namık Paşa**, Yenilik Basımevi, İstanbul 1987, s. 8. Burada Namık Paşa’nın okumuş olduğu okulu “Ecole Spéciale Militaire” olarak düşünmekteyiz. Fransız askerî reformlarının en önemli adımı piyade ve süvari sınıfları için subay yetiştirecek modern bir askerî okul olan Ecole Spéciale Militaire 1 Mayıs 1802’de Fontaineblau’da kurulmuştur. Sınav ile 16-18 yaşları arasındaki gençlerden seçilen ilk öğrenciler, öğretime 1803’te başlamıştır. Öğrenciler, yarı mühendislik esaslı akademik bir öğretimin yanı sıra uygulamalı askerî eğitim ve beden eğitimine tabi

askerî eğitim sistemini yakından tanımasına sebep olmuş ve böylece Namık Paşa, Mekteb-i Harbiye açma fikrinde Napoléon I'in (1769-1821)³⁴ açmış olduğu Fransız Harp Okulu olan Saint Cyr'den etkilenmiştir. Namık Paşa, daha sonraki tarihlerde Londra'da tahsile gitmiş, burada strateji ve taktik diploması almış, ekonomi politik fenlerini tahsil etmiştir.³⁵ Ayrıca Londra'da elçilik görevinde bulunmuştur.

Namık Paşa, Avrupa'da bulunduğu esnada, Mareşal Maison'un Mısır ordusu karşısında alınan yenilgilerin, ordunun uzman subaylarca iyi eğitilmemiş olmasından ve bunun da askerî bir okulun bulunmayışından kaynaklandığı şeklindeki ifadelerinden oldukça etkilenmiş³⁶ ve Londra'dan dönüşünde Mareşal'in fikirlerini Sultan Mahmud'a aktarmıştır. II. Mahmud'un yenilikçi oluşu ve Avrupa'yı yakından takip etmesi ve Namık Paşa'nın da bu konudaki izlenimleri padişahın askerlik eğitimi veren bir okul açılması fikrine sıcak bakmasını sağlamıştır.

Geleneksel Osmanlı "kul" yetiştirme sistemi içerisinde, devlete ve padişaha bağlı resmi kurumlar dışında; devlet ileri gelenlerinin, vezir ve sadrazamların kendi maiyetlerinde uygulayageldikleri "Gulam" sisteminin, Osmanlı'da askerî ve sivil elit

tutulmuşlardır. Başlangıçta üç veya dört yıllık bir öğretim öngörülürken devam eden savaşlar sonucu subay açığının artmasıyla bu süre iki yıla düşmüştür. Okul, 7 Haziran 1808'de St. Cyr isimli kasabaya taşınmış ve bu kasabanın adıyla anılmaya başlanmıştır. H. Gök, **a.g.t.**, s. 28.

³⁴ Ajaccio 1769- Saint Helena 1821. Fransızlar'ın imparatorudur. Charles Bonaparte ve Maria Letizia Ramolino'nun ikinci oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Brienne Askerî Okulu'na, ardından sınavla Paris Krallık Askerî Okulu'na girmiş ve buradan diplomasını "topçu teğmeni" olarak almıştır (1785). 1793'te bilinen bir jacobin olarak Toulon'un geri alınmasında önemli bir rol oynayan Napoléon daha sonraları İtalya ordusuna başkomutan olarak atanmıştır. Başarılı bir seferle (Arcole Seferi), kendini askerlere ve yöneticilere kabul ettiren Napoléon, Mısır seferinin de yönetimini eline geçirmiştir. Önce birinci konsül, sonra ise yaşam boyu konsül olan Napoléon, yürütme gücünü de tamamen ele geçirmiş ve Devrim'in kazanımlarını süreklileştirerek, burjuvazinin kaygı ve tasarılarını gidirmiş ve ülke içinde ulusal barışı sağlamıştır ayrıca, iktisadî yaşamı canlandırmıştır. 1802 yılında İngiltere'yle Avrupa arasındaki on yıllık savaşa son veren Napoléon, 1804 yılında Senato'dan Fransızların imparatoru ünvanını alabilmek için anayasadan yararlanmış ve Papa Pius VII'i taç giydirmek üzere Paris'e getirtmiştir. Wagram savaşından sonra, Avusturya'nın Viyana Barışını (1809) imzalaması üzerine, kendisinden çocuğu olmayan Joséphine ile evliliğini feshettirerek, 1810'da avusturyalı arşidüşes Marie-Louise ile evlenmiştir ve 1811'de bir oğlan çocuğunun (Napoléon II) doğması imparatorluk döneminin altın çağı olmuştur. Ancak sağlam temellere dayanmayan imparatorluğun ayaklanma ve iktisadî bunalımlarla zayıflamaya başlaması, Rusya'ya karşı alınan yenilgiyi de beraberinde getirmiş ve Napoléon iktidardan düşürülerek Elbe adasına sürülmüştür (mayıs 1814). Saint Helena'da 1821'de yaşamını yitiren Napoléon'un efsanesi süregelmiştir. **Büyük Larousse**, Gelişim Yayınları, İstanbul 1986, XIV. Cilt (Moriguçi- Osmanlı imp.) s. 8533-8534.

³⁵ A. N. Sinaplı, **a.g.e.**, s. 9.

³⁶ Yüksel Çelik, "**Hüsrev Paşa, Siyasi Hayatı ve Askeri Faaliyetleri (1756-1855)**", İstanbul Üniversitesi, Sos.Bil.Ens. Tarih Anabilim ve Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, s. 324-325.

idareci tabakanın oluşmasında katkısı muhakkaktır. Bu sistemin son temsilcilerinden biri de Serasker Hüsrev Paşa'dır (1827-1836). Bahçekapı'daki konağında hususî hocalar nezaretinde eğittiği kendine bağlı gulamları, devletin önemli idarî kadrolarına yerleştirmek suretiyle, siyasî gücünü perçinleştirmeye çalışmıştır.³⁷

Namık Paşa (1804-1892), Avrupa'daki izlenimlerinin de etkisiyle Sıbyan bölüklerinden sonra, Mekteb-i Harbiye'nin de bir an önce kurulması konusunda çaba göstermiştir. Bu mektep, Hüsrev Paşa'nın seraskerliği zamanında kurulmuş olmasına rağmen, onun direkt bir etkisi ve gayreti söz konusu değildir. Bunun sebebi şöyle izah edilebilir: "Yetiştirdiği köleleri, subay olarak ordunun çeşitli sınıflarına yerleştirmek suretiyle kadrolaşan serasker paşanın, sunulan bu teklife karşı çıkması tabiiydi. Zira, Avrupa'daki benzerleri gibi modern subay yetiştirecek Mekteb-i Harbiye'nin kurulması halinde, Hüsrev Paşa'nın alaylı subaylarının yerini, mektepli subaylar alacak ve ordudaki mutlak nüfuz ve hakimiyeti zayıflayacaktı". Hüsrev Paşa, bundan dolayı, Namık Paşa ile olan görüşmelerinde, böyle bir okulun maliyetinin bir hayli yüksek olacağını, zaten ordunun ekonomik sıkıntıları olduğunu bahane ederek bu girişime karşı çıkmıştır. Bununla birlikte padişah, Namık Paşa ile bir kez daha görüştüktan sonra onun teklifini yerinde bularak bu askerî mektebin açılmasına karar vermiş, Hüsrev Paşa'nın muhalefetini de dikkate alarak, mektebin fazla bir masraf gerektirmeyecek şekilde Maçka'daki atıl durumdaki barakaların tamamlanıp okul binası haline dönüştürülmesini irade emretmiştir. "Serasker Hüsrev Paşa'nın müdahalesine meydan verilmemek için yeni müessese hassa müşirliğine bağlanarak, tamamen Namık Paşa'nın yetki ve sorumluluğuna devredilmiştir".³⁸

Mekteb-i Harbiye'nin kuruluşuna karar verildikten sonra konuyla ilgili bir rapor hazırlanmış ve padişaha sunulmuştur. Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye kanunnamesinde yer alan şu bölümler bize mektebin kurulmasıyla ilgili hukukî zemini göstermektedir.

³⁷ Bunlar arasında Sadrazam Reşit Mehmet Paşa, Sadrazam İbrahim Ethem Paşa, Serasker ve Kaptan-ı Derya Damat Halil Rıfat Paşa, Tophane Müşiri Vasıf Mehmed Paşa, Zaptiye Müşiri Çerkez Abdi Paşa gibi isimler bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz., Serasker ve Kaptan-ı Derya Damat Halil Rıfat Paşa, Tophane Müşiri Vasıf Mehmed Paşa, Zaptiye Müşiri Çerkez Abdi Paşa gibi isimler bulunmaktadır.

³⁸ Y.Çelik, a.g.e. , s. 324-326.

“Asâkir-i İslâmiyyenin cem’î zamânda ekser uygunsuzluklarına cehâletleri sebep olduğundan neferât-ı merkume ber-vech-i bâlâ yapılacak mekteplerde* küllî yevm birer nevbet dahi ta’lîm-i dîn ü diyânet ve hem cemâ’atla edâyı salavât eylemelerine imâmlar nasb-ı nefsi ihtimâm idüp bu husûsa cümle zâbitân dahi gereği gibi takayyüd ve ihtimâm eyleyeler ve tahrîr olunacak neferât mechûlû’l-hâl mühtedî ve fûrû-mâye kabîlinden olmamak üzere sinleri onbeşinden yirmibeş ve otuz ve dilâver ü bahâdır olduğu sûretde nihâyet kırk yaşına kadar mesâğ olup kırk yaşından ziyadesine mesâğ olmamak üzere pâk ve asîl ve tuvânâ yigitlerden hüsn-i rızâsıyla tahrîr olunarak ale’d-devâm kışlaklarında ve me’mûr oldukları mahallerde mevcûd bulunup “ta’lîm ü taallüm ile sînâ’î-i harbiyyeyi kemâl üzere tahsîl ve cümlesi saff-ı vâhid hükmüne girmek sûretinde kesb-i tefennün ve mahâret eylemeleri ehemmi mehmâm...”³⁹ .Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere nefer ve zâbitlere ateşli silahların ve fen bilimlerinin öğretilmesi öngörülmektedir. Bu bağlamda, Sıbyan bölüklerinde yeterli tecrübe edinildikten sonra, iyi bir altyapı oluşturulduğu düşünülmüştür. Mekteb-i Harbiye açıldığında ise, sıbyan bölüklerinde temel bilgileri alan askerler, bu mektepte modern askerî teknikleri öğrenecek ve modern bilgilerle donanmış bir zâbit olarak hizmet edecektir.

Hazırlanan raporla birlikte “Mekteb-i Ulûm-ı Harbiye” adıyla Mekteb-i Harbiye’nin yanında, mektebin kurulmasını öngören Hatt-ı Hümayûn’unda da belirtildiği üzere, bandocu yetiştirmek üzere de Mızıkâ-i Hümayûn Mektebi kurulmuştur.⁴⁰

II. Mahmud, Mekteb-i Harbiye’nin tesisini neredeyse yeni ordunun kuruluşuyla beraber gerçekleştirmek istemesine rağmen araya giren Osmanlı-Rus savaşları, sıbyan bölükleriyle tecrübe elde etme girişimleri, Namık Paşa’nın harp

*Burada kastedilen birliklerde askerlere dahi okuma-yazmanın öğretildiği mekteplerdir.

³⁹ Veli Şirin, **Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Ordusu ve Seraskerlik**, s. 101.

⁴⁰ Bu belge Mekteb-i Harbiye’nin açılışını öngören Hatt-ı Hümayûndur. 1242 (hicrî) BOA, HH, nr. 17474.

okulu açma çabalarına, ona duyduğu husumet dolayısıyla Hüsrev Paşa'nın karşı çıkması ve bu nedenle engellemeye çalışması, mektebin kuruluşunu geciktirmiştir.⁴¹

Yukarıda temas ettiğimiz üzere sekiz yıllık gecikmeyle, Maçka Kışlası'nın tamiri, padişahın isteğiyle acilen tamamlanmış, Hassa Müşiri Ahmed Fevzi Paşa tarafından Selimiye Kışlası'nda kurulan Hassa dördüncü alayı ikinci taburu efradından oluşan sıbyan bölükleri 1834 yılında Maçka Kışlası'na taşınmış ve eğitim-öğretime başlanmıştır.⁴² “Serasker Hüsrev Paşa'nın müdahalesine meydan verilmemek için yeni müessese hassa müşirliğine bağlanarak, tamamen Namık Paşa'nın yetki ve sorumluluğuna devredilmiştir.”⁴³

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Batı tekniklerine uygun olarak “zâbitân” yetiştirmek amacıyla II. Mahmud tarafından kurulmuş olan bu askerî mektebin ilk adı Mekteb-i Ulûm-i Harbiye'dir.⁴⁴ Okula Fransızca literatürde “Ecole Militaire”⁴⁵ bazen “Mekteb-i Hassa” bazen de “Mekteb-i Harbiye” denilmiştir. Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye'den dolayı, mektebe zaman zaman Asâkir-i Hâssa-i Şâhâne ve Mekteb-i Harbiyye-i Mansûre⁴⁶ gibi adlar da verilmiş, ancak 1 Temmuz 1835'te II. Mahmud'un ziyaretiyle birlikte okulun adı Mekteb-i Harbiye olarak tescil edilmiştir.⁴⁷

1.2.4. II. MAHMUD'UN MEKTEB-İ HARBİYE'Yİ ZİYARETLERİ İÇİN YAPILAN HAZIRLIKLAR

Mekteb-i Harbiye, 1834 yılında açılmış, öğrenciler eğitim-öğretime başlamış ve hemen ertesi sene sultan II. Mahmud mektebi ziyaret ederek bu kuruma verdiği önemi göstermiştir.

⁴¹ Y.Çelik, “Hüsrev Paşa, Siyasi Hayatı ve Askeri Faaliyetleri (1756-1855)”, s. 325n.

⁴² M. Z. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III. Cilt, s. 201.

⁴³ Çelik, *a.g.e.*, s.326, ayrıntılı bilgi için bkz.: Çelik, *a.e.*, s. 326n.

⁴⁴ BOA, HH, nr.17474, 1242 (hicrî).

⁴⁵ Bkz.: BOA, Cevdet-i Askerî, nr. 11039.

⁴⁶ Bkz.: BOA, Ali Emîrî, II. Mahmud, nr. 10003.

⁴⁷ Abdülkadir Özcan, “Harbiye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, XVI. Cilt, s. 115-116.

Bu ziyaret öncesinde dikkat çeken bir başka husus, Ahmed Fevzi Paşa ile bir teftiş kurulunun Tophane ve Tüfenkhane-i Amire'yi denetlemeleridir. Yapılan incelemeler sonunda satın alınan vapur çarkları, toplar ve harp malzemeleri ile tüfekler mükemmel ve takdira şâyân bulunmuştur.⁴⁸ Ahmed Lûtfi Efendi'nin de belirttiği gibi “Hassa müşîri Fevzi Paşa ma'rifetiyle inşâ ve itmâm olunmuş olan Mekteb-i Harbiye ile Tophâne ve Tüfenkhânelerde i'mâl olunan mühimmât muâyene olunarak mazhar-ı tahsîn-i âlî olmuştur”.⁴⁹ Mekteb-i Harbiye'ye yapılan bu ziyaret bir teftiş olarak düşünülmüştür. Çünkü henüz padişah okulun resmi açılışını gerçekleştirmediğinden, her şeyin en muntazam şekilde acilen tamamlanması gerekmektedir.

Kışlanın tamiriyle birlikte bir cami ile dört yüz talebeyi alabilecek iki büyük mektep, bir kütüphane, hamam, hastane, eczane, mutfak gibi müştemilât yaptırılmış, eğitim için gerekli alet-edevât ve basmahane (matbaa) takımı Avrupa'dan satın alınmıştır.⁵⁰

1.3. MEKTEB-İ HARBİYE'NİN RESMÎ AÇILIŞI (1 TEMMUZ 1835)

II. Mahmud'un okulu ziyaret edeceği tarih olan 1 Temmuz 1835'te, Mekteb-i Harbiye nâzırı Mustafa Mazhar Bey⁵¹, İmâm-ı evvel Zeynel Abidin Efendi, Devlet-i Âliyye Kethüdası Pertev Efendi, Mirliya Namık Paşa, Mirliya Şerif Paşa, süvârî, piyade ve topçu miralayları, kaymakamlar, alay eminleri, ve daha birçok devlet ileri gelenleri önceden gelip karşılıklı iki sıra şeklinde padişahı kapıda karşılamışlardır. Padişah, maiyetindekiler ve onu karşılayanlarla beraber yeniden inşa olunan kütüphaneyi görmüş ve burada bulunan “madde-i seyyale-i berkiye”nin (elektrik makinası) çalıştırılmasını emretmiştir. Emri yerine getirildikten sonra II. Mahmud

⁴⁸ **Takvim-i Vekayi**, Sene 1250, Def'a 99, s.1, sütûn 2.

⁴⁹ Ahmed Lûtfi Efendi, **Vak'anüvis Ahmed Lûtfi Efendi Tarihi 4-5**, , Yapı Kerdi Kültür ve Sanat Yayıncılık-Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, Aralık 1999, İstanbul, s. 826.

⁵⁰ M.Esad, **a.g.e.**, s. 12.

⁵¹ 1250 (1834/1835) senesinde Hassa Müşîri Ahmed Paşa'nın teklifiyle Mekteb-i Harbiye'nin ilk nâzırlığına mirliya rütbesiyle ilk defa Mustafa Mazhar Bey tayin edilmiştir. Bkz.: M.Esad, **a.g.e.**, s. 139.

hastaneyi ziyaret etmiş ve yüksek ateşten dolayı buraya yatırılmış birkaç hasta öğrencinin ateşlerinin düşürülmesini istemiş ve onlara şifa dileklerinde bulunmuştur. Daha sonra padişah yemekhaneyi ziyaret etmiştir.

II. Mahmud yemekhaneden sonra mektebin birinci kısmına gelmiş; burada kum, taş ve kağıt üzerine yazı yazan öğrencilerin yazılarına bakmış, öğrencilerin yazılarını bizzat kendi eline alıp İmâm Zeynel Abidin Efendi ve Kethüda Pertev Efendi'ye göstermiştir. Daha sonra padişah ikinci mektebi gezdiğinde burada bulunanlara bu mektebe bu kadar para harcamasının ve bu kadar önem vermesinin sebebinin harp fenlerinin tahsil edilmesi ve öğrencilerin mükemmel bir askerî eğitim görmeleri olduğunu belirtmiş ve kendilerinden din ve devlete sadakatle hizmet etmelerini istemiştir. Öğrencilerin tahta sıralar üzerindeki mevcut yazılarını ve çizdikleri birçok resim, harita ve çiçek nakışlarını inceledikten sonra gerçekten bu kadar az vakitte gösterilen gelişmeyi takdir etmiş, A. Fevzi Paşa'ya gayretleri ve ustalıklarından dolayı ayrıca iltifat etmiştir. Daha sonra hocaların kürsüsüne çıkarak öğrencilere hesap, cebir, geometri ve istihkâmâtta birer problem vermiş, öğrencilerin problemleri çözmeleri üzerine onlara ayrıca iltifat etmiştir.

Padişahın okuldan ayrılışında Zeynel Abidin Efendi mihraba dönerek padişahın ömrünün ve ikbalinin artması ve bu gibi nice eserler yapması için dua etmiş ve merasimde bulunan herkes hep bir ağızdan “amin” demişlerdir.

Cami, padişah tarafından gezildiğinde ise mihrap tarafında birkaç pencerenin açılışıyla caminin daha aydınlık olması emir ve fermân buyrulduğu halde neden pencere açılmadığı sorulunca, Zeynel Abidin Efendi bahsedilen yere hazine odası inşa olacağını bu nedenle oraya pencere açmadıklarını söylese de, padişah hazine odasının bir başka yere inşa olunmasını istemiştir. Böylece padişahın Mekteb-i Harbiye'yi ziyareti sona ermiş ve padişah oradan Okmeydanı'na geçmiştir. Kethüda Pertev Efendi padişahın ziyaretine şu tarihi düşürmüştür:

Öğrenen fenn-i celîl-i harbi bunda ders ders
Himem eder neymiş nizâm-ı asker-i nusret-i rehîn

Ders-i evvel oldu kilik-i Perteve târih-i tâm
Şâh-ı âlem Mekteb-i Harbiye yaptı pek behîn.
1251 (1835)

Padişahın ziyaretiyle birlikte Maçka kışlasında açılan⁵² mektebin adı Mekteb-i Harbiye diye tescil edilmiş ve öğrencilere “Harbiyeli” denilmeye başlanmıştır.⁵³

Yukarıda değinildiği üzere, Mekteb-i Harbiye’nin ilk nâzırı Mazhar Bey’dir (1834-1836).⁵⁴ Mazhar Bey’in nâzırlığı kısa süreli olmuş, dolayısıyla bu süre içerisinde okulun teşkilâtı ve ders programı adına herhangi bir değişme ve gelişmenin olduğu düşünülmemektedir. Ancak okul henüz kurulmuş olmasına rağmen 1251 (1835-1836) senesinde Avrupa’nın büyük şehirlerine, Viyana, Paris ve Londra’ya öğrenciler gönderilmiştir.⁵⁵

Mekteb-i Harbiye’nin ikinci nâzırı Azmi Bey’dir (1836-1837). Azmi Bey’in de Mazhar Bey gibi, nâzırlığı kısa sürmüştür. Ancak onun nâzırlığı sırasında, İngiliz bir seyyah olan Miss Pardoe’nun Mekteb-i Harbiye’yi ziyaret etmesi önemli bir

⁵² Mekteb-i Harbiye sırasıyla şu binalarda bulunmuştur: Maçka Kışlası/İstanbul (1834-1844), Çinili Köşk/İstanbul (1844-1847), Tophane-i Âmire/İstanbul (1847-1854), Taş Kışla/İstanbul (1854-1859), Haydar Paşa Kışlası/İstanbul (1859-1863), Pangaltı/İstanbul (1863-4 Ağustos 1914). Ali Güler, “Ankara Harp Okulu Binası İnşaatı ve Mekteb-i Harbiye’nin İstanbul’dan Ankara’ya Taşınması (Arşiv Belgelerinin Işığında)”, Selçuk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ata Dergisi, Konya 2002, sayı 9, s. 48.

⁵³ İsrail Kurtcephe-Mustafa Balcıoğlu, **Kara Harp Okulu Tarihi**, Kara Harp Okulu Matbaası, Ankara 1991, s. 51.

⁵⁴ Mustafa Mazhar Bey, Mekteb-i Harbiye’nin ilk nâzırıdır. Sirozlu Yusuf Paşa’nın oğludur. 1250 (1834) senesinde Hassa Müşiri Ahmed Paşa’nın inhasıyla Mekteb-i Harbiye Nezâretine miralaylık rütbesiyle tayin olunmuştur. İki yıl görevde kalmış, daha sonra ise Ordu-yu Hümayûnlarda Mirliya ve Ferik olarak görev yapmıştır. Ramazan 1261’de (Eylül 1845) Meclis-i Vâlâ’ya aza, Receb 1262’de (Temmuz 1846) vezirlikle Halep valisi, Şaban 1266’da (Haziran 1850) Musul ve Receb 1268’de (Nisan-Mayıs 1852) Erzurum valisi olmuştur. 1268’de (1852) görevinden azledilmiş ve azlinin ardından vefat etmiştir. Mehmed Esad, **Mirât-ı Mekteb-i Harbiye**, İstanbul 1310, s. 139 ve bkz.: Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmanî**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Ağustos 1996, III. Cilt, s. 933.

⁵⁵ M.Esad, **a.g.e.** , s. 19.

gelişmedir. Zira, Pardoe'nun kaleme almış olduğu eserinden⁵⁶, Mekteb-i Harbiye'nin kuruluşunun ilk yıllarına dair önemli bilgiler elde etmekteyiz.

Mekteb-i Harbiye'nin kuruluş yılları ile ilgili olarak değinilebilecek en önemli noktalardan birisi mektebin hazırlanan ilk kanunnamesi olarak düşünülmektedir.⁵⁷ Bu kanunname şu bölüm ve konulardan oluşmaktadır:

Tablo 1: 1837 Yılı Kanunnamesi'nin Bölümleri ve Konuları

Kanunnamenin Bölümleri	Konusu
Bab-ı Evvel	Taliblerin Mektebe Ahz-ü Kabül Olunmalarına Dair Surüt ve Kavanin Beyanındadır.
Bab-ı Sani	Talibleri Asakir-i Muntazama Usulüne İdhal ve Tahsilat-ı Me'murelerine İşgal Beyanındadır
Bab-ı Salis	Rüesa-yı Mekteb ve Sair Me'mürin ve Mevaşi Beyanındadır. Mekteb Nazırı, Mekteb Kaimmakamı ve Mekteb Müdürü ile Ders Nazırlarının görevleri anlatılıyor. Ayrıca Tahsilat Memurları, Cami'-i Şerif Memurları, Memurin-i Saire, Kitabe Memurları, Kütüphane Memuru, Tabhane Memuru, Mühimmat Memuru, Tayinat Memuru, Bimarhane Memuru, Eczahane Memuru, Hamam Memuru, Musikihane Memuru; Müzika Bölüğü, İşçi Bölüğü, Mekteb Karakolu, İşçiler ve Hizmetçiler, Atlar ve Sayisler (Seyisler) in görevleri anlatılıyor.
Bab-ı Rabi	Emkine-i Mekteb Beyanındadır. Cami'-i Şerif, Yemek Yerleri, Hamam, Bimarhane, Emkine-i Hariciyye, Musikihane, İşhane, Çamaşırhane, Ahır, Mekteb Karakolhanesi
Bab-ı Hâmis	Meskûnât
Bab-ı Sâdis	Usûl ve Adab Beyânındadır
Bab-ı Sâbi	Şurular Beyânındadır (Şurâ-yı İdâri, Şurâ-yı Tahsilât, Şurâ-yı Te'dibât)
B-ı Sâmin	Usul-i Tahsil ve Teftiş ve İmtihân ve Müddet-i İştigâl Beyânındadır.

⁵⁶ Miss Pardoe, **City of the Sultan, Domestic Manners of the Turks in 1836**, London 1837. Pardoe, bu eserinin 17 sayfasını Mekteb-i Harbiye'ye ayırmıştır. Okuldaki birçok ayrıntıyı büyük bir ustalıkla anlatmış aynı zamanda okul hakkındaki olumsuz görüşlerini eserinde belirtmiştir. Bunlardan bir tanesi Pardoe'nun Türkiyede 50 sene sonra bir Mekteb-i Harbiye olmayacağına inanmış olmasıdır. Ancak Mekteb-i Harbiye'nin bugün "Harp Okulu" olarak halen devam etmesi İngiliz Seyyahın bu konuda yanlış bir göstergesidir.

⁵⁷ Orjinal el yazması olan bu kanunnamenin Kara Harp Okulu Tarihi Arşivinde A4 ebadında fotoğraf kağıdına basılmış mikrofilm baskısının olduğu ve sayfaların numarasız olduğu bilinmektedir. Ayrıca bkz.: Hayrullah Gök, "**Arşiv Belgelerinin Işığında Kara Harp Okulu Tarihi (1834-1883)**", Ankara 2005, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, basılmamış doktora tezi.

Türk ordusuna çağdaş bilgilere sahip subay yetiştirme amacıyla açılan Mekteb-i Harbiyenin önemi ilk anlarda halk tarafından anlaşılammıştır. Okulun açılışıyla birlikte Osmanlı Devleti sınırları içerisinde kalan farklı coğrafi bölgelerden öğrenciler istenmiş ve böylece bu bölgelerin Mekteb-i Harbiye bünyesinde temsil edilmesi düşünülmüştür. Osmanlı yönetiminin bu çabasına eyaletlerden yeterli karşılık gelmemiş ve böylece yıllarca devam eden savaşıardan bıkan ve korkan insanlar çocuklarını Mekteb-i Harbiye'ye vermek istememiştir.⁵⁸

Öğrenci sorununa çözüm bulamayan hükümet, sokakta dolaşan kimsesiz ve garip çocukları Mekteb-i Harbiye'ye alarak subay yetiştirmek zorunda kalmıştır.⁵⁹

1837 Kanunnamesi ile okula öğrenci alım sistemi yeniden düzenlenmiş ve Mekteb-i Harbiyeye öğrenci olabilmenin temel şartları belirlenmiştir. Müslüman olmak, okula alınacağı senenin aralık ayının on beşi itibariyle 15 yaşından küçük, 20 yaşından büyük olmamak ve tüm uzuvları (vücudunda) tamam ve sağlıklı olmak gibi şartlar belirlenmesine rağmen okula öğrenci temininde değişen bir şey olmamıştır. Savaşıardan bıkan ve korkan aileler, çocuklarını Mekteb-i Harbiye'ye göndermekte tereddüt etmişlerdir.⁶⁰ Sonuç olarak, 1837 itibariyle kanunname hükümleri tam olarak uygulanamamış ise de en azından aday öğrencilerde yukarıda aranan kriterlerin olup olmadığına bakılmıştır.⁶¹

Azmi Bey'den sonra gelen nâzır Selim Satı Paşa'dır (1837-1841).⁶² Selim Satı Paşa, Mekteb-i Harbiye'nin teşkilâtında önemli değişiklikler yapmış; gerek

⁵⁸ H. Gök, **a.g.t.**, s. 82-83.

⁵⁹ H. Gök, **a.g.t.**, s. 84.

⁶⁰ Detaylar için bkz. H. Gök, **a.g.t.**, s. 98-99.

⁶¹ Gök, **a.g.t.**, s. 99.

⁶² Mekteb-i Harbiye'nin üçüncü nâzırıdır. Manastırlıdır. Önceleri Mısır'da bulunmuş; sonraları Osmanlı Devleti hizmetine dönüp miralay, 1249'da (1833/1834) mirliva ve daha sonra ferik olmuştur. 1254'de (1838) Mekteb-i Harbiye nâzırı olup Dâr-ı Şûrâ nizâmatını düzenleyip kaleme almıştır. Zilhicce 1256'da (Şubat 1841) Aydın valisi olup Rebiyülevvel 1257'de (Mayıs 1841) görevinden ayrılmış ve sonra vefat etmiştir. M. Esad, **a.g.e.**, s. 140 ve bkz.: M.Süreyya, **a.g.e.**, V. Cilt, s. 1493.

talim, gerekse idarî yapı bakımından okulun eksikliklerini tamamlamış ve okulun esaslarını yeniden kurmaya çalışmıştır.⁶³

Selim Satı Paşa'nın, nâzırlığı sırasında, her sınıfın başına o sınıftaki öğrencilerin eğitim-öğretim durumuyla ilgilenmesi için bir hoca tayin edilmiş ve böylece “sınıf subaylığı” denilen yeni bir görev oluşturulmuştur. Okul dört sınıf üzerinden şu şekilde öğretime başlamıştır:⁶⁴

- I. Sınıf öğrencileri: Hoca Tokatlı Hüseyin Efendi
- II.Sınıf öğrencileri: Hoca Abdurrahman Efendi
- III. Sınıf öğrencileri: Hacı Mustafa Efendi
- IV.Sınıf öğrencileri: Hoca İsmail Efendi

Tokatlı Hoca Hüseyin Efendi ile Kütahyalı Hoca Abdurrahman Efendi mektepte Arapça dersi vermişlerdir. İzzet Efendi ise Farsça derslerini yürütmüştür. Bunların dışında Hoca Mustafa Efendi, Hoca İsmail Efendi, karakalem ve suluboya resimleriyle şöhret bulan İspanyol ressam Mösyö Şirans, piyâde talimi hocası Mavon, Tıbbiye Mektebi'nden Fransızca hocası Dr. Argiros mektebin öğretim kadrosunda yer almışlardır.

Selim Satı Paşa zamanında, eğitim-öğretim programının yakından takip edilmesi, ders müfredâtının ayarlanması için “ders nâzırlığı” ihdas edilmiş ve bu göreve mühendishaneden mezun Binbaşı Kâmil Bey getirilmiştir.

Selim Satı Paşa zamanında, okuldaki tabur teşkilatı kaldırılmış ve öğrencilerin günlük işlerle vakit kaybetmemeleri için bu işleri yapacak bir hizmet bölümü kurulmuştur. Bu değişikliklerle eğitim-öğretimi daha iyi bir düzeye çıkarmayı planmış olduğunu düşündüğümüz Selim Satı Paşa, başarılı öğrencileri mükafatlandırarak, onları teşvik etmiş ve belki de en önemlisi, ilk kez onun zamanında Harbiyeliler asker olarak değil, öğrenci olarak anılmaya başlanmıştır.

⁶³ Muharrem Giray, **Şanlı Harbiye'nin Tarihi**, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1961, s. 9.

⁶⁴ M.Giray, **a.g.e.** , s. 10.

Selim Satı Paşa'dan sonraki nâzır Mirliya Emin Paşa'dır (1841-1846). Mirliya Emin Paşa dönemi şunları söylemek mümkündür: Harbiyenin ilk öğrenim döneminden edinilen deneyimler ve daha ciddi askerî reform çalışmalarının yapılabilmesi amacıyla, 1845 yılında Sultan Abdülmecid tarafından “*Mekteb-i Harbiyenin Tevsî ve Islahı*” için bir İrade-i Seniyye çıkarılmıştır.⁶⁵ Eğitimde değişim, bir modernleşme projesi olarak benimsenmiş, bu konuda tartışmalar yapmak ve öneriler hazırlamak maksadıyla geçici bir kurul, Meclis-i Maarif-i Muvakkatî oluşturulmuştur.⁶⁶ Keçecizade Fuat Paşa, Emin Paşa ve Arif Hikmet Efendiden oluşan bu komisyon, askerî eğitimi bir bütün olarak ele alıp düzenleyen ilk kapsamlı raporu hazırlamışlardır. Bu rapor çerçevesinde, Mekteb-i Harbiye eğitim öğretim süresi 4 yıl olarak tespit edilmiştir. Harp Okulunun “*savaş bilgisi üreten bir okul haline getirilmesi*” hedeflenmiş ve bu yıl içerisinde Mekteb-i Harbiye yeniden düzenlenmiştir. Askerî eğitim bir hiyerarşiye bağlanmış, İdadî-Harbiye-Erkân-ı Harbiye Mektepleri düzeni kurulmuş ve Harp Okulu, Mekteb-i Ulum-u Harbiye ve Mekteb-i Fünun-ı İdadiye olmak üzere ikiye ayrılmıştır. İleride bu hiyerarşinin en alt basamağı olarak Rüşdiyeler de açılacaktır.⁶⁷

1846 yılı ortalarında Mekteb-i Harbiye nâzırı Emin Paşa, Cebel-i Lübnan'da meydana gelen karışıklıkların incelenerek gerekli tedbirlerin alınması maksadıyla Cebel-i Lübnan'a tayin edilince mektep nâzirliğine *Rifat Paşa* atanmıştır (1846-1848).⁶⁸

⁶⁵ H. Gök, “*Arşiv Belgelerinin Işığında Kara Harp Okulu Tarihi (1834-1883)*”, s. 112.

⁶⁶ H. Gök, *a.g.t.*, s. 112.

⁶⁷ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul 1995, Hil Yayınları, s.120 ; 1838 yılında Mühendishane, Harbiye, Tıbbiye gibi askerî okullara öğrenci hazırlamak için sıbyan mekteplerinin üstünde bir ara öğretim kademesi kurulmak istenmiştir. Hazırlanan tasarıya göre, sıbyan okullarına "sınıf-ı evvel" denilmiş, bu yeni kurulacak okullara da "sınıf-ı sâni" denilmesi düşünülmüştür. Ancak II. Mahmut bu adı beğenmemiş, bu okullara "rüşdiye" denilmesini istemiştir. Çocuklar "rüş çığı" olan 14-15 yaşına kadar bu okullarında kalacaklar, ondan sonra yüksek askerî okullara ve memuriyetlere girebileceklerdi. Gene tasarıya göre bu okullarındaki öğrenciler sıralara oturacaklar, evkafdan aylık alacaklardı. Ancak çeşitli nedenlerle sivil rüşdiyeler 1847, askerî rüşdiyeler ise 1875'lerden itibaren açılabilir. Konu ile ilgili olarak bkz. : H. Gök, *a.g.t.*, s. 112.

⁶⁸ Gök, *a.g.t.*, s. 114.

1263 yılı şaban ayının dokuzuncu ve onuncu günü (23-24 Temmuz 1847-Cuma, Cumartesi) Mekteb-i Harbiye Çinili Köşkten *Küçük Taksim* veya *Pangaltı* olarak adlandırılan yerdeki yeni yerlerine nakledilmişlerdir.⁶⁹ Mekteb-i Harbiye, yeni binasına taşındıktan sonra 1847 yılında “*Mekteb-i Cedid-i Harbiyye-i Şahanenin İdare-i Dahiliyesine Dair bir kanunname*” yayımlanmıştır. Kanunnamede, okulun idarî personelinin, öğretmenlerin ve eğitimcilerin memurlukları ve görevleri anlatılmıştır. Bunun yanı sıra nöbetçi subaylığı, disiplin işleri, maliye işleri, giyim-kuşam işleri, revir ve kışla işleri ile görevli kişilerin yapması gerekenler (görevleri) anlatılmıştır. Kanunnamede ayrıca, okulun iç hizmetiyle sorumlu tüfekçi, kapıcı, trampetçi, borazancı gibi kişilerin görevlerine ve memurluklarına değinilmiştir. Bunlardan sonra şikayetler ve günlük rapor konuları hakkında bilgi verilmiştir.

Hayrullah Gök, “*Arşiv Belgelerinin Işığında Kara Harp Okulu Tarihi (1834-1883)*” adlı tezinde bu kanunnameyi ayrıntılarıyla ele almıştır. Şöyle söylenebilir ki 1847 kanunnamesi daha çok bir iç hizmet kanunu niteliği taşımaktadır.

Bu kanunname ile Harbiyede görev yapacak personel miktarları yeniden düzenlenmiş ve tüm okul personeli ile öğrencilerin görev ve sorumluları ayrıntılı olarak belirlenmiştir. Bu Kanunname ile 1847 yılı Harp Okulu kadrosunda yer alan personel atamaları yapılmıştır.⁷⁰

Özellikle 1847 kanunnamesinden sonra öğrencilerin okula alımları tamamen sistemleştirilmiş ve kontenjan uygulaması getirilmiştir.⁷¹ Mekteb-i Harbiye'nin kurulduğu ilk yılların aksine, halk, çocuklarını Mekteb-i Harbiye'ye vermek

⁶⁹ Mehmet Esat, **a.g.e.**, s.48.

⁷⁰ **Mekteb-i Harbiye-i Şahanenin İdare-i Dahiliyesine Dair Kanunname (Sene 1263) (1847)** için bkz.: H. Gök, **a.g.t.**, s. 117 vd.

⁷¹ Bkz.: BOA, A.MKT.NZD. 39/79 05/L/1267 (hicri), Adile Hatun'un çocuklarının kontenjanın dolu olmasından dolayı Mekteb-i Harbiye'ye kabul edilemeyeceği.

konusunda istekli davranmış⁷², durumları değerlendirilen öğrencilerden uygun görülenler Mekteb-i Harbiye'ye alınmışlardır.

1.3. MEKTEB-İ HARBİYE'NİN KURULUŞ YILLARINDA OKULDAKİ AVRUPA ETKİSİ

XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nde yeniden yapılanma süreçleri adına Avrupa'dan uzmanlar getirtilmeye başlanmış ve öncelikli olarak Fransızlar tercih edilmiştir. Avrupa'daki askerî okullar ise, XIX. yüzyılda Osmanlı'da öncelikle Sıbyan bölükleri kurulurken örnek teşkil etmiştir. “Albay Namık'ın gayretiyle 1831'den itibaren, Avrupa'da Lancaster sistemi olarak bilinen yöntemle Selimiye ve daha sonra Maçka kışlalarında *Okul Bölükleri* kuruldu. Erler arasından kabiliyetli görülen gençlerden onbaşı ya da çavuşlar ayrılarak bunlar okul bölüklerinde sıkı bir eğitim kursuna sokuluyorlardı. Seçilenler Maçka kışlasında subay namzetleri taburu oluyordu. Zaman zaman padişah buraya gelerek bunlara talimler yaptırırdı. Mareşal Marmont'un anlattığına göre bu sistemle şaşılacak başarılar elde edilmişti. Onun bildirdiğine göre, en zeki erlerden kurulan okul bölükleri ve taburlarında, sarıklı hocaların yöntemleriyle öğretilmesi altı yıl alan bilgiler on ay gibi kısa bir süre içinde veriliyordu. Okutulan dersler yazı, okuma, hesap, hendese, coğrafya, askerlik yöntem ve ödevleri idi. Marmont, bu methodla devam edilirse bunlardan yetişecek gençlerin Harp Okulunun kuruluşunu sağlayacaklarına inandığını bildirir”.⁷³ Nitekim, 1834 yılında kurulan Mekteb-i Harbiye, 1835 yılında Sultan II. Mahmut'un katılımıyla resmen açılmış ve sıbyan bölükleri de (okul bölükleri) bu okulun temelini teşkil etmiştir. Gerek sıbyan bölüklerinde gerekse Mekteb-i Harbiye'nin kurulmasında Namık Paşa'nın Avrupa'daki izlenimlerinin etkili olduğu düşünülmektedir.⁷⁴

⁷²Bkz.: BOA, A.MKT.UM. 19/87 12/Ş/1266 (hicrî), Ömer adlı şahsın sıkıntı içerisinde bulunduğu Mekteb-i Harbiye şakirdanlığına kabul edilmesini istida ettiği dair Hassa Müşiri'ne tezkire. BOA, A.MKT.NZD. 9/61 15/Ş/1266 (hicrî), Mekteb-i Harbiye'ye kaydolmak isteyen Ömer'in kaydı için gerekenin yapılması hususunda Hassa Müşirine tezkire.

⁷³Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul Matbaası, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul 1978, s. 189-190.

⁷⁴Bkz. Yuk: s. 11-12.

Mekteb-i Harbiye'nin ilk öğretmenlerinin çoğu Mühendishane mezunları ile sıbyan (okul) bölüklerinden seçilen subaylar olmuştur. Okulun açılış yılı olan 1835'te bunlardan seçilen bir grup öğrenci İngiltere'de Woolwich, Portsmouth ve Sandhurst okullarına, öteki küçük bir grup Viyana'ya ve bir kişi de Fransa'ya gönderilmiştir.⁷⁵

1835 yılında, Mekteb-i Harbiye'de ders vermek üzere Avrupa'dan öğretmen talebi adına iki girişim görmekteyiz. İlk olarak 1835'te Fransa'dan eğitim subayı ve Mekteb-i Harbiye'de ders verecek hocaların istenmesine karar verilmiş ve Temmuz 1835'te Paris'e gönderilen özel bir temsilciyle bu talep resmen iletilmiştir. Ancak, bu girişim Rus makamlarından ve özellikle de İstanbul'daki elçilerden gizli tutulmaya çalışıldıysa da bu konuda başarılı olunamamış; olayın ortaya çıkması üzerine Rus elçisi Telemegue Babıali'ye gelerek, Fransa'dan öğretmen ve subay getirilmesi fikrine şiddetle karşı çıkmış ve talebin geri çekilmesinde ısrar etmiştir.⁷⁶ “Bu itirazın gerekçeleri ise; Fransız subay ve eğitimcilerin “Republican” oldukları, bunların muzır fikirlerinden dolayı son kırk yıldır Fransa'da sürekli siyasî istikrarsızlığın hüküm sürdüğü, halkın türlü sıkıntılara maruz kaldığı, İstanbul'a geldikleri takdirde “Fransa'da ta'lim ve ta'allüm usûlüne irâs-ı halel ettikleri” gibi “şâkirdlerin akl u fikrini teşvîk ve tahrîk ile” Osmanlı başkentini de karıştıracakları şeklinde, sözde dostça uyarılardan ibaretti”.⁷⁷ Sonuç olarak; Avusturya elçisi Baron Stürmer de Rusya'dan yana tavır koyunca, Fransa'dan subay ve eğitimci getirme girişimi askıya alınmış ve tek çıkar yol olarak Avusturya'dan gerekli personelin talep edilmesine karar verilmiştir.⁷⁸

Yine aynı yıl II. Mahmud'un Prusyalı öğretmen subayların gönderilmesi konusundaki talebi, III. Wilhem'e, Prusya elçisi Kont Von Konigsmark vasıtasıyla

⁷⁵ N. Berkes, **a.g.e.**, s. 190.

⁷⁶ Y.Çelik, “**Hüsrev Paşa, Siyasi Hayatı ve Askeri Faaliyetleri (1756-1855)**”, s. 345.

⁷⁷ Y.Çelik, **a.g.e.**, s. 345.

⁷⁸ Daha önceleri de Fransa'dan Mekteb-i Harbiye'de ders verecek öğretmenler istenmesine rağmen, Kont Orlof'un İstanbul'a gelmesi ve yukarıda değindiğimiz gerekçeleri ileri sürmesiyle Fransa'dan eğitimci ve subay talebinden vazgeçilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Y.Çelik, **a.g.e.**, s. 345.

bildirilmiş ve padişahın bu talebi kabul edilerek Yüzbaşı Von Moltke ile I. Hassa alayından Teğmen Von Berg adlı iki subay 1835'te İstanbul'a gelmiştir.⁷⁹

Bütün bunların yanı sıra Mekteb-i Harbiye'de mevcut olan Rus etkisinden de bahsetmek gerekir. İngiliz seyyah Miss Pardoe, hatıratında, Mekteb-i Harbiye'de görevlendirilecek hocaların seçiminde açık ya da üstü kapalı olarak Rusya'nın etkisi olduğunu belirtmiştir. Ona göre, Mekteb-i Harbiye hocaları Rusya tarafından seçilmektedir. Pardoe bu hususu şu cümleler ile ifade edilmektedir: “Şu anda Askeri Okul dolaylı olarak Rusya'nın kontrolü ve nüfuzu altındadır; bütün öğretmenler açıktan ya da dolaylı olarak onlar tarafından seçilmektedirler”.⁸⁰ Yazar bir başka yerde, Rusya'nın okula kıskançlıkla (haset) baktığını⁸¹ ve Rusya sefaretinin onun en ufak işleriyle bile uğraştığını vurgulamaktadır.

1839 yılında, Osmanlı Devleti'nde ilk veterinerlik eğitimi, Prusya'dan gelen veteriner hekim Godlewsky adlı bir subayla başlatılmıştır.⁸² Daha sonraki yıllarda da Prusyalı subaylar Osmanlı Ordusu'nda görev almaya devam etmişler, bir çoğu müslüman olmuş ve orduda yüksek görevlere getirilmişlerdir.⁸³

1846 yılına gelindiğinde Mekteb-i Harbiye'de ders vermek üzere Mouginot, Magnan ve Dubreuil adlarında üç subay Mentor adlı bir gemiyle ve Fransız Savaş Bakanlığı'nın izniyle Bab-ı Âli'de çalışmak üzere İstanbul'a gönderilmişlerdir. Mouginot ve Magnan, kurmay yüzbaşı ve Dubreuil de süvari teğmeni rütbelindedirler. Bu üç subayın görevi de Osmanlı askerî okullarını organize etmek olarak belirlenmiştir. 31 Ocak 1846'da bu üç şahıs, Fransız elçisi Baron De Bourqueney tarafından padişaha takdim edilmişlerdir. Mouginot, Magnan ve

⁷⁹Kemal Turan, “Başlangıçtan Günümüze Türk-Alman Eğitim İlişkileri”, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, XIV. Cilt, s. 201.

⁸⁰Miss Pardoe, **City of the Sultan; Domestic Manners of The Turks in 1836**, s. 211. Metnin aslı şöyledir: “At present it is certain that the Military College is indirectly under Russian control and patronage; all the professors having been selected openly or covertly by themselves”.

⁸¹Pardoe, **a.g.e.**, s. 210: “Thus Russia looked upon the College with a Jealous eye”.

⁸²K.Turan, **a.g.m.**, s. 201.

⁸³Kemal Turan “*Başlangıçtan Günümüze Türk-Alman Eğitim İlişkileri*” adlı makalesinde Türkleşip müslüman olan subaylara Tuğgeneral von Heuser, Albay von Molinowsky (Emin Bey), Albay Blum, Albay Grünwald, Albay Wendt (Nadir Paşa), Albay Lühling (Mahir Bey), Albay Schwenzfever (Rami Bey), Albay Strecker (Reşit Bey), Albay Cessler gibi isimleri örnek vermiştir. Turan, **a.g.m.**, s. 201.

Dubreuil, Derviş Paşa ile birlikte Ecole de Saint-Cyr'den esinlenerek Mekteb-i Harbiye nizamnamesini hazırlamışlardır.⁸⁴ 1848 ihtilalinde sonra bu subaylar Fransa'ya çağrılmış ve yerlerine çok daha sonra başka subaylar gönderilmişlerdir.⁸⁵ Ancak incelediğimiz arşiv belgelerinden, bu subayların 1850 sonrasında da Mekteb-i Harbiyede öğretmenliğe devam ettiklerini görmekteyiz.⁸⁶

Kuruluşundan sonra geçen on dört yıllık dönemde Mekteb-i Harbiye iyi bir idare altında bulunmadığından dolayı, ciddi bir netice sağlanamamıştır. Silah talimleri, şark dilleri eğitimi ve biraz da Fransızca, talebelerin zamanlarının çoğunu meşgul etmiştir. Daha sonraki altı yıllık zaman zarfında okul yeni bir istikamete girmiştir. Oldukça kabiliyetli hocaların ders vermesi, fizik laboratuvarı, geniş dershaneleri ile eğitim için her türlü donanımın bulunduğu çok güzel bir binalarının olması ve öğrencilerin disiplinli oluşu Mekteb-i Harbiye hakkında belirtilebilecek önemli hususlardır. Ancak, belki de en önemli husus bu okulun padişahın hususî himayesi altında bulunmasıdır.⁸⁷

Mekteb-i Harbiye her ne kadar L'École Polytechnique⁸⁸ gibi algılanmış olsa da L'École Polytechnique'in ders programını uygulayamamış ve öğrenciler bu okulda uygulanan eğitimi hiçbir zaman alamamışlar ve zamanın kısalığından dolayı gerçek bir başarı gösterememişlerdir. Prof. Derviş Paşa'nın ve okulun yeniden organizesinde çalışan Mougnot, Magnan ve Dubreuil'in nezaretinde süreklilik kazanan Taksim'deki Mekteb-i Harbiye, L'École Polytechnique'ten ziyade Saint-Cyr'e daha yakındır.⁸⁹

⁸⁴ Hazırlanan bu nizamname ("*Mekteb-i Cedid-i Harbiyye-i Şahanenin İdare-i Dahiliyesine Dair bir kanunname*") 1847 yılında yayımlanmıştır. Bkz. Yuk: s. 22.

⁸⁵ Georges Cioranescu, *La Mission de Stanislas Bellanger dans l'Empire Ottoman*, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki 1981, s. 100-101. Stanislas Bellanger, Mekteb-i Harbiye-i 1846 yılında ziyaret etmiş ve okulun Saint Cyr şeklinde olduğunu vurgulamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Feza Günergun, "**Derviş Mehmed Emin pacha (1817-1879), serviteur de la science et de l'Etat ottoman,**" *Médecins et ingénieurs ottomans à l'âge des nationalismes*, ed. M. Anastassiadou Dumont, Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü & Maisonneuve et Larose, İstanbul 2003, s. 176-177.

⁸⁶ BOA, HR.MKT. 58/1, 04/C/1269 Mekteb-i Fünûn-i Harbiye Talimcisi Mojinon'a Paris'e gitmesi için ruhsat verdiği. BOA, İ.HR. 84/4123 Mekteb-i Harbiye Muallimi Manyan'ın muvakkaten Paris'e azimeti istizanı.

⁸⁷ G. Cioranescu, *a.g.e.*, s. 214-215.

⁸⁸ Paris'in 20-25 km. Güneybatısındaki askerî okuldur.

⁸⁹ G. Cioranescu, *a.g.e.*, s. 215.

Mühendishane-i Bahriye ve Berriye gibi 90 kişi olan Mekteb-i Harbiye öğrencileri, daha çok uygulamalı askerî bilimler ve taktikler alanlarında çalışmışlardır. Çalışmalarının bir bölümünü ise Fransızca öğrenmeye ayırmışlardır. Yine de, 1846 yılının Ağustos ayında yapılan oldukça zor olarak hazırlanmış genel imtihanı geçen öğrencilerin bilgi ve tecrübe kazandıkları gözlenmektedir.⁹⁰

⁹⁰ G. Cioranescu, **a.g.e.**, s. 215.

İKİNCİ BÖLÜM

MEKTEB-İ HARBİYE'DE SINIFLAR, OKUTULAN DERSLER VE DERS KİTAPLARI

2.1. MEKTEB-İ HARBİYE'DEKİ BAYTAR SINIFLARI

Türkiye'de veterinerlik tedrisatı Sultan II. Mahmud zamanında, Prusyalı veteriner Godlewsky'nin davet edilip, bu tedrisatın teşkilatına memur edilmesiyle başlamıştır.¹ Godlewsky'nin Türkiye'deki en önemli görevi bir veteriner okulu kurmak ve idare etmek, buraya birliklerden gönderilecek askerleri ordu atlarındaki hastalıkları teşhis ve tedavi edecek şekilde yetiştirmek olmuştur.²

İlk dönemde dersler bir tercüman vasıtasıyla verilmiş, ancak, 1845'te başlayan ikinci dönemde Godlewsky Türkçe öğrendiğinden dersleri Türkçe olarak vermiştir.³ Bu iki dönemden sonra ise öğretime Mekteb-i Harbiye'de devam edilmiştir.

1263 (1846-1847) senesinde Mekteb-i Harbiye, Pangaltı'daki binasına taşınmış ve Ferik Ahmed Paşa'nın⁴ nazırlığı sırasında Mekteb-i Harbiye'de baytar sınıfları açılmış; 2 erkân-ı harb sınıfı⁵, 4 harbiye sınıfı ve 2 baytar sınıfı olarak 8 sınıfla öğretime devam edilmiştir.⁶

¹ Muzaffer Bekman, **Veteriner Tarihi**, Ankara Basım ve Cildevi, Ankara 1940, s.115.

² Nihal Erk-Ferruh Dinçer, **Türkiye'de Veteriner Hekimlik Öğretimi ve Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Tarihi**, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1970, s.7.

³ "Öğretim süresi üç yıldır. Birinci dönem, öğretime 12 öğrenci ile başlamış, 1845'te bitmiştir. Bu öğrencilerden en çalışkan üçü bazı generallerin huzurunda imtihan edilerek dört ay süre ile denenmek üzere birer alaya verilmiştir. Geriye kalanlar illerdeki birliklere gönderilmiş, daha sonra haklarında başka bilgi edinilememiştir". N. Erk-F. Dinçer, **a.g.e.**, s. 8.

⁴ "Harp okulunda 4 yıl öğretim süreli veteriner sınıflarının açılmasında Ahmet Paşa'nın rolü büyüktür. I. Abdülmecid tarafından Londra'ya gönderilen paşa orada veteriner öğretimini de incelemiş, dönüşünde padişaha bilgi vermiştir". N. Erk- F. Dinçer, **a.g.e.**, s. 9.

⁵ Erkân-ı Harbiye sınıfları, 1263 (1846/1847) tarihinden sonra açılmış ve Mekteb-i Harbiye tedrisatının üstünde bir tahsil vermiştir. Erkân-ı Harbiye sınıfları, bugünkü anlamda kurmaylık sınıflarıdır. Bkz.: Osman Ergin, **Türkiye Maarif Tarihi**, Osmanbey Matbaası, İstanbul 1939, I. ve II. ciltler, s. 356.

⁶ N. Erk-F. Dinçer, **a.g.e.**, s. 9.

Harbiye ve baytar sınıfları, fransızca, ilm-i hesâb, ilm-i hikmet-i tabîye, ilm-i nebâtât, fenn-i baytarî derslerini ortak olarak okumuşlar; baytar sınıfları ayrıca, üç ve dördüncü sınıflarda harbiye sınıflarının okumuş olduğu süvâri talimatnamesini de okuyup, piyâde bölük ta'lîmi yapmışlardır.⁷ Ayrıca, baytar sınıflarının üç ve dördüncü seneleri, klinik derslerine ayrılmıştır.

1853 Kırım Harbi nedeniyle, Mekteb-i Harbiye'deki piyâde, süvâri ve baytar sınıfları, Serasker Kapısındaki Taşkışla'ya taşınmış ve öğretime orada devam etmiş (1854), daha sonra Gülhane'deki Tıp Okulu binasına ve 1863 senesinde ise tekrar Pangaltı'daki eski binaya geçilmiştir. Baytar sınıfları 1873 senesine kadar Mekteb-i Harbiye ile aynı çatı altında eğitim görmüş, 1873'te Mekteb-i Harbiye'deki eğitim-öğretim süresi dört yıldan üç yıla indirilmiş ve baytar sınıfları da Tıbbiye Mektebi'ne nakledilmiştir.⁸

1853-1872 yılları arasında Mekteb-i Harbiye baytar sınıflarından mezun olan öğrencilerin sayısı şöyledir:⁹

Tablo 1 : Mekteb-i Harbiye Baytar Sınıflarından Mezun Olan Öğrencilerin Yıllara Göre Mevcudu

Tarih	Mezun Olan Baytar Sınıfı Öğrenci Sayısı
1269 (1853)	10
1270 (1854)	Bu yıl içinde mektep mezun verememiştir.
1271 (1855)	Bu yıl baytar sınıfı mezun verememiştir.
1272 (1856)	Bu yıl baytar sınıfı mezun verememiştir.
1273 (1857)	4
1274 (1858)	9

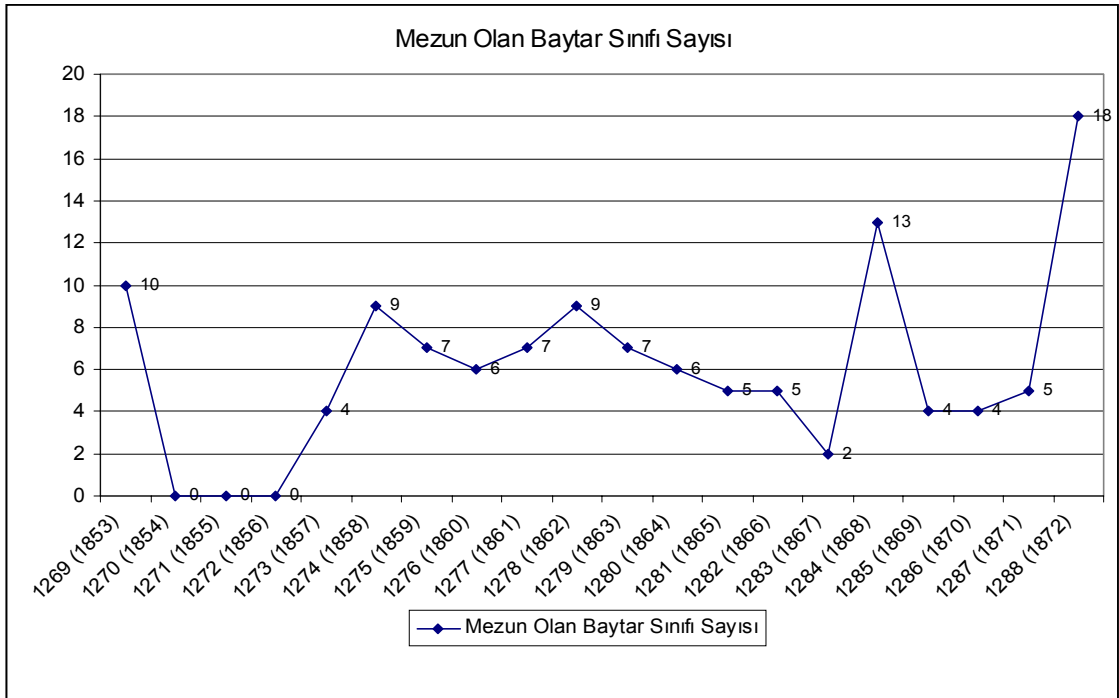
⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz.: N. Erk-F. Dinçer, **a.g.e.**, s. 9-10. Ayrıca, Baytar sınıflarının okumuş olduğu derslerin listesi için bkz.: EK-7 ve EK-8.

⁸ N. Erk- F. Dinçer, **a.g.e.**, s. 10. Ayrıca bkz.: M. Bekman, **Veteriner Tarihi**, s. 131.

⁹ Mehmed Esad, **Mirat-ı Mekteb-i Harbiye**, İstanbul, 1310, s.251-460. Muzaffer Bekman'ın Veteriner Tarihi adlı kitabında ise 1853-1872 yılları arasında Mekteb-i Harbiye Baytar sınıflarından mezun olan öğrencilerin sayısını farklı vermiştir: 1853'te 10 öğrenci, 1854'te 1, 1855'te (0), 1856'da 2, 1857'de 4, 1858'de 10, 1859'da 11, 1860'da 5, 1861'de 9, 1862'de 15, 1863'te 11, 1864'te 10, 1865'te 7, 1866'da 5, 1867'de 6, 1868'de 15, 1869'da 9, 1870'de 8, 1871'de 5, 1872'de 6 öğrenci. Öğrenciler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Muzaffer Bekman, **Veteriner Tarihi**, Ankara Basım ve Cildevi, Ankara 1940, s. 235-241.

1275 (1859)	7
1276 (1860)	6
1277 (1861)	7
1278 (1862)	9
1279 (1863)	7
1280 (1864)	6
1281 (1865)	5
1282 (1866)	5
1283 (1867)	2
1284 (1868)	13
1285 (1869)	4
1286 (1870)	4
1287 (1871)	5
1288 (1872)	18

Grafik 1: Mezun Olan Baytar Sınıfı Öğrenci Sayısı

Kırım Harbi sebebiyle, Mekteb-i Harbiye baytar sınıfı 1854-1856 yılları arasında mezun verememiştir. 1270 (1854) yılında mezun olması gereken baytar sınıfı öğrencileri 1 yıl önce 1269'da (1853) yılında mezun edilmişler ve 10 öğrenci mezun olabilmıştır.¹⁰

¹⁰ M. Esad, a.g.e., s. 215 v.d.

Baytar sınıflarından en çok öğrenci (18), bu sınıflar Tıbbiye Mektebi'ne nakledilmeden önce 1288 (1872) yılında mezun olmuştur. Genel olarak, baytar sınıflarından mezun olan öğrenci sayısı yıllara göre düzensiz bir dağılım göstermektedir.

Tablo 2 : Mekteb-i Harbiye Harbiye (Piyade ve Süvari) Sınıflarından Mezun Olan Öğrencilerin Yıllara Göre Mevcudu

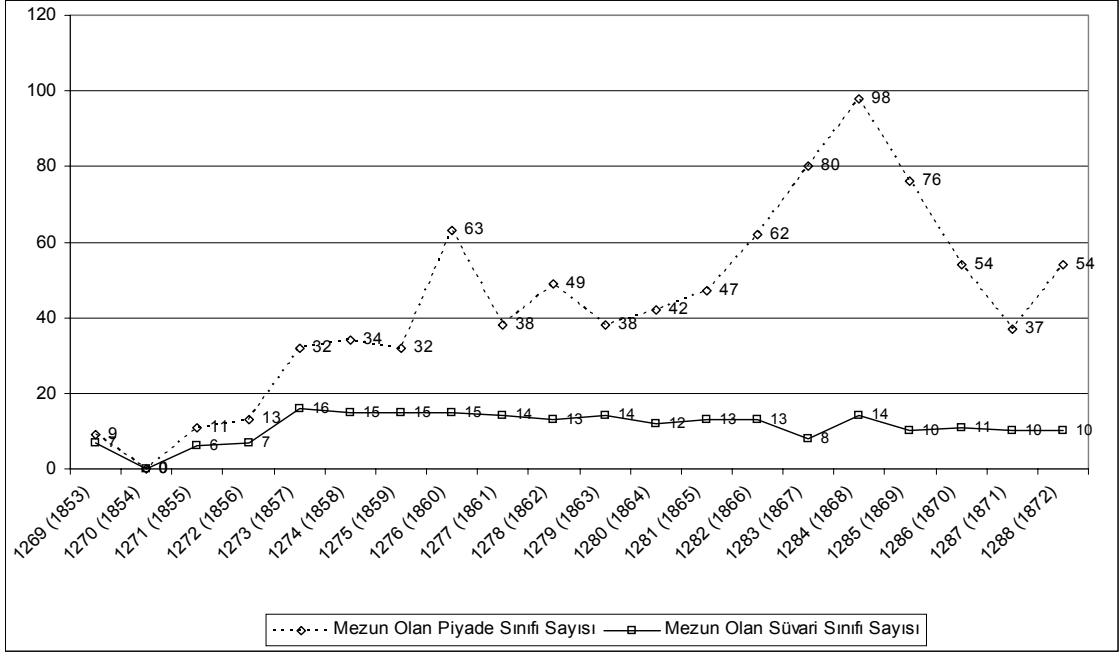
Tarih	Mezun Olan Piyade Sınıfı Öğrenci Sayısı	Mezun Olan Süvari Sınıfı Öğrenci Sayısı
1269 (1853)	9	7
1270 (1854)	Bu yıl içinde mektep mezun verememiştir.	Bu yıl içinde mektep mezun verememiştir.
1271 (1855)	11	6
1272 (1856)	13	7
1273 (1857)	32	16
1274 (1858)	34	15
1275 (1859)	32	15
1276 (1860)	63	15
1277 (1861)	38	14
1278 (1862)	49	13
1279 (1863)	38	14
1280 (1864)	42	12
1281 (1865)	47	13
1282 (1866)	62	13
1283 (1867)	80	8
1284 (1868)	98	14
1285 (1869)	76	10
1286 (1870)	54	11
1287 (1871)	37	10
1288 (1872)	54	10

Kırım Harbi sebebiyle, Baytar sınıfı gibi piyade ve süvari sınıfları da 1270 (1854) yılında mezun verememiştir. Dolayısıyla 1270 (1854) yılı için Mekteb-i Harbiye hiç mezun verememiştir.

Savaş öncesinde, 10 öğrencinin altında gözüken piyade ve süvari sınıflarının mezun öğrenci sayısında, özellikle, Kırım Harbi sonrasında büyük bir artış görülmüş

ve piyade sınıfı mezun sayısı ortalama 2,5 kat artmıştır. 1284 (1868) yılında ise piyade sınıfı mezun öğrenci sayısı 98 ile en yüksek sayıya ulaşmıştır. Süvari sınıfları mezun öğrenci sayısı ise Kırım Harbi sonrasında istikrarlı bir seyir takip etmiştir.

Grafik 2: Mekteb-i Harbiye, Harbiye Sınıfları Mezun Sayısı

1853-1872 yılları arasında Mekteb-i Harbiye baytar sınıflarından toplam 121, piyade sınıflarından 869 ve süvari sınıflarından ise 223 öğrenci mezun olmuştur.

2.2. MEKTEB-İ HARBİYE'NİN KURULUŞ YILLARINDA HARBİYE SINIFLARI VE BU SINIFLARA OKUTULAN DERSLER

Mekteb-i Harbiye, kuruluş aşamasında birinci ve ikinci mektep olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Öğrenciler, birinci mektepte sekiz sene süren bir eğitim aldıktan sonra, ikinci mektepte bir sene süreli bir eğitime tâbi tutulmuşlardır.

Birinci sınıf (başlangıç sınıfı): Bu sınıfta öğrenciler okuyup-yazma ve dört işlem öğrenirler. Yarım dairelerde iki harfli heceler ile otuz üç harften oluşan Osmanlı alfabesinin (elifbâ) kısımlarını (cüzler) devamlı olarak okurlar.

İkinci ve üçüncü sınıflar: Bu sınıflarda öğrenciler üç harfli hecelerle amme cüzünü öğrenirler. Yani alfabe öğretmi hâlâ devam etmektedir.

Dördüncü ve beşinci sınıflar: İlm-i hâl, şürût-ı islâmiyye (islâmın şartları), akâid-i diniyye (dini inanışlar/kurallar) okutulan derslerdir. Ayrıca öğrencilere, öğrendiklerini taş levhalar üzerine yazmanın eğitimi verilir.

Altı-yedi ve sekizinci sınıflar: Altıncı sınıfta askerî kanûnnâme ve askerî talimnâme; yedi ve sekizinci sınıflarda ise tuhfe¹¹, nuhbe, sarf, nahiv (sentaks)¹², fezail-i cihâd, rakam ilmi, hendese (geometri), kıraat (devamlı ve düzgün okuma), rika yazısı öğretilir. Ayrıca yine sekizinci sınıfta öğrenciler kağıt üzerinde fenn-i inşâ (kompozisyon) bilgisini alırlar.

Sekizinci sınıftan sonra kabiliyetli olan öğrenciler seçilerek –bir imtihanla zihni yeteneği ve beden sağlamlığı göz önünde bulundurularak- 100 kadar öğrenci ikinci mektebe alınır.¹³

İkinci mektepte okutulması planlanan derslere mektebin kuruluş safhasında karar verilmiş, buna rağmen belirtilen dersler ancak 1263 (1846-1847) senesine doğru okutulabilmiştir. İkinci mektepte okutulan dersler şunlardır:¹⁴

¹¹ Köken itibariyle hediye anlamına gelen ve osmanlıda şiir şeklinde kaleme alınan sözlüklere verilen addır. Fransızca örneklerine de rastlanan bu sözlüklerin en bilinenlerinden birisi Halis Efendi'nin "miftah-ı lisan" (dilın anahtarı) adını taşıyan küçük bir sözlüğüdür. Bu sözlükten bir örnek:

Allah diyo (dieu) gökler siyo (cieux) yer ter (terre) komanse (commencer) ibtida
Daim tujur (toujours) baki eternal (eterne)infini (infini) bi-intiha
Mescitle cami moskedür (mosquée) ıklis (église) kilisedür dahi
Sufi devodur (devat) infidel (infidèle) kafir ipokrizi (hypocrisie) riya...
Bkz.: www. sozluk. sourtimes.org

¹² Dillerin cümle yapılarını ineleymen bilim, fonetik, semantik, söz dizim.

¹³ **Takvim-i Vekayi**, sene 1251, Def'a 107.

¹⁴ Mehmed Esad, **Mirat-ı Mekteb-i Harbiye**, İstanbul 1310, s. 17.

İlm-i hesab (aritmetik)¹⁵
Müsellesât-ı müsteviyye (düzlemsel trigonometri)
Müsellesât-ı küreviyye (küresel trigonometri)
Ameliyât-ı hendese (geometri uygulamaları)
İlm-i hendese (geometri)
İlm-i cebir ve mukabele (cebir)
Cebrin hendeseye tatbiki (analitik geometri)
İlm-i kutû-i mahrûtiyyet (koni kesitleri)
İlm-i menâzır (perspektif)
İlm-i tefazuli ve tamamî (diferansiyel ve integral hesap)
Cerr-i eskâl (mekanik)
İlm-i hey'et (astronomi)
Coğrafya
İlm-i hikmet-i tabî (fizik)
Ecsâm-ı sulbe (katılar)
Ecsâm-ı maiyye ve havaiyye (sıvılar ve gazlar)
İlm-i bahs-i ecsâm-ı nariyye (yanıcı cisimler)
İlm-i hâl ve terkib-i ecsâm (kimyasal analiz ve sentez)
Arapça ve Farsça
Fransızca
Fenn-i istihkâmât-ı hafife ve sakile (istihkâm)
Tombaz köprü kurmak
Harita inşası
Bir kale yahut bir yerin ölçme ile resim ve haritasının yapılması
Top, tüfek, kılıç ve şiş eğitimi
Piyâde (yaya) ve süvâri (atlı) eğitimi

¹⁵ “Aritmetik, Yunanca Arithmatika’dan gelmektedir. Bu ilim yine Yunanca olan Mathematika’nın bir dalıdır. Mathema “öğrenmek” anlamına geldiğinden Mathematika Arapça’da “el-Ulûmu’t-ta’limiyyé” (öğretimci bilimler) “el-Ulûmu’r-riyaziye” veya kısaca “er-riyaziyyat” veya “er-riyazi” terkip ve kelimeleriyle karşılanmıştır.” Cevat İzgi, “Osmanlı Medreselerinde Aritmetik ve Cebir Eğitimi ve Okutulan Kitaplar”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları: İ.Ü. Ed.Fak. Bilim Tarihi Bölümü’nün Kuruluşunun 10. Yıldönümü Münasebetiyle Ekmeleddin İhsanoğlu’na Armağan**, yayına hazırlayan Feza Günergun, İstanbul 1995, s. 152n.

Yaz günlerinde denizde yolculuk ilmi (*Navigation*- seyr ü sefer)

Bostan ve Gülistan'ın okutulması

İlm-i sibâhat (yüzme)

Resim

Birinci ve ikinci mektebi bitiren öğrenciler bir sınava tâbi tutulmuşlar, başarılı olan on altı öğrenciye Mülâzım-ı Evvel (üsteğmen), on sekiz öğrenciye de Mülâzım-ı Sâni (teğmen) rütbesi verilmiştir.¹⁶ Mirliya Emin Paşa'nın nâzırlığı sırasında (1841-1846), mezun olan bu otuz dört subayın kıtada, bir askerî birliği komuta edebilecek düzeyde olmamalarından dolayı ve Mekteb-i Harbiye'nin Avrupa mektepleri derecesine çıkarılması için dokuz sene olarak plânlanan eğitim-öğretim süresi dört yıl daha uzatılmış ve okulun ilk öğrencileri ancak okulun kuruluşundan on dört sene sonra, 1848 yılında mezun olabilmışlerdir.¹⁷

2.3. 1862 SENESİNDEN 1876 SENESİNE KADAR OKUTULAN DERSLER

Yukarıda belirtilen dersler 1263 (1846-1847) ile 1279 (1862-1863) seneleri arasında okutulmuş; 1279 (1862-1863) senesinden itibaren ders programı şu şekilde düzenlenmiştir:

Ameliyât-ı muhasara, cebr-i âdi ve cebr-i âlâ, coğrafya-yı askerî, fenn-i baytarî, fenn-i batarya, fenn-i harb, fenn-i kimyâ, fenn-i eslihâ, fenn-i eşkâl, fenn-i inşâ, fenn-i mâkine, fenn-i lağım, fenn-i usûl (metodoloji), fenn-i mimârî, fenn-i mimârî-i askerî, fenn-i topçuluktan barut, kovan, döküm ve findık (mermi) bahisleri, fotoğrafya, gölgeler fenleri ve eşkâlleri, harita tersîmi, harekât-ı cesîme-i askeriye, hendese-i halliye, hendese-i resmiye, hizmet-i dahiliyye kanûnnâmesi, hizmet-i dahiliyye-i piyâdegân, hücum ve müdafa'â, ilm-i hayvânât, ilm-i nebâtât, istihkâmât-ı cesîme, jimnastik talimi, kıla, muhasara ve sahra topçuluğu, kitâbet, kozmografya,

¹⁶ İsrâfil Kurtcephe-Mustafa Balcioğlu, **Kara Harp Okulu Tarihi**, Kara Harp Okulu Matbaası, Ankara 1991, s. 154.

¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Kurtcephe-Balcioğlu, **a.g.e.**, s. 154.

kuva-yı tabîiye, köprücülük, meç-kılıç-eskrim talimi, mebani ü'l-inşâ, piyâde talimatı, piyâde dâhiliye kanunu, süvâri dahiliye kanûnu, süvâri talimatı, seferiye kanûnnâmesi, sevk ü'l-ceyş, şeşhane dâhiliye kanûnları, tahtât-i arâzî, tâksîm-i arâzî, tabiat ü'l-ceyş, talimât, tarama, tathîr-i esliha, târih-i âdi, târih-i âlem, târih-i harb, ta'yîn-ül-ceyş, tesviye-i turuk, top talimi, topçu manej talimi, topografya, topografya ameliyâtı, topografya eşkâli, topçu talimatı, topçuluk fenni, ulûm-i âliye (dinî), ulûm-i riyâziye, umûm-i piyâde talimi, umûm-i topçuluk, umûr-i hesabiye, umûr-i tahririye.

Yukarıda verdiğimiz ders listeleri, Mekteb-i Harbiye'de askerî teknik ve bilimlerin ön planda tutulmuş olmasına rağmen, modern bilimlerin okutulmuş olduğunu göstermektedir. “1847 senesine doğru okutulabilen fenler arasında, “ilm-i hal ve terkib-i ecsâm” adlı dersin bulunması; yani İshak Efendi'nin modern kimya için Ulûm-i Riyâziye adlı eserinde kullandığı bu tâbirden anlaşıldığı üzere, harbiyenin ders programının hazırlığı sırasında, modern kimyanın da okutulması göz önünde tutulmuştur”.¹⁸

2.4. DERS ARAÇ VE GEREÇLERİ

Mekteb-i Harbiye'den çok daha önce kurulmuş olan Mühendishâne, bir çok yönüyle Mekteb-i Harbiye'ye örnek teşkil etmiştir. 1832 yılında Mühendishâne'deki talebelerin ders esnasına oturabilecekleri 96 adet sandalye satın alındığını görülmektedir.¹⁹ Aynı zamanda, sınıfın ortasında dersin şekillerini çizmek ve hesap yapmak için büyük kara tahta, ve talebelerin ellerine dersi yazabilecekleri birer yazı tahtası tedarik edildiği anlaşılır.²⁰ Miss Pardoe da; 1836 yılında Mekteb-i Harbiye'de salon boyunca pek sık konulmuş ve boyalı tahtadan yapılmış yüksek arkalı sıralardan²¹ bahseder ve bu sıralarda oturan talebelerin sınıf başı tarafından ağır ağır

¹⁸Ekmeleddin İhsanoğlu, **Açıklamalı Türk Kimya Eserleri Bibliyografyası**, Beta Yayınları, İstanbul, 1985, s. 8.

¹⁹ Ekmeleddin İhsanoğlu, **Başhoca İshak Efendi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989, s. 23.

²⁰ E. İhsanoğlu, **Başhoca İshak Efendi**, s. 24.

²¹ Sınıfta 150 kadar talebe bulunmaktadır. Dolayısıyla bu kadar çok talebeyi içine alabilecek sınıftaki sıraların yüksek arkalı tahta sıralar olmalarından dolayı amfiteatr şeklinde olduğu düşünülebilir.

okunan sözleri dillerinin süslü harfleriyle taş tahtalara yazdıklarını dile getirir.²² Yine aynı eserde Pardoe, riyaziye (matematik) sınıfındaki sıraların amfiteatr şeklinde olduğunu vurgular.²³ Kuruluşundan daha sonraki dönemlerde ise dersane ve koğuşların hasırlarla²⁴, Daire-i Hümayun'un ise kaliçe adı verilen küçük halılarla kaplanmış olduğu anlaşılmaktadır.²⁵

Derslerde kullanılan araç-gereçlere gelince; Mekteb-i Harbiye'nin ilk yıllarında dersanelerde “nısıf (yarım) daire” denilen bir aracın kullanıldığını bilinmektedir.²⁶ *Mirat-ı Mekteb-i Harbiye*'ye göre: “Bu nısıf daireler iki ucu duvara sokulmuş bir çemberden ibarettir”.²⁷ Bu çemberin içine sınıf başı olan öğrenci girer, öteki öğrenciler ise çemberin dışında kalarak ayakta dururlar ve imtihan edilirlerdi.²⁸ *Mirat-ı Mekteb-i Harbiye*'den, okulun daha sonra dönemlerinde nısıf daire yerine “kavs” (yay) adı verilen bir aracın kullanıldığını anlıyoruz.²⁹ Diğer bir ders aracı olarak ise “teodolit” adı verilen bir ölçü aletinin kullanıldığını anlamaktayız.³⁰

1834 yılından itibaren, Mekteb-i Harbiye'de fen eğitimi ihtiyacını karşılamaya yönelik bir laboratuvar kurulmaya çalışılmış, İngiltere ve Fransa'dan bir çok malzeme temin edilmiştir.³¹ Hatta, bu malzemeler içerisinde, 2000 liraya satın alınan bir rasat dürbünü çok meşhurdur.³² Ancak, mektepteki birçok araç-gereç, malzeme ve kitabın 1853 senesinde çıkan bir yangın neticesinde kaybedildiği

²² Miss Pardoe, *City of the Sultan; Domestic Manners of The Turks in 1836*, s. 198.

²³ Pardoe, **a.g.e.**, s. 199.

²⁴ BOA, İ.MVL, 276/10732.

²⁵ BOA, İ.DH, 142/7305.

²⁶ Mehmed Esad, *Mirat-ı Mekteb-i Harbiye*, İstanbul 1310, s. 14.

²⁷ M.Esad, **a.g.e.**, s. 14.

²⁸ Yahya Akyüz, “Türk Eğitim Tarihinde Askerî Okullar ve Harbiye”, **Türk Tarihinde Harbiye**, yayına hazırlayanlar Ali Güler-Suat Akgül, Kara Harp Okulu Basımevi, Ankara, 1999, s. 25.

²⁹ “Bunlar muhtemelen sınıf başının yerini belirlemeye, onu öteki öğrencilerden ayırmaya, onun bir çeşit üstünlük ve farklılığını göstermeye yarıyordu” bkz.: Y. Akyüz, **a.g.m.**, s. 25-26. Ancak nısıf daireler hakkında böyle bir yorumda bulunulsa da, biz bu çemberlerin, muhtemelen ders işlenişinde kullanıldığı, şayet üzerinde açılabilir çizimler mevcut ise bu nısıf dairelerin bir nevi iletken görevi görmüş olabileceği kanaatindeyiz.

³⁰ BOA, İ.HR, 146/7712.

³¹ Tahsin Ünal, “Harp Okulu Tarihi (1834-1964)”, **Türk Tarihinde Harbiye**, yayına hazırlayanlar Ali Güler- Suat Akgül, s. 171.

³² T. Ünal, **a.g.m.**, s. 171.

bilinmektedir. Öyle ki, aynı malzemenin tekrar toplanabilmesi yüzyılı aşkın bir zaman almıştır.³³

2.5. HARBİYE SINIFLARINA OKUTULAN DERSLER VE DERS KİTAPLARI

2.5.1. Modern Bilimler Çerçevesinde Okutulan Temel Dersler

-Kimya

Mekteb-i Harbiye’de bu ders, kimyâ ve fenn-i kimyâ ders başlıkları altında okutulmuştur. Okutulan en önemli eserler olarak Derviş Paşa’nın³⁴ yazmış olduğu *Usûl-i Kimya* (Kimyaya Giriş)³⁵ ve İshak Efendi’nin yazmış olduğu *Mecmûa-i Ulûm-i Riyaziye* gösterilebilir.³⁶

³³ T. Ünal, **a.g.m.**, s. 171.

³⁴ Mehmet Emin Derviş Paşa, Mekteb-i Harbiye’ye muallim yetiştirmek için gönderilen öğrenciler arasında yer almış, İngiltere ve Paris’te tahsil gördükten sonra, yurda döndüğünde mektepte fizik ve kimya muallimliği yapmıştır. Daha sonra okul müdürlüğüne getirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız : Emre Dölen, **Osmanlılarda Kimyasal Semboller ve Formüller (1834-1928)**, İstanbul 1996, s.31;” Derviş Paşa, İstanbul’da yanan eski Adliye binasında o zamanlar Darülfünûn adıyla açılan ilk üniversitede, fizik profesörlüğü de yapmıştır. Tanınmış kadın yazarlarımızdan Suat Derviş’in büyükbabası olan Devîş Paşa’nın, çeşitli eserleri arasında, Usûl-i Kimyâ (Kimyaya Giriş) ve Usûl-i Hikmet-i tabîyye (Fiziğe Giriş) adlı olanları çok meşhurdur.” Erciyes Üniversitesi, Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü, “Türk Dünyasında Kimya Bilimi ve Eğitimi Tarihi Kongresi Tebliğleri”, **Türk Dünyasında Kimya Bilimi ve Eğitim Tarihi**, Editör Ahmet Hulûsi Köker, Yayın no: 16, Kayseri 1998, s. 40.

³⁵ Derviş Paşa, *Usûl-i Kimya* (İst.1848) adlı eserini Mekteb-i Harbiye hocalığı sırasında neşretmiştir. Bkz.: Feza Günergun, “**Derviş Mehmed Emin pacha (1817-1879), serviteur de la science et de l’Etat ottoman,**” Médecins et ingénieurs ottomans à l’âge des nationalismes, ed. M. Anastassiadou Dumont, Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü & Maisonneuve et Larose, İstanbul 2003, s. 176-177.

³⁶ İshak Efendi bu eseri yazarken, Pierre Joseph Macquer (1718-1784) ve çağdaşı Lavosier’i (1743-1794) takip etmiştir. Bkz.: b.a. Ekmeleddin İhsanoğlu, **Başhoca İshak Efendi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989; Pierre Joseph Macquer, fransız kimyacıdır. Arsenik ve türevlerini, Prusya mavisini incelemiş, hidrojenin yanmasından suyun meydana geldiğini bildirmiş, ama bunlardan bir sonuç çıkaramamıştır. Bkz.: Ali Rıza Berkem, **Kimya Tarihine Toplu Bir Bakış**, İstanbul 1996, s. 43; Lavosier, 26 Ağustos 1743 tarihinde dünyaya gelmiş, ortaöğretimini Mazarin adı verilen iyi bir kolejde tamamlamış ve bu kolejde iken Astronom De Lacaille’den matematik, astronomi ve meteoroloji öğrenmiştir. Ayrıca Guillaume-François Roulle’den kimyayı, Bernard De Jussieu’den botanigi, Guettard’dan da minerolojiyi öğrenmiştir. “Büyük bir şehri aydınlatmak için kullanılması gereken çeşitli araçlar” yarışmasına katılmış, çalışması bir altın madalya ile ödüllendirilmiştir. 26 yaşındayken, 1768’de, yardımcı kimyacı ünvanıyla Fen Akademisi’ne üye seçilmiş ve burada devamlı bir faaliyet göstermiştir. A. R. Berkem, **a.g.e.**, s. 50-51.

Ulûm-i Riyaziye'nin kimya bölümü, Osmanlı Devleti'nde modern kimya alanında yazılmış ilk basılı metindir.³⁷ Bu kitap, Başhoca İshak Efendi tarafından yazılmış olup Osmanlı'da yeni nesil uzmanlaşmış bilim adamlarının yetişmesine ve bunların hazırladığı müstakil ve modern fen kitaplarının basılmasına kadar, Osmanlı'nın askerî okullarında fen eğitiminde kullanılmıştır.³⁸ Mekteb-i Harbiye'nin kuruluş yıllarında okutulmasına karar verilen ancak 1847 senesine doğru okutulabilen fenler arasında İshak Efendi'nin "ilm-i hall ve terkiib-i ecsam" adını taşıyan bir dersin bulunması, Mekteb-i Harbiye'nin ders programının hazırlandığı sırada, modern kimyanın okutulmasının planlandığını göstermektedir.³⁹ *Mecmua-i Ulûm-i Riyâziye*'nin Türkiye'de modern kimya konusunda basılmış ilk eser olması ve önce Mühendishâne'de daha sonra ise Mekteb-i Harbiye'de okutulmuş olması bize bu mektebin; Türkiye'ye modern bilimlerin girişinde aracı bir rol oynadığı hakkında ipuçları vermektedir.

Mekteb-i Harbiye'de birçok modern bilimin okutulmasında olduğu gibi kimya dersinin okutulmasında da askerî amaçlar öncelikli tutulmuş, telif ve tercüme edilen eserlerde bu hususa dikkat edilmiştir. Derviş Paşa'nın yazmış olduğu *Usûl-i Kimya* adlı ders kitabı da bu amaçla yazılmış ve kitabın girişinde kimya biliminin amacı savaşta kullanılan malzeme ve araçların elde edilmesi ve bunların yapımı için gerekli olan madenlerin keşfedilmesi olarak gösterilmiştir.⁴⁰

"Derviş Paşa, *Usûl-i Kimya*'yı iki cilt olarak tasarlamıştır. Bunun, ametaller ile metallere ve bunların bileşiklerine ilişkin olarak birinci cildi yayınlanmış, çeşitli tuzlar ve bunların özellikleri ile bitkisel ve hayvansal maddeleri kapsayacağı anlaşılan ikinci cildi yayınlanamamıştır".⁴¹ Derviş Paşa'nın yazmış olduğu kitap, hem Türkiye'de kimya alanında basılmış ilk kitap hem de bu kitabın mektebin kendi

³⁷ Bkz.: b.a. Ekmeleddin İhsanoğlu, **Başhoca İshak Efendi**, E.Dölen, **Osmanlılarda Kimyasal Semboller ve Formüller (1834-1928)**.

³⁸ E.İhsanoğlu, **a.g.e.**, s. 64.

³⁹ E.İhsanoğlu, **a.g.e.**, s. 67.

⁴⁰ E.Dölen, **a.g.e.**, s. 43.

⁴¹ E.Dölen, **a.g.e.**, s. 32.

hocası tarafından yazılmış olması bakımından büyük önem taşır. Bu eserinde Derviş Paşa, Osmanlı Kimya Nomenklatürünü bir sisteme bağlamıştır.⁴²

-Matematik ve Geometri

Matematik ve geometri dersleri, Mekteb-i Harbiye’de önemli bir yere sahiptir. Gerek matematik gerekse geometri konusunda mektep hocaları tarafından çok sayıda kitap telif ya da tercüme edilmiştir.⁴³ Mektepte bu dersler, riyâziye, hesap, hendese-i resmiyye ve menâzır, müsellesât-ı müsteviyye ve küreviyye, cebr-i âlâ ve âdî (cebir bahisleri), kutû-i mahrûtiyyat ders başlıkları altında okutulmuştur. Okulun açıldığı ilk yıllarda tercüme edilen ilk eser, *Usûl ü'l-Hisab* olarak bilinmektedir.⁴⁴ Okul matbaasında basılan ilk matematik kitabı ise *Logaritma Cetveli*’dir (1269/1852-1853).⁴⁵ *Logaritma Cetveli*’nden sonra, Mustafa Safvet Paşa’nın yazmış olduğu *Müsellesât-ı Küreviyye* (1275/1858-1859) adlı eser gelmektedir. Aynı zamanda, *Mecmûa-i Ulûm Riyâziye*’nin matematik kitabı olarak okutulduğu bilinmektedir.

-Astronomi

Mekteb-i Harbiye’de bu ders ilm-i hey’et başlığı altında okutulmuştur. Birçok derste olduğu gibi ilm-i hey’et dersinde de okutulan temel kitaplar arasında *Mecmûa-i Ulûm-i Riyâziye* gösterilebilir.⁴⁶ Eserde, ilm-i hey’et ile ilgili olarak dört makale yer almaktadır.⁴⁷ Bu eserde, coğrafyanın temel konularına (genel coğrafya) değinildikten sonra astronomi ile ilgili konulara geçilmiş ancak daha çok XVI. ve XVII. yüzyıllardaki kuramlar üzerinde durulmuştur.

⁴² Feza Günergün, “**Derviş Mehmed Emin pacha (1817-1879), serviteur de la science et de l’Etat ottoman,**” Médecins et ingénieurs ottomans à l’âge des nationalismes, ed. M. Anastassiadou Dumont, Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü & Maisonneuve et Larose, İstanbul 2003, s. 176-177

⁴³ Bu kitapların listesi için bkz.: EK-2.

⁴⁴ Bu eser, Mekteb-i Harbiye başhocaı Ahmed Raşid tarafından 1256/1840 yılında Türkçe’ye tercüme edilmiştir. **Osmanlı Matematik Literatürü Tarihi**, yayına hazırlayanlar: Ekmeleddin İhsanoğlu, Ramazan Şeşen, Cevat İzgi, İstanbul 1999, I.Cilt, s. 287-288.

⁴⁵ Bkz.: EK-2.

⁴⁶ Bu eserin IV.Ciltinin bir bölümü ilm-i hey’ete ayrılmıştır.

⁴⁷ *Mecmûa-i Ulûm-i Riyâziye*’nin, astronomiyle ilgili bölümünde, temel astronomi bilgileri nakledilmiş ve bunun yanın sıra, tarih boyunca rağbet görmüş başlıca kâinat sistemlerine de (Batlamyus, Tycho Brahe ve Kopernik sistemleri) yer verilmiştir. E.İhsanoğlu, **Başhoca İshak Efendi**, s. 85.

Mektep matbaasında astronomiyle ilgili basılan ilk kitap ise *Fenn-i Heyet*'tir (Hey'ete Dâir Risâle). Bu eser, Safvet Paşa⁴⁸ tarafından yazılmış olup 1267/1850-1851 senesinde mektep matbaasında basılmıştır. Bunların dışında, astronomiyle ilgili çeşitli eserler telîf ve tercüme edilmiştir.⁴⁹

1848 senesine ait olduğu düşünülen bir ders programına göre Mekteb-i Harbiye'deki astronomi müfredatı şöyledir⁵⁰:

1. ve 2. dersler:

- İlm-i heyetin usûl ve mebâdî-i umûmiyesi (astronomi dersine genel giriş)
- Hareket-i yevmiye-i mer'iyye (güneşin görünür hareketi)
- Küre-i semâ ile devâirinin vâsıf ve beyânı (gökyüzü ile gök cisimlerinin özellikleri ve anlatılması,
- Nısf-ı nehâr ve daire-i ufuk ve hat-ı üstüvâ ve kutbeyn ve muttali'-i müstakîm ve meyl ve tûl-i kevâkib ve arz-ı kevâkib ve sair (meridyen doğrusu, ufuk dairesi, ekvator, kutuplar, eğimler, gezegenlerin enlem ve boylamları)

3. ve 4. dersler:

- Küre-i arzın şekli ve eb'âdî (yeryüzünün şekli ve boyutları)
- Tûl ve arz-ı coğrafi (coğrafi enlem ve boylamlar)

5. ve 6. dersler:

⁴⁸ Mustafa Safvet Paşa aslen Tatardır ve doğum yeri Anadoludur. İstanbul'a gelip Mekteb-i Harbiye'den erkân-ı harp olarak çıkmış ve muallimlik ve serhadlerde hudud tahriri işlerinde bulunarak livâ ve ferik olduktan sonra Muharrem 1282'de (Haziran 1865) Dâr-ı Şûrâ reisi olmuş ve Muharrem 1285'de (Mayıs 1868) Şûrâ-yı Devlet'e aza olarak birkaç gün sonra mekâtib-i askeriyeye nâzır tayin edilmiştir. Safer 1286'da (Mayıs-Haziran 1869) müşir rütbesiyle Bosna, Şevvâl 1287'de (Ocak 1871) Prizren, Ramazan 1288'de (Kasım-Aralık 1871) Yanya, Receb 1289'da (Eylül 1872) Girit ve Cemaziyelevvel 1290'da (Temmuz 1873) Hüdâvendigâr valisi olup Zilhicce 1290'da (Ocak-Şubat 1874) azlolunmuştur. 1291'de (1874) Adana valisi, Safer 1295'de (Şubat 1878) Trablusgarb valisi, sonra Trabzon, 1298'de (1881) Hicaz valisi ve azilden sonra tekrar Hicaz valisi olup azledildi ve birkaç sene sonra, 14 Rebiyülevvel 1313'de (4 Eylül 1895) vefat eylemiştir. Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmanî**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Ağustos 1996, V.Cilt, s. 1434. Ayrıca Safvet Paşa Mekteb-i Harbiye'de ondört sene makine ve kimya muallimliği yapmıştır. **Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi**, yayına hazırlayanlar Ekmeleddin İhsanoğlu, Ramazan Şeşen, Cevat İzgi, Cemil Akpınar, İhsan Fazlıoğlu, IRCICA, İstanbul 1997, II. Cilt, s. 675.

⁴⁹ Bkz.: EK-2.

⁵⁰ **Mekteb-i Harbiye-i Şâhâne'de Tahsil Olunacak Ulûmun Müfredâtı**, tarihsiz, s. 63-68.

-Küre-i arzın hareket-i devriye-i yevmiyesi ve ihtilâf-ı menâzırı ve hacmi ve kutru (yerin günlük dolanım hareketi, sapma derecesi, hacmi ve çapı)

-Küre-i arzın şemsden ve kamerden ve kevâkıbdan baadi (yeryüzünün güneşten, aydan ve gezegenlerden uzaklığı)

7.ders:

-Küre-i arzın hareket-i seneviyyesi ve daire-i kûsûf ve inkılâbeyn ve i'tidâleyn (yeryüzünün yıllık hareketi, Güneş tutulum dairesi, yeryüzünün Güneş tarafından çevirdiği yörünge ve Güneş etrafındaki mahrekte 22 Eylül ve 20 Mart tarihlerinde bulunduğu noktaları birleştiren ve Güneş'in merkezinden geçen sanal eksen ve bunun iki ucu)

8.-10. dersler:

-Şems (Güneş)

-Mevâsim-i füsûl (mevsimlerin periyodları)

-Sene-i i'tidâleyn müddeti (?)

-Hareket-i şemsiye (Güneş'in hareketi)

-Şemsin kevâkıbdan te'hîri (Güneş'in gezegenlerden geri kalması)

-Bir kevâkıbin şems ile bir anda tûlu ve gurubu (bir gezegenin Güneş ile aynı anda doğuşu ve batışı)

-Şemsin buudu ve mahiyeti ve hareket-i devriyesi (Güneş'in büyüklüğü, mahiyeti ve devir hareketleri)

11.-14. dersler:

-Zaman-ı hakikî ve zaman-ı vasat ve zaman-ı nücûmî miyâsı (gerçek zaman, ortalama zaman ve astronomik saatlerin ölçülmesi)

-Kamer ve vücûh kısmı (Ay ve görünür yüzü)

-Hareket-i devriye-i nücûmiye ve kameriyye (Ay ve yıldızların devir hareketleri)

-Ezmine-i nücûmiye ve kamerin hareket-i mihveriyesi ve med ü cezir-i miyâh ve kûsûf ve hûsûf ve bunların resm-i tarîkiyle keşf ve istihrâc (yıldız zamanları, Ay'ın eksensel hareketleri, med-cezir olayı, Güneş ve Ay tutulmaları ve bunların resmedilerek gösterilmesi)

15. ve 16. dersler:

-Kayserik ve Lycarius nam rîm papanın takvimleri (Kayserik(?) ve Lycarius adlı Romalı papazların takvimleri)

-Sene-i hicrîye hesabınca tanzim olunan takvimler (Hicrî sene hesabına göre düzenlenen takvimler)

17.-20. dersler:

-Kevâkib-ı seyyâre ve kevâkib-ı seyyârenin hareket ve ric'at ve hacim ve buud ve sagîreleri ve halka-i Zuhâl ve sâire (gezegenler, gezegenlerin hareketleri ve geri dönüş hareketleri, hacimleri, ebatları, küçüklükleri ve Jüpiter'in halkaları)

21.-23. dersler:

-Kepler nâm ehl-i heyetin bulduğu kavânîn-i tabîye felek ve medârların usûlü (Kepler'in evren modeli kanunları ve dönenceler usûlü)

-Kuvve-i incizâbiye ve kuvve-i câzibe ve harekât ve kevâkibin tahallüfü ve i'tidâlinin hareket-i rücû'iyeleri ve mihver-i arzın ihtilâcı (itim ve çekim kuvveti ve hareketler, yıldızların aksi yöndeki hareketleri, ortalama ve geri dönüş hareketleri)

24. ders:

-Zû-zeneb ve zû-zevâib (kuyruklu yıldızlar)

-Semâdan nâzil olan ahcâr (göktaşları)

25. ve 26. dersler:

-İnkisâr-ı nesîmî ve ufk-i mer'iyenin ufk-i hakikîden sükût ve inhitâtı (rüzgâların kesilmesi ve görünen ufkun gerçek ufuktan düşmesi)

-Zülâl-i ziyâ

27. ve 28. dersler:

-Kevâkib ve kevâkibin aded ve hacm ve buud ve hareket-i mahsûsaları (gezegenler, gezegenlerin sayısı, hacmi ve ebatları ve husûsî hareketleri)

29. ve 30. dersler:

-Suver-i kevâkib (gezegenlerin hareketleri)

-Resm-i kevâkib-ı semâ (gökyüzünün resmedilmesi)

-Fizik (İlm-i Hikmet-i Tabîye)

Mekteb-i Harbiye'de bu ders, ilm-i hikmet-i tabîye ders başlığı altında okutulmuştur. Birçok derste olduğu gibi, fizik dersinde de okutulan temel kaynaklar arasında *Mecmuâ-i Ulûm-i Riyâziye* gösterilebilir. Bu eserin üçüncü cildinin büyük bir kısmı fizik konularına ayrılmış ve makalelerde fiziğin temel kavramları, hız,

hareket ve türleri, harekete yol açan kuvvetler, kaldıraçlar, çeşitli mekanik araçlar ve bunlara fizik kurallarının uygulanışı, sıvıların mekaniği, akışları, dalga oluşumu, katı cisimler sıvı içine daldırıldığında ortaya çıkan durumlar ve son olarak ise gazlar mekaniği ile optik konuları ele alınmıştır.

Modern bilimler açısından baktığımızda; *Mecmuâ-i Ulûm-i Riyâziye*'nin, Batı'da yapılmış fizik ile ilgili çalışmaların Osmanlı eğitim-öğretim hayatına aktarılmasını sağlaması açısından önemli bir yere sahip olmuş olduğu söylenebilir. Ayrıca; bu eser, dolaylı olarak da olsa modern bilim alanında uzmanlaşmış genç bilim adamlarının yetişmesine olanak sağlaması bakımından önemlidir.⁵¹

Mekteb-i Harbiye'deki fizik (ilm-i hikmet-i tabîiye) dersi imtihan sorularını incelediğimizde, cisimler, hacim, sarkaçlar, kuvvet, birleşik kaplar, ısı, katı cisimler, sıvılar, elektrik, denklinasyon ve optik konularının işlendiği anlaşılır. Mekteb öğrencilerinden Selim Sabit Efendi'nin⁵² cevaplamış olduğu ilm-i hikmet-i tabîiye sınav soruları⁵³ şöyledir:

Soru 1:

Ecsâmın havâss-ı umûmiyeleri nedir her birini ayrıca beyân eyle.

Cevabı:

Ecsâmın havâss-ı umûmiyesinden biri tehayyüzdür yani cismin herhangi bir vasıta ile muhat olmaklığı. Biri dahi adem-i tenafüzdür yani an-ı vahidde bir cismin mahalline diğer bir cismin kâim olamaması. Biri dahi kabil-i inkısâmıdır yani cismin derece-i gayete kadar inkısâmı kabulü. Biri dahi zu musammiyetdir yani cismin cüz ve ferdleri birbirine külliye mülâsık olmayıp; beynlerinden bir mikdar vüsat kalması hususuna malik olmak. Biri dahi atalettir yani cismin hareketine veya sükûnetine mani bir şey bulunmadıkça ilelebet hareket veya sükûnet üzere olması.

Soru 2:

⁵¹ Hüseyin Gazi Topdemir, "Modern Fiziğin Türkiye'ye Girişinde Başhoca İshak Efendi'nin Mecmuâ-i Ulûm-i Riyâziye Adlı Çalışmasının Önemi," **Türkler**, XIV. Cilt, s. 899.

⁵² Bkz. s. 79-80.

⁵³ Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Türkçe Yazma Eserler, Y.Y. 248.

Bir cismin cevheri ve hacmi diye neye derler ve cevherleri müsâvî olan cisimlere muhtelif kuvvetler te'sîr eylediği vakit ol kuvvetler cisimlere i'tâ eylediği sü'ratlar ile ne vechile mütenâsib olduğunu misâl ile beyân eyle.

Cevabı:

Bir cismin cevheri diye mesâmâtından sarf-ı nazar, ecza-yı ferdiyyeleri mecmuuna itlak olunur ve bir cismin hacmi diye mesâmâtıyla beraber ecza-yı ferdiyyeleri mecmuuna itlak olunur ve cevherleri müsâvî iki cisme te'sîr iden kuvvetteyn-i muhtelifeteyn-i cismeyn-i mezbureynin sür'atleriyle mütenâsib olur B C mesela B' harfiyle işâr olunan cisme 5 kuvvet ve C' harfiyle işâr olunan cisme 10 kuvvet tesir edib B cismi bir saniyede D kadem mesafe kat eylese C' cismi dahi yine bir saniyede 2D mikdarı mesafe kat edeceği dahi $2D/D=10/5$ işbu nispet-i mücerrededen nümayan olur.

Soru 3:

Rakkas ve harekât-ı rakkasiye ve müddet-i rakkaslar hakkında olan kavânîni ta'rîf eyle.

Cevabı:

Rakkas tabir olunan şey mümkün olduğu kadar havanın mukavemetini men' etmek üzere bir cism-i sakilin bir vasıta ile talîki keyfiyetinden ibarettir ve muallâk cism-i sakilin bir taraftan taraf-ı ahire intikaline hareket-i rakkasiye ve her bir harekette sarf eylediği zamana müddet-i rakkas itlak olunur. İmdi tûl-i rakkaslar müsâvî oldukları surette cism-i sakilin hacmi ve cevheri her ne olursa olsun harekât-ı rakkasiye daima müsâvî zamanlarda icra olunur ve tûl-i rakkaslar muhtelif oldukları surette müddet-i rakkaslar tûl-i rakkasların cezr-i murabbalarıyla (karekökleri) mütenâsib olur.

Soru 4:

Birbirine ittisâlî olan kablarda vâki' muhtelif-ül-cins mâyilerin muvâzenetleri ne vechile olduğunu beyân ve alet vasıtasıyla isbât eyle.

Cevabı:

Muttasıl kablarda (bileşik kaplar) derûnunda vakia iki cins mayi'nin muvâzenetleri mezkur mayilerin irtafalarıyla sıklet-i izaâfiyyeleri mütekâfiyen mütenâsib olduğu suretle olur. Mesela şekli-i mersûmde iraye bulunduğu vechile B B' istikametine kadar

civa vaz olunup ve D noktasına kadar su ile temliye olursa B' cihetinden civa dahi D' mahaline kadar suud eder ki B D irtifanın B' D' irtifana nisbeti civanın sıklet-i izaâfiyyesinin suyun sıklet-i izaâfiyyesine nisbeti gibi olur.

Soru 5:

Barometrenin tarîk-i i' mâlîni ve envâini etrafiyla ta'rîf ve beyân eyle.

Cevabı:⁵⁴

Barometre tabir olunan aletin tarîk-i imâlî evvela tûlü 24 parmaktan ziyade olmak üzere üstüvani-ü'l şekl olarak şişeden masnu bir boru ahz olunub bade derûnu tesfiye olunarak civa ile lede't temliye derûnunda civa olan diğeri bir kab derûnuna serengün olarak vaz olundukta havanın tazyikinden naşı derûnunda kalan civanın mikdar-ı irtifa-i taksimât-ı lâzimesi üzere mezkur şişe üzerine veyahud müstendebe levha üzerine icra olundukta alet-i mezkûre inşa olunmuş olup ve bu suretle olan barometreye âdi barometre ıtlak olunur ve eğer alet-i mezkûrenin esna-i inşasında civa kabı mahaline bir sifon vaz olunur ise yani birbirine muttasıl iki kab şeklinde imal olunur ise ana dahi sifonlu barometre tabir olunur. Mezkur neveynden beherinden musanna suret ile dahi tasni' olunur. Forten nam hekimin barometresi gibi ve kadranlı barometre gibi ve hakeza suret-i aher ile dahi olur.

Soru 6:

Harâretin hatt-ı müstakîm üzere hareketi bir satıh üzerine ba'de-l-vürûd mün'akisin oldukta zâviye-i vürûd ile zâviye-i in'ikâs birbirlerine müsâvî oldukları hangi alet ile ne vechile isbât olunur ta'rîf eyle.

Cevabı:

Harâretin bir hatt-ı müstakim üzere hareketi ve bir cisime vürûd ettikte zaviye-i vürûd zaviye-i in'ikâsa müsâvî olarak mün'akis olması mükâfi-i mücessem yani mukaar aynalar vasıtasıyla istidlal olunmuştur. Şöyle ki kat'-ı mükâfinin nokta-i ihtirâkından sath-ı mükâfiye vârid olan şua ba'de'l-in'ikâs mihver-i mükâfiye müvazi olarak hareket etmesi zaviye-i vürûdun zaviye-i in'ikâsa müsavatından neş'et ettiği,

⁵⁴ Selim Sabit Efendi'nin hocası cevabın altına şu notu düşmüştür: "Barometrelerin şekilleri tersim olunmamış ve tarifleri dahi muhtasarca olmuş olduğundan kıymetinin nıfısı aşağı verilmek lazım gelirse de ifade güzel olduğundan kabul olunmuştur.

havass-ı kat'-ı mükâfînin bulunduğu vechile kutu'-ı mahrutiyâta beyân olunmuş, bu suretle hararet hatt-ı müstakim üzere hareket edip ve mün'akis olduğu surette zaviye-i vürûd zaviye-i in'ikâsa müsâvî olur ise, kat'-ı mükâfînin nokta-i ihtirâkına bir cism-i hâr vaz' olundukta cism-i hârın harareti eseri mükâfi-i mukabilin nokta-i ihtirâkında his olunmak lâzım gelip husus-i mezkûr lede'l-müşahede dava-yı mezbur müteyakkın olmuş olur.

Soru 7:

Termometrenin tarîk-i i'mâli ve santigrat ve reomür ve fahrenheit termometrelerinin irâye eyledikleri derecelerin birbirlerine nisbetleri ne vechile olur ta'rîf eyle.

Cevabı:

Termometrenin tarîk-i imâli evvela kutr-i dahilisi asgar olarak tam üstüvane olmak üzere billurdan masnu bir kab ahz edip bade hararet vasıtasıyla mikdar-ı matlub kadar kat ve taraf-ı mütekatiası kürevî veya üstüvani şeklinde olarak lede't-teslih alet-i mezkur, hararete irae olunarak derûnunda vakı hava münbasit olduğu suretle bir civa kabı derûnuna serengün olarak vaz' birle derûnuna bir mikdar civa is'ad ve hâkezâ usûl üzere icra-i amel olunarak derûnu civa ile bade't-temliye mâil olduğu halde bir hararete vaz birle derûnundan civa mansıb olmağa mübaşeret edince alet-i mezkûrenin femi dahi hararet vasıtasıyla tesdid olundukta alet-i mezkûre inşa olunmuş olur. Bera-yı icra-i taksimat alet-i mezkûre bir defa ma-ı muğtili derûnuna vaz birle nokta-yı galeyân tahsil olunup fakat suyun halisiyeti ve havanın itidali termometrenin su kabına adem-i teması hususlarına dikkat olunur ve bir defa dahi eriyen buz derûnuna vaz olunarak nokta-i incimad tahsil olunub muhassil-i noktateyn beyni santigrada göre yüz kısma ve Reomüre göre seksen kısma ve Fahrenheitta göre yüz seksen kısma taksim fakat Fahrenheit nam hekim nokta-i incimadın tahtını dahi otuz iki kısma taksim eylemiştir ve işbu termometrelerin işar eyledikleri derece-i hararetlerinin birbirine tehavvülleri dahi mesela Santigradın Reomüre tahvili murad olursa 5:4:: Santigradın iraye ettiği derece-i hararet : Reomürün iraye ettiği derece-i hararet ve eğer aksi murad olunur ise nisbet-i aks olur ve eğer Santigrad Fahrenheit'a tahvil olunacak olur ise 5:9:: Santigradın irae ettiği derece : x olup x kıymeti hall olundukta otuz iki adet zam olunur ve eğer Fahrenheit'ı Santigrada tahvil murad

olunur ise 9:5:: Fahrenheitın irae ettiği derecat nakis otuz iki : x diyerek tanzim-i tenasüb kalınarak hallolundukta berveche-i matlub tahvil olunmuş olur.

Soru 8:

Ecsâmın harâret-i izâfiyyesi diye neye derler ve bir cism-i salbin meselâ demirin harâret-i izâfiyyesi Laplace ve Lavosier nâmân hekimlerin îcâd eyledikleri kalorimetre ta'bîr olunan alet vasıtasıyla ne vechile istihrâc olunur ta'rîf ve beyân eyle.

Cevabı:

Ecsâmın harâret-i izafîyyesi diye vezinleri ve derece-i hararetleri müsavi olarak muhtelif iki cismin ahz veya neşr ettikleri hararetler, tenasübü vasıtasıyla tahsil olunan mikdara itlak olunur, kalorimetre vasıtasıyla bir cismin harareti izafîyyesini istihrac etmenin tariki; evvela alet-i mezkurenin ecza-i mürekkebelerinden bulunan B C kabı derunu buz ile temliye olunub ve buzun derece-i hararetini sabit tutmak için B'C' kabın derunu dahi buz ile temliye olunduktan sonra cism-i matlubu bir kıyye demir 100 derece hararetinden olduğu halde DE üstüvanesi derununa vaz olundukta münteşir olan hararetler BD kabı derununda vaki buzdan bir mikdarını izabe eder mesela D müddetinde x mikdarı izabe etmiş olsa mikdar-ı mezbur hıfz olunup bade esas' itbâr olunan su dahi vezni bir kıyye ve derece-i harareti yüz derecede olmak üzere mezkur DE üstüvanesi derununa vaz olundukta yine D müddetince izabe ettiği buzun vezni x olacağı ba'de't-tebeyyün $x:x:1:a$ işbu nisbet lazıme-i muktezası 4 mikdarı hallolundukta cism-i matlub olan demirin harâret-i izafîyyesi tahsil olunmuş olur.

Soru 9:

Bir mâyinın galeyânı hikmetçe nasıl ta'rîf olunur ve bir mâyinın derece-i galeyânı alçak mahallerde ziyâde ve yüksek mahallerde az olmasının sebebini beyân ve isbât eyle.

Cevabı:

Bir mayinin galeyânı mayi buharının kuvve-i elastikiyyesi havanın kuvve-i elastikiyyesine galebesinden naşi mayiin tabaka-i tahtaniyesinde vaki cüz ve ferdleri tabaka-i fevkaniyeye suud ve zuhuru keyfiyetinden ibarettir. Hava-i nesiminin

kuvve-i elastikiyyesi sath-ı arzda ziyade ve bâlâda az olmakla mahall-i müteseffilede vaki mayiin derece-i galeyani mahall-i âliyede vaki bir cins mayi derece-i galeyandan ziyade olması lazım gelir.

Soru 10:

Alet-i elektriği etrafıyla ta'rîf eyle.

Cevabı:

Alet-i elektriki cism-i delk ve cism-i medlûk ve mecmu tâbîr olunan aletin terkibinden hadis olan bir alettir. Fakat madde-i elektirikiyye suhuletle cism-i medlûkten intikal etsin için mecmuun cism-i medlûke mûkarin bulunan nihayetleri ince ve mümkün olduğu kadar hıfz etsin için sair tarafları galîz ve mücerred olarak imal olunmuşdur ve cism-i medlûk dahi hıfz ederek fakat mecmua nakl etsin için üzerine revganlı muhafazalar inşa olunmuşdur ve cism-i dalik dahi zemin ile ittisal-i kesb ettirilmişdir ki ahz ettiği madde-i nakl edip diğer maddenin terakümüne mani olmasın için.

Soru 11:

Leyd şişesinin ta'rîfi ve elektirik ile doldurulduğu vakit madde-i elektrikiyenin mezbûr şişede ne vechile terâküm eylediğini veya tarîkiyle boşaltmak lâzım olduğunu beyân eyle.

Cevabı:

Leyd şişesi derunu nakil-i elektirik evrak ile mümteli (dolu) ve harici dahi yine nâkil-i elektirik bir varak ile ihata olunmuş bir şişeden ibarettir imdi alet-i mezkurenin derûnuna madde-i elektrikiyye intikal ettirildiği suretde mezkur kabın cihet-i haricisinde. Vaki varak-ı madeniyyenin elektirik-i tabîiyyesini tahlil ederek mügayirini cezb ve müşabihini def eder ve işbu def olunmuş olan madde-i zemîne muttasıl olunmağın müntakil olub bâki alet-i mezkurenin derûnunda bir nevi elektirik ve haricinde bir nevi elektirik kalmış olur. İttisal kesb ettirilir ise yani şişenin derûnu ile harici bir muharrik veya bir şey ile muttasıl kalınır ise o vakit madde-i mezbure ahz olunup ve alet-i mezkure boşaltılmış olur fakat esna-i amelde şişeyi vikaye için evvela haricine temas ve saniyen dahiliyle ittisal-i kesb ettirilir.

Soru 12:

Sâikadan tahaffuz zımında paratoner ta'bîr olunan nesnelere tarîk-i i'mâli ne vechile olur ve bir paratoner etrafında ne mikdar mahalli sâikadan muhâfaza edebilir beyân eyle.

Cevabı:

Paratoner tabîr olunan aletin inşası evvela tuli 12 zıra ve nihayet fevkaniyesi rakik ve planinadan ve kendisi mümkün olduğu kadar metince demirden imal olunup ebniyelere ikame olunur ve nihayet tahtaniyesine dahi bir silsile rabtıyla zemine ittisal-i kesb ettirilir. Yani birbirine veya sair bir mahall-i halliye silsilenin nihayet-i ahiresi ilka olunur ve alet-i mezkure etrafından 25 zıra mesafe mahali muhfaza edebildiğinden her iki paratonerin beyni elli zıra olmak üzere vaz' olunurlar.

Soru 13:

Nısf'ın nehhar mıknaşısı ta'rîf eyle.

Cevabı:

Nısf'ın nehâr mıknaşısı tâbîr olunan şey pusula ibresi istikametinde tevehhüm olunan bir daireden ibarettir. Fakat ibrenin istikameti nısf'ın nehâr-ı coğrafi gibi daimâ bir istikamet üzere olmadığından her bir zamanda ve her bir mekanda muhtelif olur.

Soru 14:

Ziyânın in'ikâs ve inkisârı ne vechile olur beyân eyle.

Cevabı:

Ziya mücella satırlara varid olduğu suretde şua-ı vârid ile şua-ı in'ikas bir satır üzerinde vaki olmak üzere ve zaviye-i vürud zaviye-i inikasa müsavi olduğu halde münakis olur ve dahi ziya bir cism-i şeffafa vârid olduğu suretde vasıta-i latifeden vasıta-i kesifeye mürur eder ise sath-ı asliyeye mütekarrib olarak münkesir olup ve ekser vasıta-i kesifeden vasıta-i latifeye mürur eder ise sath-ı asliye tebâid ederek münkesir olur fakat zaviye-i vürudun ceybi vahidin zaviye-i vürud ile zaviye-i inkisar ceybleri beynindeki nisbete taksimi haric-i kısmetine müsavi olur ise o vakit münkesir olmayıp belki mün'akis olur.

Soru 15:

Âdî dürbünün ta'rifi ve eşya-yı yakın yani büyük göstermesi ne vechile olur resm eyle.

Cevabı:⁵⁵

Âdî dürbün tabir olunan şey rasad dürbünü misüllü alet-i basariyeden bir alet olup fakat eşya-i meriyenin hayalini mebsuten irae etmek için adesatın tertib ve tanziminden hasıl olan alet-i mürekkebeden ibaretdir ve alet-i mezkurenin eâzım göstermesi dahi ve alet-i mezkurenin icra-i mürekkebeleri bulunan adesatın tezayüd-i inhidablarından yani adesin nokta-i ihtirakının sath-ı adese takarrübü keyfiyetinden neşet eder. Mesela BC cisminden varid olan şuaât D adesi muhaddeb üzerine vürud ettikte mukteza-yı havas-ı adesin mukarrabetü'l şua'at varid olan şua'at-ı münkesir olarak ve rey'-i adesede bir noktada telakki ederler yani cismin hayalini bir aks olarak irae ederler, imdi D" adesi ayninin önünde mebsûten hayal-i cism-i meri vaki olmak için mezkur adesiye beynine D" adesi bir vechile yani bir aks olarak vaki olan hayal-i cism meri nokta-i ihtirakına gelmek üzere Y adesi dahi vaz olundukta yine mukteza-i havas adesât B'C' hayal-i cism-i meriden varid varid olan şuaat bade'l-inkisar şuaat-ı münkesire birbirine müvazi olarak mürur eder iken adesi ayniya telakki eylediği surette adesi ayniyenin önünde cism-i merinin hayali mebsûten vaki olmuş olur. Bu suretle hayal-i cism-i meri müşahede olundukta mukteza-yı hilkat basir hatt-ı müstakim üzere gördüğünden cism-i meri eâzım olduğu halde ruiyyet olunmuş olur.

Ayrıca, Derviş Paşa'nın yazmış olduğu *Usûl-i Hikmet-i Tabîye* (Fiziğe Giriş)⁵⁶ adlı eser⁵⁷, Mekteb-i Harbiye'de fizik derslerinde okutulmuştur. *Usûl-i Hikmet-i Tabîyyenin*, birinci ve ikinci makalesi incelendiğinde bu makalede sarkaçlar, kuvvet, sıvı, katı ve gazlar, elastikiyet, ısı ve ışık, barometre, termometre, elektirik, mknatıslar gibi konuların işlendiği görülür. *Usûl-i Hikmet-i Tabîye'de*

⁵⁵ Selim Sabit Efendi'nin hocası bu cevabın altına şu notu düşmüştür: "Pek layıkıyla tarif olunmamış olduğundan kabul olunmamıştır".

⁵⁶ Kitap Ferik es-Seyd Derviş Mehmed Emin bin Mustafa tarafından yazılmış olup, 3 Safer 1287'de Mekteb-i Sanâyi matbaasında basılmıştır. Konularla ilgili şekiller kitabın sonunda yer almaktadır.

⁵⁷ Eserin birinci baskısı, 24 Zilkade 1281 (20 Nisan 1865) tarihlidir ve Matbaa-i Âmire'de basılmıştır. İkinci baskı 3 Safer 1287 (5 Mayıs 1870) tarihlidir ve Mekteb-i Sanayi Matbaasında basılmıştır.

işlenmiş olan fizik konuları ile Selim Sabit Efendi'nin cevaplamış olduğu fizik dersinin imtihanının konuları mukayese edildiğinde, bunların birebir örtüşmüş olduğu göze çarpar.

-Botanik

Mekteb-i Harbiye'de botanik, ilm-i nebâtât ders başlığı altında okutulmuştur. Ancak; bu dersin okutulmasının süreklilik arz etmediği göze çarpmaktadır.⁵⁸ “İlk mezunlarını 1855 yılında veren Mekteb-i Harbiye Baytar Sınıfı'nda öğrencilerin ilk sene *Nebatat Resimleri*, ikinci sene *Nebatat* dersini okudukları bilinmektedir. Ayrıca Mekteb-i Harbiye'nin Askerî İdadi ve Rüşdiyeler için öğretmen yetiştiren dört senelik Ulûm-i Tabiiye Sınıfı'nın öğrencileri de birinci sene *İlm-i Nebatat* dersi okumaktaydı”.⁵⁹

Derste işlenen kitap olarak, diğer birçok derste de olduğu gibi *Mecmûa-i Ulûm-i Riyâziye* gösterilebilir. Bu eser, botanik konusunda ilk Türkçe metin olma özelliğine sahiptir.⁶⁰ *Mecmûa-i Ulûm-i Riyâziye*'nin IV. ciltinin son dan üçüncü makalesindeki beşinci bab, botanik konusuna ayrılmıştır.

Bu eserde, dünya üzerindeki cisimler, organik (ecsâm-ı uzviyye) ve inorganik (ecsâm-ı gayr-i uzvî) olarak ikiye ayrılmış; ayrıca, gıda almak için yer değiştiren cisimlere “hayvânât”, yer değişmeyenlere ise “nebâtât” adı verilmiştir.⁶¹

“Cisimlerin bu şekilde sınıflandırılması XIX. yüzyılda modern biyoloji ortaya çıkana kadar devam eden klasik tabiat tarihi anlayışının Osmanlı'daki izleri olarak değerlendirilebilir”.⁶²

⁵⁸ Bkz.: EK-1.

⁵⁹ Sevtap İshakoğlu, “1900-1946 Yılları Arasında Darülfünun ve İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'nde Botanik, Zooloji ve Jeoloji Eğitimi,” **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, yayına hazırlayan Feza Günergun, İstanbul 1998, II. Cilt, s. 319. Baytar sınıfı mezunları için bkz. yuk: s. 29-30.

⁶⁰ Asuman Baytop-Feza Günergun, “Osmanlı Döneminde Türkiye'ye Modern Botaniğin Girişi ve Gelişmesi,” Asuman Baytop, **Türkiye'de Botanik Tarihi Araştırmaları**, yayına hazırlayan Feza Günergun, İstanbul 2003, s. 176.

⁶¹ A.Baytop- F.Günergun, **a.g.m.** , s. 176.

⁶² A.Baytop- F.Günergun, **a.g.m.** , s. 176.

Botanik konusunda Mekteb-i Harbiye'nin matbaasında basılan ilk eser ise Hüseyin Remzi'nin⁶³ yazmış olduğu *İlm-i Mevâlid Selâse*'den *Cild-i Sâni: Usûl-i Nebâtât*'tır.⁶⁴ Eser, yirmibir babdan oluşmuş olup, her babda alt başlıkta verilen bitkiler etraflıca anlatılmıştır.

-Metroloji

Metroloji, ölçüm bilgisidir. Mekteb-i Harbiye'de metroloji alt başlığında herhangi bir ders okutulmasa da, askerlik bilimlerinin teorik ve pratiğinde bu türden bilgilere sahip olunulması gerekliliği metroloji konusunu ele almamızda etken olmuştur.

Mühendishane Başhocası İshak Efendi, *Usûl-i İstihkâmât* (İstanbul, 1834) adlı kitabında metre'nin zira-i mimari cinsinden eşdeğerini vermektedir. Ancak *Memûa-i Ulûm-i Riyâziye* adlı eserinde, eski Fransız ölçülerini tanıtmakla birlikte metre sisteminden bahsetmemektedir.⁶⁵

Osmanlılarda uzunluk ölçüsü olarak kullanılan bir birim zirâdır.⁶⁶ “Bildiğimiz kadarıyla, zira'nın metre ile doğrudan karşılaştırması ilk defa 1841 yılında, sonradan Darüşşûra-i Askerî ve Meclis-i Maarif reisi olan Mehmed Emin Paşa'nın⁶⁷ teşebbüsleriyle yapılmıştır. Mehmed Emin Paşa'nın gayesi, “zirâ-i osmanî'nin miyarını [ayarlarma örneği, ayar, etalon] imal ettirerek Osmanlı ülkesinde standart zira kullanılmasını temin etmek ve böylece fen eğitiminde, top dökümünde, askerî alet ve edevat imali sırasında kullanılan ziraların uzunluk farkından doğan

⁶³ Hüseyin Remzi Bey, Mekteb-i Tıbbiye'den yetişmedir. Miralay ve mekâtib-i âliye muallimi iken vefat etmiştir. M. Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, III. Cilt, s. 727.

⁶⁴ Bu eserin basımı 1876 senesinden sonra olmasına rağmen, basılmadan önce de mektepte okutulmuş olabileceği ihtimali üzerine kitaptan bahsetmeyi uygun buluyoruz. Bkz.: EK-2.

⁶⁵ Feza Günergun, “Osmanlı Ölçü ve Tartılarının Eski Fransız ve Metre Sistemlerindeki Eşdeğerleri: İlk Karşılaştırmalar ve Çevirme Cetvelleri”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, yayına hazırlayan Feza Günergun, İstanbul 1998, II. Cilt, s. 34.

⁶⁶ Dirsekten orta parmak ucuna kadar olan bir uzunluk ölçüsü [75-90 santim arasında değişen şekilleri vardır]. Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2002, s. 1188.

⁶⁷ Anılan kişi Mühendis Mehmed Emin Paşa'dır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: F.Günergun, **a.g.m.**, s. 36n.

mahzurları ortadan kaldırmaktır”⁶⁸. Bunun yanı sıra, Osmanlı ülkesinde kullanılan ziraların birbirinden farklı uzunlukta imal edilmiş olmaları sebebiyle, Mekteb-i Harbiye’de ve diğer mekteplerde fen bilimleri öğretiminde kullanılan yabancı dilden tercüme kitaplardaki ecnebi ölçülerin zira-i osmanî’ye çevrilirken ziraların hangisine itibar edileceğinin bilinmemesinin askerî malzeme ve mühimmatların yapımında bir hayli zorluk çıkardığı bu nedenle bunların layığıyla imal edilemediği, Mehmed Emin Paşa tarafından belirtilmiştir.⁶⁹ Yaklaşık otuz yıl sonra ise, 1869 yılında⁷⁰, Osmanlı Devleti’nin metrik sistemi devletin resmî ölçü ve tartı sistemi olarak kabul etmesi, Osmanlı ülkesinde kullanılan ölçü ve tartıları standartlaştırma yoluna önemli bir adım teşkil etmiştir.⁷¹

Mekteb-i Harbiye’de kuruluş yıllarına denk gelen bu zamanlarda, bu türden çalışmalar yapılması, daha sonra, fen bilimlerinin ve askerî bilimlerin okutulmasında kolaylık sağlamış olmalıdır.

-Mimarlık ve İnşaat Dersleri

Mekteb-i Harbiye’de mimarlık ve inşaat dersleri, fenn-i mimârî ve fenn-i mimârî-i askerî adı altında okutulmuştur. Mimârî dersi, yetişecek subaylara askerlik alanında genel mimârî bilgisini kullanıma sağlamak amacıyla okutulmuştur.

Mekteb-i Harbiye’de, mimarlık ve inşaat dersleri alanında Türk subayların yanı sıra Prusyalı ve Fransız subaylar da ders vermişlerdir. Türk subaylara Mehmed Emin Derviş Paşa, yabancı subaylara ise Yüzbaşı Mougnot⁷² örnek verilebilir.⁷³

⁶⁸ F.Günergun, **a.g.m.**, s. 36.

⁶⁹ F.Günergun, **a.g.m.**, s. 36.

⁷⁰ “1869 Kanunnamesi ile metrik sistem birimleri için tesbit edilen terminoloji (mesela zira-i aşarî veya metre kelimeleri yerine yeni arşın kelimesi tercih edilmiş; ölçü birimleri için kullanılan arap harfli semboller cetvellerden çıkarılmış, halkın daha da kolaylıkla anlayabileceği cetveller yayınlanmıştır”. F.Günergun, **a.g.m.**, s. 42.

⁷¹ F.Günergun, **a.g.m.**, s. 40.

⁷² Yüzbaşı Mougnot, Fransa Savunma Bakanlığı’nın izniyle Bab-ı Ali emrinde çalışmak üzere 1846 yılında İstanbul’u gönderilmiştir. Georges Cioranescu, **La Mission de Stanislas Bellanger dans l’Empire Ottoman**, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki 1981, s. 100-101.

⁷³ Mehmed Esad, Mirat-ı Mekteb-i Harbiye’de, Fransız subayların vermekte oldukları dersleri sıralarken, Fenn-i Mimârî dersinin Yüzbaşı Mougnot tarafından verildiğini kaydetmiştir.

Mekteb-i Harbiye’de dersler Türkçe olarak verildiğinden, Mouginot’un anlattığı bilgilerin Fransızca’dan Türkçe’ye yardımcı bir öğretim üyesi tarafından çevrilmesi muhtemeldir.⁷⁴

Mekteb-i Harbiye’de okutulacak dersleri ve konuları sıralayan, girişindeki bilgilerden 1848 yılında hazırlandığını tahmin ettiğimiz tarihsiz bir ders programında, “sınıf-ı mahsusa beşince sen’ede okuyan Topçu ve Mühendis Zabitanının gördüğü dersler arasında Fenn-i Mimârî-i Askerî adını taşıyan bir ders bulunmaktadır. Bu programın son sayfalarında yer alan bilgilerden ise subaylara, “köprü inşasına dair kavaid-i mimariye”, “tonbaz, duba, sal ve kazık üzerine yapılan köprüler”, “mimarlık fennine dair bazı mütalaat”, “inşaat-ı askeri”, “ebniye resmi ahz etmek tariki”, “yolları resm ve inşa etmek tariki”, “tesviyeler ve meyl tariki” konularının okutulduğu anlaşılmaktadır”.⁷⁵

Mimârî alanında, Mekteb-i Harbiye’de okutulmuş temel kitaplara ise *Fenn-i Mimârî* adlı eser gösterilebilir. Mekteb-i Harbiye’de piyâde şâkirdânına inşaat dersleri vermekte olan Erkân-ı Harb yüzbaşısı Mehmet Rıfat Manastırlı bu eseri, taksîm-i arâzî derslerinde muâvini olduğu Belçika Devleti istihkâm yüzbaşlarından ve Mekteb-i Harbiye taksîm-i arâzî ve fenn-i mimârî dersleri hocası Mösyö Leclercq’in eserinden Türkçe’ye tercüme etmiş ve eser 1292/1875-1876 senesinde “Mekteb-i Fünûn-i Harbiye-i Şâhâne Matbaası”nda basılmıştır. Eser, Fransızca’dan Türkçe’ye tercüme olunmuş olup, kitabın iç kapağında “İnşaatta istihdâm olunagelen piyâde ve süvâri ve topçu zâbitânına mahsûs kâvaaid-i ameliye-yi câmi‘ (kapsayan) bir risâle” olduğu belirtilmektedir.⁷⁶ Eser, üçüncü derece, 2. sınıftan mükâfâta lâıyk görülmüştür. Leclercq’in bu kitabı tesbit edildiği kadarıyla *Fenn-i Mimari* başlığı ile basılmış ilk Türkçe ders kitabıdır.⁷⁷

⁷⁴ Feza Günergun, “Mekteb-i Harbiye’de Okutulan Mimarlık ve İnşaat Bilgisi Dersleri İçin 1870’li Yıllarda Yazılmış Üç Kitap”, *Afife Batur’a Armağan Mimarlık ve Sanat Tarihi Yazıları*, Literatür Yayınevi, İstanbul 2005, s.151.

⁷⁵ F. Günergun, *a.g.m.*, s.151-152.

⁷⁶ Kitabın kapağında ödül aldığına dair şu yazı bulunmaktadır: “Meclis-i Maarif-i Askeriye’nin tasdiki ve Darüşşura’nın kararı ile mükafat nizamnamesi üçüncü derecesinin ikinci sınıfından mazhar-ı mükafat olmuştur”.

⁷⁷ F. Günergun, *a.g.m.*, s. 154.

Kitabın ilk bölümünde, mimârîde kullanılan malzemeler; ikinci bölümünde, binaların “aksam-ı asliyesi” olan duvarlar, döşemeler, merdivenler, çatılar ve tavanlar ele alınır. Üçüncü bölümde, önce silme (zih) çeşitleri ve daha sonra ise mimarlığın doğuşu ve kullanılan belli başlı stillerden (Dor, İyon, Korent, Kompozit, Toskan Arap) bahsedilir. Dördüncü bölüm, süsleme konusuna ve beşinci bölüm ise binaların kısımları, askerî binaların özellikleri ve bunların inşasında uyulacak kurallar konularına ayrılmıştır. Son bölüm “usul-i keşf” başlığını taşır ve bu bölümde yeni yapılacak binalar ve eski binaların onarımı için yapılacak keşif çalışmalarına değinilir.⁷⁸

-Dil ve Gramer

“Daha önceki dönemlerde, Türk dilinin Arapça kurallar tarafından sağlanan kalıba iyice oturduğu varsayıldığından hiçbir Türkçe gramer kitabı yoktu. Örneğin, Bishop Southgate 1836’da Türkiye’ye yaptığı seyahat üzerine izlenimlerinde Türkçe için mevcut bir sistematik eğitim olmadığını hayretle ifade etmiştir”.⁷⁹ Böylece bir Türkçe gramer kitabı yazılması Türk dilinin modernleşmesindeki temel bir hadiseyi oluşturmuştur.⁸⁰

Bu gramer kitabı, Süleyman Paşa tarafından yazılmış olan Mebani ü’l İnşa’dır. Eserin 1. ve 2. ciltleri 1288/1871-1872’de Mekteb-i Harbiye matbaasında basılmıştır.⁸¹

⁷⁸ F. Günergun, **a.g.m.**, s. 154-155.

⁷⁹ Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi (Makaleler 4)**, “Türkiye’de İletişimin Modernleşmesinin Erken Safhası Üzerine Bazı Notlar”, çeviren: Gökhan Çetinsaya, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 165.

⁸⁰ **A.g.m.**, s. 165.

⁸¹ Bkz.: EK-2. “Bu askerî okul için gramer ders kitabı yazma geleneği Abdullah Ramiz Paşa’nın Emsile-i Türkîsi ve “lecture expliqee” bir metnin Osmanlı İmparatorluğu’ndaki ilk örneği olan Süleyman Hüsnü Paşa’nın Mebani ü’l İnşa’sı ile devam ettirildi”.Türkiye’de İletişimin Modernleşmesinin Erken Safhası Üzerine Bazı Notlar”, Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi (Makaleler 4)**, s. 166n.

2.5.2. Askerlikle İlgili Dersler

Mekteb-i Harbiye’de, okulun kuruluş amacına da uygun olarak, daha çok askerî fen derslerinin okutulduğunu söylemek mümkündür. Mekteb-i Harbiyelilere, modern bilim ve fenlerin de okutulması, onların çağdaş askerlik bilgilerine hakim olabilmeleri açısından önemlidir. Nitekim, mektepte okutulan fizik, kimya v.b. derslerin amacının da bu bilimlerden askerlik alanında yararlanmak olduğu söylenebilir.

-Savaş Tekniği

Mekteb-i Harbiye’nin, yoğun bir biçimde odaklandığı konu askerlik olmuştur. Bu konunun meslekî olarak ilgi sahası olması tarihî bir gelişmedir. Mekteb-i Harbiye’de savaş teknikleri, fenn-i harb ve fenn-i harb-i sagir ders başlıkları altında okutulmuştur. Bu derste okutulan kitaplara, *Fenn-i Harb ve Tarih-i Askerî* (1283/1866)⁸² örnek verilebilir. Bu kitabın seçilmesinin nedeni, bu derste hangi konuların bulunduğunu etraflıca göstermesidir. Mekteb-i Harbiye’de okutulan kitapların birçoğu gibi Ömer Naili’nin⁸³ [Paşa] yazmış olduğu bu eser de, mektep matbaasında basılmıştır.

Mekteb-i Harbiye’nin ders programında olan Fenn-i Harb dersi 1862-1864 yılları arasında mektep hocalarından Erkân-ı Harb Miralayını olan Mustafa Bey tarafından, 1864 yılından itibaren ise Ömer Naili tarafından verilmiştir. Ömer Naili,

⁸² Kitabın I. Cildi 1283 (1866) tarihli ve gördüğümüz kitap Harbiye Askeri Müzesi’ndedir. Kitap 187 sayfadan oluşmaktadır ve Mekteb-i Harbiye-i Hazret-i Şâhâne Matbaasında basılmıştır. II. Cilt ise 1289 (1872) tarihli.

⁸³ Macar asıllı olan Ömer Naili Paşa, Mekteb-i Harbiye hocalığı ve aynı mektebin nazırlığında bulunmuştur. 1848 Macaristan ihtilali üzerine Türkiye’ye sığınan muhacir çocuklarından ve Sultan Abdülmecid tarafından adı değiştirilerek, Serdâr-ı Ekrem Ömer Lütfî Paşa’nın himayesine verilmiştir. Ömer Nailî Maçka’daki askerî idadiye bitirdikten sonra Harbiye’ye girmiş, 1855’te Erkân-ı Harb yüzbaşısı olarak mezun olmuş, Balkanlar’da bir takım vazifelerde bulunduktan sonra 1868’de Askerî Mektepler Nâzırı, daha sonra Tuna Vilâyeti’ndeki 2.Ordu’da Erkân-ı Harbiye reisi ve Ferik olmuştur. Bu görevdeyken 1287/1870 senesinde vefat etmiştir. **Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi**, yayına hazırlayanlar Ekmeleddin İhsanoğlu, Ramazan Şeşen, M. Serdar Bekar, Gülan Gündüz, IRCICA, İstanbul 2004, I. Cilt, s. 101-102.

3 makale ve 35 dersten oluşan bu kitapta, askerî tarihi de dahil ederek her iki konunun birbiriyle olan ilişkisini temellendirmeye çalışmıştır.

Eserde bu temellendirmeye işaret eden Ömer Naili Paşa, fenn-i harb dersinin amacını ve konularını ayrı ayrı ele almıştır.

İlk dört derste, harbin esaslarının ne olduğu açıklandıktan sonra çeşitli millet ve devletlerin idare usullerinden bahsedilmiş, böylece milletlerarası hukuk, barış, savaş ve tarafsızlık hukuku gibi konular gündeme getirilmiştir. Milletlerarası hukuktan hareketle “Paris Kongresi”nde uygulanan hukukla ilgili bir bendin tercümesi yapılmıştır. Daha sonra mütârekenin (ateşkes) ne olduğu incelenmiş, savaşların faydalı mı yoksa zararlı mı olduğu hususları üzerinde durulup eski ve yeni harb fenleri bahsine geçilmiştir..

Beşinci dersle beraber, fenn-i harb ve tarih-i askerîyenin ana hatlarını ele alan yazar, sonraki bölümde ihtisas sahasına dönük konulara değinmiştir. Nitekim çeşitli devletlerin askerî teşkilatlarından bahsedilmiş, askerî kuruluş, nizam ve askerî güçleri değerlendirilmiş ve her sınıftaki askerin hususî nizamlarından bahsedilmiştir.

Ömer Naili, yedinci derste, askerlikte temel olan konulara yer vermiştir. Bu derste, itaat, askerî siyaset, rütbe terfisi ve mükâfat, askerî idare ve eğitim, levazımât ve mühimmatların tedariki ve bunların korunması için yapılmış askerî binalarla ilgili konuları ele almıştır.

Sekizinci derste, Osmanlı'nın askerî teşkilatı ayrılmıştır. Osmanlı Devleti'nin askerlikle ilgili kuruluş ve nizamlarından bahsedilmiş ve daimî olan askerî kuvvetlerin usul, tertib ve tanzimine değinilmiştir. Erkân-ı Harbiye sınıfı anlatıldıktan sonra muharib olmayan askerî sınıflar, redif askerleri ve yedek kuvvetler hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra ise askerî kuruluşların ve nizamların sebeplerini bildirir açıklamalar yapılmıştır.

On ikinci derse kadar çeşitli devletlerin askerî teşkilatları incelenmiştir. Osmanlıdan sonra ilk olarak Fransa, daha sonra ise Prusya ve Avusturya'nın askerî teşkilatları hakkında bilgiler verildiğini görmekteyiz. Bu bölümde, yukarıda zikredilen devletlerin askerî kuruluş ve nizamları, muvazzaf askerlerin tertib ve tanzim usulleri, muharib olmayan sınıflar, erkân-ı harb zâbitânı, yedek askerler ve askeri kuruluş ve nizamların sebepleri gibi konular yer almaktadır. Bu devletlerden sonra Rusya ile ilgili bilgiler verilirken, ilave olarak Rusya'da uygulanan askere alma usullerinden, Rusya'nın askerî idaresinden ve askerî eğitiminden bahsedilmiştir. İtalya ve İngiltere de hakkında bilgi verilen devletler arasındadır. Ancak bu iki devletin yalnızca askerî kuruluş ve nizamlarına değinilmiştir.

On üçüncü dersten itibaren yazar, askerî sınıflara değinmiş ve ilk olarak piyâde sınıfını ele almıştır. Piyâde askerinin savaş düzeninden, kol düzeninden, yol, manevra ve hücum kollarından bahsettikten sonra piyade avcılarına değinmiştir. Manevra ve hücum konuları, piyâde sınıfında üzerinde uzun uzadıya durulan konular arasında yer almaktadır.

Piyâde sınıfından sonra, on yedinci dersle beraber süvâri sınıfına değinilmiş, süvarilerin saf ve kol şeklindeki savaş düzenlerinden bahsedilmiştir. Süvâri sınıfında anlatılan diğer bir konu, yeni silahlar ve silahlara bakan süvâri sınıfı hakkındaki düşüncelerdir.

Süvâri sınıfından sonra topçu sınıfı hakkında bilgiler verildiğini görmekteyiz. Kitapta on sekizinci dersle beraber, topçu askerine ve bu askerlerin memuriyetlerine, daha sonra ordu toplarına ve bu topların tümenler ile ihtiyat bölüklerine dağıtılışına ve topların yerleştirilmesi ile topçu bölüklerinin arazideki yerlerine değinilmiştir.

Topçu askerleri hakkında kitapta yer alan diğer bir konu, bir taarruz esnasında öncelikle topçu askerinin de kendi arasından muharebe topçularının kullanılmasına dairdir. Burada muharebe topçularının düşmanın topçu bölükleriyle uğraşmasına ve düşmanı olduğu yerden çıkarmasına değinilmiş, engellerin yok edilmesi ve mevkiilerin korunması hususları üzerinde durulmuştur. Ayrıca geçit muhafazaları ve

zabtı, savaş hattının aralıklarını doldurma ve topçu bölüklerinin savaş düzenine nispetle yerlerinden bahsedilmiştir. Topçu askerlerinden sonra ise piyâde, süvâri ve topçu askerlerinin birlikte kullanılışı hususu ele alınmıştır.

Daha sonraki derslerde sefere hazırlanma gibi konuların işlendiği göze çarpar. Sefere hazırlanma süreçleri içerisinde tugay (livâ), tümen (firka) ve kolorduda yapılan çalışmalara değinilmiştir. Bu çalışmaların içinde erkân-ı harp (kurmay) sınıfının hizmet usullerinin tertibi, sıhhiye hizmetleri, karargah çeşitleri ve bu karargahların memurlarının kimler olduğu gibi konular yer almaktadır.

Yirmi üçüncü dersle beraber kitapta, ordu çeşitleri ile ilgili bilgi verildikten sonra destek hizmetlerine geçilmiş; mühimmat, levazımat, erzak tayini, elbise ve edevât miktarlarının tayin usulleri gibi konularda bilgiler verilmiştir. Bunlardan sonra sonra askerî konaklara yerleştirmenin usulünden ve bu konakların seçimine değinilip, buradan da piyâde, süvâri, topçu ve istihkâm askerlerinin ordugâhları hakkında açıklamalar yapılmıştır. Daha sonra ise karakol, parola, devriye, müfreze, askerî kafiye, savaş sırasında alınan vergi konularında bilgiler verilmiştir.

En son dersler keşif konusuna ayrılmış; yol, sular, nehir, çay, kol, bataklık, kuyu ve benzerlerinin keşiflerine değinilmiştir.

Ömer Naili'nin yazmış olduğu bu eser, hem savaş tekniklerini hem de müstakil bir başlık altında okutulmasa da askerî tarihi ana hatlarıyla açıklamasından dolayı önem taşır.

-Topografya

Askerî içerikli okutulan derslerden birisi de topografyadır. Bu ders mektepte; topografya, topografya ameliyatı ve eşkâli ders başlıkları altında okutulmuştur.

Bu derste okutulan temel kitaplardan birisi, Miralay Mustafa Bey'in Guilloud'dan terüme ettiği *Fenn-i Topografya*⁸⁴ adlı eserdir. Ancak, bu eserden bir sene sonra basılmış olan *Fenn-i Mesaha* (Jeodezi) ve *Teshîl'ül Mîkat* adlı eserleri, müelliflerini bulmuş olmamız açısından tanıtmayı uygun buluyoruz.

Fenn-i Mesaha adlı risâle, 1278/1861-1862 senesinde Mekteb-i Harbiye ilm-i hey'et ve fenn-i mimârî hocası Erkân-ı Harb Kaymakamı (Kurmaya Yarbaya) Mehmed Efendi tarafından İngilizce'den Osmanlıca'ya tercüme edilmiştir. Mehmet Bey'e mükâfât olarak üçüncü rütbeden mecidiye nişanı verilmiştir.⁸⁵

Teshîl'ül Mîkat adlı risâle, Mekteb-i Harbiye ilm-i hey'et ve topografya hocaları muavini Erkân-ı Harb Yüzbaşısı Tevfik Efendi tarafından yazılmış olup, Tevfik Efendi'ye ödül olarak beşinci rütbeden bir mecidiye nişanı verilmiştir.⁸⁶

-Ta'lîm-nâmeler

Askerî teknik ve bilgilerin öğretilmesi açısından ta'lîm-nâmelerin büyük önem taşıdığı söylenebilir. Çünkü, bunlar, bir iş görülmesi için ne yolda davranılacağını gösteren emirlere ait yönetmeliklerdir.

Mekteb-i Harbiye'de, ta'lîm-nâmeler, piyâde, süvâri ve şeş-hâne ta'lîmâtı ders başlıkları altında okutulmuştur. Ta'lîm-nâmelere örnek olarak *Süvâriye Âid Nişân Talimnamesi* gösterilebilir. Bu eser, Mustafa Hâmi Paşa tarafından 1284/1867-1868 yılında yazılmış ve Mekteb-i Harbiye-i Şâhâne matbaasında basılmıştır.⁸⁷

⁸⁴ Bkz.: EK-2.

⁸⁵ Mehmet Bey'e verilecek üçüncü rütbeden mecidiye nişanıyla ilgili durumun Maliye Nezâreti'ne bildirilmesi: BOA, A.MKT.NZD 383/58, Mehmet Bey'e mecidiye nişanı itası BOA, İ.DH. 32437/482.

⁸⁶ İlm-i Hey'et ve Topografya hocaları muâvini Tevfik Efendi'ye beşinci rütbeden mecidiye nişanı verilmesiyle ilgili durumun Maliye Nezâreti'ne bildirildiği: BOA, A.MKT.NZD 383/58 06/C/1278 (Hicri).

⁸⁷ İncelemiş olduğumuz eser, Harbiye Askeri Müzesi'ndedir: Süvâriye Aid Nişan Talimnamesi, Mustafa Hami Paşa, 1284 (1867-1868), Mekteb-i Harbiye-i Şâhâne Matbaası, İstanbul.

Kitabın giriş kısmında süvari askerine mahsus ve ait olan nişan taliminden kastedilen şeyin yalnızca beygir (at) üzerinde icra olunan nişan talimi olduğu belirtilmiş ve bu surette tertib esaslarının usullerinde bir değişikliğe gidilmesinin olmaması gerektiği vurgulanmış ve buna sebep olarak ise süvari askerine ait olan talim hususlarında süvari talimnamelerinin baz alınması gerektiği söylenmiştir.

Süvari askerinin toplu yürüyüşlerde atını sevk ve idare etmeyi bilmesi gerektiği gibi savaşın da eshab-ı cihatta olabilmesi için sahip oldukları silahları dahi kusursuz ve layıkıyla kullanmayı öğrenmeleri vurgulanmıştır. Yazar, bunun üzerine, talimnamelerin kılıç ve mızrak talimlerinin açıklamalarının tamamını kapsadığı halde aslında ateşli silahların kullanım hususları konusunda istenilene ulaşamadığını söylemiştir.

-Harekât-ı Cesîme-i Askeriye

Mekteb-i Harbiye’de okutulan bu dersin kitabı, dersle aynı adı taşımaktadır. Bu eser Mekteb-i Fünûn-i Harbiye-i Şahâne hocalarından Erkân-ı Harb Kaymakamı Edhem Bey’in eseridir. Eser, 1289/1872-1873 senesinde Mekteb-i Harbiye matbaasında basılmıştır.

Eserin 1. cildi büyük askerî hareketlere ait olup, 1. cildin 2. kısmı büyük tabyalar hakkındadır. Eserin girişinde savaşın kısa bir tanımı yapılmış ve “savaş, iki ya da daha fazla devletin barış yoluyla çözemedikleri problemler için orduların karşılıklı mücadelelerine denir” şeklinde bir tanım verilmiştir.

Muharebe cinsleri ve sonuçları açısından (galibiyet, mağlubiyet, meydan muharebesi v.b.) değerlendirilmiş, galibiyetin yolları ve mağlubiyetin sebepleri ve tedbirleri hakkında bilgiler verilmiştir. Mesala; bir ordu komutanı meydan muharebesi yapmak isterse zafer için olabilecek her türlü vasıta ve imkânları elde etmeli, bunları tamamlamalı ve gerektiği gibi yerinde harcayıp buna göre bütün tertib ve hareketi sağlam bir temele, bilgiye ve belgeye dayandırmalıdır. Hiç bir zaman

şansa veya geleceği matuf, geleceğe dayalı (bilinmezlerle/ihtimallerle) hareket etmemelidir.

Yazar, eserinde, eşyanın tamamının idaresinin Allah'ın kudreti içerisinde olduğunu, küçük olsun büyük olsun bütün muharebelerin Allah'ın iradesi dışında gerçekleşmediğini belirtmiş, zaferin de mağlubiyetin de şansın ve ikbalin de Allah'ın iradesiyle olduğuna dair bir söylemde bulunmuştur. Buradan ise; bu sebepler aleminde her şeyin, meydana gelmesi için görünür bir sebebi olduğunu, bir şeyi elde etmek için ise bu görünür sebepleri iyi bilmek/tespit etmek gerektiğini belirtmiştir. Hatta bu konuda ziyadesiyle dikkat ve itina göstermenin insanlığın bir vazifesi olduğunu vurgulamıştır. Yazar, bunun akabinde ise zaferlerin kazanılmasındaki bir unsurun da müşavere etmek⁸⁸ olduğunu bir ayeti referans vererek dile getirmiştir.

-Taarruz ve Savunma

Bu ders Mekteb-i Harbiye'de, *hücûm ve müdâfaa* ders başlığı altında okutulmuştur. Konuları açısından incelendiğinde *Manevra-i Harbiye* adlı eserin bu derste okutulmuş olması muhtemeldir. *Manevra-i Harbiye*, Fransız generallerinden Lotrel'in eserinin tercümesidir.⁸⁹ Bu eser Mustafa Hami Paşa⁹⁰ tarafından 1283/1866-1867 senesinde tercüme edilmiş ve Mekteb-i Harbiye-i Şahâne matbaasında basılmıştır.

Eser mebhas (bahisler) adı altında on iki bölümden oluşmuştur. İlk ve ikinci bahislerde harp nizamlarının çeşitleri ile atışlar hakkında açıklamalar yapılmıştır. Üçüncüde, saf harb nizamından kol nizamına geçmenin çeşitli yollarından bahsedilmektedir. Dördüncüde, taarruz ve saldırı hareketlerinde kullanılacak

⁸⁸ وشاورهم في الأمر “İşlerinde istişare et/danış” Kur-an-ı Kerim, Alî İmrân Suresi, 3/159. Yazar bu ayete işaret ederek anlattığı bahislere rağmen, yine de en önemli olan şeyin “akıl” olduğunu vurgulamış ve askerlikte de akılı ön planda tutmuştur.

⁸⁹ İncelemiş olduğumuz eser, Harbiye Askeri Müzesi'ndedir.

⁹⁰ Tıbbiye Mektebi'nden mezun olduktan sonra Hicaz tabibliğinde bulunmuştur. Daha sonra miralay iken Ceride-i Askeriye mütercimliği yapmıştır. Ömrünün sonlarında ferik ve Askerî Şûrâ azası olmuştur. Zeki ve faziletli bir kişi olup tıp ve diğer konularda otuzdan fazla eseri vardır. Bkz.: **Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi**, I. Cilt, s. 117. Ayrıntılı bilgi için bkz.: M. Süreyya, **Sicill-i Osmanî**, IV. Cilt, s. 1323.

manevralar ile korunma, savunma ve çekilme hareketlerinde kullanılması gereken manevralar anlatılmaktadır. Beşincisi, geçit geçmek için lazım gelen manevralar üzerinedir. Altıncı ve yedincide, düşman birliklerinden bahseder. Altıncı bahis, düşman süvarisi hakkında gereken tertibat ve yedinci bahis ise düşman karşısında avcı hattının usulü ve kullanılması üzerinedir. Yazar, sekizinci bahiste korunma ve savunmanın yapıldığı savaşlar için uygun ve faydalı bulunan mevkilerin seçilmesinden bahsederken, dokuzuncuda askerlerin subaylara gönülden bağlı olmaları ve güvenmeleri ve subayların sukunetlerini koruyarak askerlerine güven telkin etmesi ve askerlerin de kendilerine verilen vazifeleri yapmaları gerektiğinden bahseder. Onuncu bahis, askerliğin fazileti ve önemi üzerinedir. Onbirinci bahis askerî teşkilatların düzenlemeleri hazırlıklarından bahsederken, onikinci bahiste piyâde, süvâri ve topçu askerinin düşman karşısında “usûl-i fenne” tatbiken sevk ve tabyalarına değinilir.

-İstihkâmât-ı Cesîme ve Hafife

İstihkâmât-ı cesîme, bir kısmı taş, bir kısmı topraktan yapılarak, zırhla donatılabilecek yolda yapılmış ve ateşli silahlarla donatılmış olan büyük siperler, sığınaklar; istihkâmât-ı hafife ise savaşta, kısa zamanda yapılan sığınaklar anlamına gelmektedir.⁹¹ Mekteb-i Harbiye’de bu derslere ait olarak okutulan kitaplara Ömer Naili’nin⁹² Fransızca’dan tercüme etmiş olduğu *Fenn-i İstihkâmât-ı Hafife* adlı eser gösterilebilir. Ömer Naili bu eseri tercüme ettiğinde, erkân-ı harb kolağası rütbesindedir.

Mekteb-i Harbiye’de bu eser; istihkâmât-ı cesîme, istihkâmât-ı hafife ve fenn-i makine derslerinde okutulmuştur. Eser, altı babdan oluşmaktadır ve eserde, siperlerin korunma ve dayanma dereceleri, örtülmesi, resmedilme usulleri, haritalarını çıkarılması, taarruz ve savunma gibi konulara değinilmiştir.

⁹¹ F.Develioğlu, **a.g.e.**, s. 457.

⁹² Bkz.: yuk. s.57n.

2.5.3. 1862-1877 Yılları Arasında Harbiye Sınıflarına Okutulan Dersler Hakkında Bir Değerlendirme

1279-1293 (1862-1877) yılları arasında Mekteb-i Harbiye, harbiye sınıfları öğrencilerine okutulan toplam ders sayısı 83'tür. Bu dersleri 3 ayrı kategoride toplamak mümkündür. Birinci kategoride, fen ve matematik dersleri ele alınabilir. Bu kategoride fizik, matematik, kimya, botanik, zooloji, veterinerlik alanında verilen dersleri zikredebiliriz. Fizik dersleri optik, mekanik gibi konular, matematikte ise cebir, cebr-i âlâ, cebr-i âdi, fenn-i eşkâl, analitik geometri, düzlem geometrisi, hesap, koni kesitleri, integral, diferansiyel, trigonometri ve küresel trigonometri konularını kapsamaktadır.

İkinci kategoride sosyal dersleri ele alabiliriz. Bu kategori; yabancı dil dersleri (fransızca), Türk dili, gramer, edebiyat, tarih ve din derslerini kapsamaktadır.

Üçüncü kategoride ise askerî meslek dersleri ele alınabilir. Bunları da askerî teknik dersleri (top bataryası bilgisi, silah bilgisi, savaş tekniği, makine bilgisi, topçuluğa dair barut, kovan, döküm ve kurşun bahisleri, fotoğraf bilgisi, kale, kuşatma ve sahra topçuluğu, topçuluk), coğrafya, haritacılık ve topografya dersleri (askerî coğrafya, harita bilgisi ve çizimi, arazinin çizimle sınırlandırılması ve bölümlenmesi), jimnastik dersleri, mimârî, inşaat ve istihkâm dersleri (lağım bilgisi, büyük ve küçük istihkâmlar, köprücülük, yol düzenlemesi, mimarlık ve inşaat), teknik resim dersleri, teorik ve uygulamalı askerî meslek dersleri (büyük askerî hareketler, taarruz ve savunma, kuşatma uygulaması, strateji, kuvvetleri yerleştirme bilgisi, silahların temizlenmesi, genel topçuluk, piyadecilik, süvaricilik), kanunname, nizamname ve talimatname dersleri ve talim dersleri olmak üzere sekiz kategoride toplamak mümkündür. Kanunname, nizamname ve talimatname derslerinde daha çok iç hizmet kanunu ve askerî sınıfların talimnamelerine değinilmiştir. Talim derslerinde ise öğrencilere meç-kılıç talimi ve diğer talimler yaptırılmıştır.

2.5.4. Mekteb-i Harbiye Günlük alışma Planı Hakkında Genel Bir Değerlendirme

Mekteb-i Harbiye’de yeme, içme, giyim-kuşam vb. masrafları devlet tarafından karşılana öğrenciler, eğitim-öğretimlerini, belirli bir günlük çalışma programı dhiline yatılı olarak sürdürmüşlerdir. Ekli belgede görüleceği gibi⁹³ tatil günü Cuma dışında kalan altı gün için ‘‘ezan saat’’ esas alınarak bir çalışma programı takip edilmiştir.

Öğrenciler, her eğitim gününe (ezan saat 12-01) hamam’a gitme ve sabah namazı ile başlamaktadır, hamam ve namaz sonrası, birinci ve ikinci sınıf öğrencileri talim, üçüncü ve dördüncü sınıf öğrencileri müzakere yapacaklardır. Talim ve müzakere sonraları ise sabah kahvaltısına ayrılmıştır (ezan saat 02-04/03-04) ve kahvaltı sonrasında öğrenciler istirahat edeceklerdir. Derslerden nceki ve sonraki müzakereler, Mekteb-i Harbiye’de eğitimin önemli bir unsuru olmuştur. Ders saatleri ile namaz saatleri birbirine koordineli olarak ayarlanmış ve böylece öğrencilerin din vecibeleri vaktinde yerine getirmeleri sağlanmıştır. Perşembe günleri ise öğle namazından sonra, öğrenciler izinli sayılmışlardır.

Programa göre birinci sınıf öğrencileri (piyadeler), her sabah talimle güne başlarlar. Haftalık ders programında ise nazariyât-ı piyâdegân, fenn-i feresiyyet, fenn-i tarih-i harbiye, topografya, topografya ameliyâtı, harita tersimi, enva‘ makine ve alet, fenn-i harb, hizmet-i dâhiliyye ve svriyn, hizmet-i dâhiliyye ve piyâdegân derslerini görürler. Yabancı dil olarak ise fransızca okurlar.

kinci sınıf öğrencileri (svriler), günlük çalışmalarına keza talim ile başlamışlardır. Bu ğrenciler; nazariyât-ı svriyn, fenn-i ahvâl-i feres, topografya, topografya ameliyâtı, harita tersimi, enva‘ makine ve alet, hizmet-i dâhiliyye ve svriyn, fransızca derslerini görürler. Bu derslerin yanı sıra ise süvâri ayak talimi ile me ve kılıç talimi yaparlar.

⁹³ Bkz.: EK-3

Üçüncü sınıf öğrencileri, birinci ve ikinci sınıf öğrencilerinden farklı olarak hendese-yi resmiye, menâzır ve gölgeler, resm-i mücesseme, istihkâmât-ı hafife ve ilm-i kimyâ derslerini takip ederler. Cebir, müsellesât-ı müsteviyye ve küreviyye, hikmet-i tabîye, cerr-i eskâl ve mahrutıyyât derslerini ise yalnızca dördüncü sınıf öğrencileri görürler.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEKTEB-İ HARBİYE MATBAASI

3.1. MEKTEB-İ HARBİYE'DE LİTOGRAFYA¹ MATBAASININ KURULUŞU

Maçka kışlasını okul haline dönüştürmek için onarım çalışmaları sürerken, bu çalışmaların içinde okula bir de litografya matbaasının² kurulduğu görülmektedir. *Mirat-ı Mekteb-i Harbiye*'de yer alan "kışlanın tamiri ile bir bâb câmi-i şerif ve dört yüz efrâdı istîâb eder iki bâb büyük mekteb ve kütübhâne ve hamam ve hastahane ve eczane ve matbah ve sair müştemilat yaptırıldı ve her nevi icab eden âlet ve edevât-ı tahsiliyle basmahâne takımı ve saire Avrupa'dan mübayaa ve celb olundu" ifadesinden 1834 yılında mektebin onarım çalışmaları esnasında bir bölüme de matbaanın kuruluşu anlaşılmaktadır.³

II. Mahmud'un Mekteb-i Harbiye'yi açma merasiminden (1 Temmuz 1835) bahsedilirken, "Mekteb-i Harbiye'de matbaa kurulması, hevesli ve istidatlı talebenin bu işle vazifelendirilmesi hakkında" başlıklı bir yazıda⁴ mektepte matbaa kurulması dile getirilmiştir. Bu yazıda yer alan "Mekteb-i mezkur şakirdanı içlerinde bulunan çend nefer-i müsteidan müddet-i kalile zarfında sanat-ı makbule-i tabi ve temsîli tahsîle muvaffak olup mîr-i müşarünileyh⁵ hazretlerinin hasîse-i zâtiyeleri iktizâsından olduğu üzere fevâid-i mülkiye ve muhassenât-ı nizâmiye-yi müstelzim olan mevadd-ı mergubenin bu vecihle nevbenev pezirefte-i destegâh vücûd olmasına

¹ Litografi, çoğaltılacak yazı ya da resmin kimyasal yöntemlerle taş üzerine geçirilip, taşı kalıp olarak kullanma yoluyla kağıt üzerine birçok nüsha basma yöntemidir.

² Henri Cayol, Türkiye'de taşbasmacılığı yönteminin ilk uygulayıcısıdır. Mekteb-i Harbiye litografya matbaasında da Henri Cayol'un yetiştirdiği ustaların çalıştığı tahmin edilmektedir. 1843 tarihli bir belge, Mekteb-i Harbiye Matbaası'nda bir adet litografya tezgâhı bulunduğunu ve bütün hastanelerde kullanılan basılı kağıtların bu matbaada basıldığını, ufak tefek kitaplar basmaya kalkışılınca işlerin aksadığını ortaya koymaktadır. Bu aynı zamanda "basılı kağıt" kullanımını dönemine geçildiğinin belgesidir. Oktay Duran, **Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Matbaa ve Basım Sanayii**, Cem Ofset Matbaacılık, İstanbul 1998, s. 45.

³ Mehmed Esad, **Mirat-ı Mekteb-i Harbiye**, İstanbul 1310, s. 12.

⁴ **Takvim-i Vekayi**, Def'a 107, sayfa 2, sütun 1-2, 1 Rebiülahir 1251(27 Temmuz 1835).

⁵ Burada kastedilen Ahmet Fevzi Paşa'dır.

gayret ve himmet-i müşîrâneleri masrûf olmakta ve zikrolunan müsteidân için mekteb-i mezkûrda mahsûs edevat ve destegâh tanzîm olunarak elyevm mevadd-ı askeriyye dâir evrak tabı‘ ettirilmekte olduğundan nümûne-i hüner ve san‘atları olmak üzere bir kıt’a tezkere-i matbu‘a müşîr-i müşarünileyh hazretleri tarafından Bâb-ı Âlî’ye takdîm ve isrâ olunmuş olmağla vâkı‘ tezkere-i mezkûrenin suret-i tabı‘ ve temsîli püsend ve sitâyîşe şayân ve mekteb-i mezkûrda az vakitte bu misillû hüner ve sanayiî tahsili...”⁶ ifadelerinden anlaşılacağı üzere Temmuz 1835 tarihinden önce matbaanın faaliyete geçtiği ve okulun öğrencilerinden kabiliyetli birkaç kişi görevlendirilerek numune olarak askerlik konusunda bazı evrakların basıldığı belirtilmektedir.

Mekteb-i Harbiye’deki matbaa, okulun adına izâfeten farklı isimlerle anılmış, en yalın haliyle, Mekteb-i Harbiye Matbaası veya Mekteb-i Fünûn-i Harbiye Matbaası olarak zikredilmiştir. Padişah’a izâfeten “şâhâne, cenâb-ı mülukâne, padişahî, hazret-i şâhâne, hazret-i mülukâne gibi sıfatların ilavesiyle oluşan Mekteb-i Harbiye-i Şâhâne Matbaası, Mekteb-i Harbiye-i Hazret-i Şâhâne Matbaası, Mekteb-i Fünûn-i Harbiye-i Hazret-i Mülukâne Matbaası ve Mekteb-i Fünûn-i Harbiye-i Hazret-i Şâhâne Matbaası tamlamalı isimler ile Basmahane, Tab‘hane, Litografya veya Litografya Destgâhı gibi matbaacılık ile ilgili farklı isimler kullanılarak oluşturulmuştur.

Mekteb-i Harbiye’de bir matbaa açma fikrinin ardında öğrencilere ders kitaplarının sağlanması, hocaların yazmış oldukları ve yabancı dillerden tercüme ettikleri eserlerin basılması gibi sebepler vardır. Nitekim Osmanlı modernleşme sürecinde, Mekteb-i Harbiye örneğinde olduğu gibi, okulların kendi bünyelerinde matbaa kurmaları önemli bir gelişmedir.

Mekteb-i Harbiye’den çok daha önce 1795’te kurulmuş olan Mühendishane’de de böyle bir matbaa mevcut idi. Mühendishane Matbaası, Müteferrika matbaasının kapanmasından bir süre sonra faaliyete başlamış ikinci

⁶ **Takvim-i Vekayi**, Def‘a 103, 1251, s. 4, sütun 2.

resmî devlet matbaasıdır. Hiçbir zaman ekonomik verimlilik dahilinde çalışmamış ise de, bu matbaada, Mühendishane'nin ihtiyacını karşılayacak kitap, risâle ve cetveller başarıyla basılmıştır. Matbaa, henüz kurucusu III. Selim devrinde ihmal edilmeye başlanmış, 1802'de Üsküdar'a (Harem) taşınmış ve 1808 Yeniçeri ayaklanmasında yanmış ve yağma edilmiştir. 1824 yılında ise tekrar İstanbul tarafına taşınmıştır.⁷ 1797-1824 yılları arasında burada basılan toplam kitap sayısı 66 adettir.⁸

Ülkemizde modern anlamda tıp eğitiminin başladığı okul olan Tıbhane-i Amire'de de, bu okulun 1838 yılında Galatasaray'a taşınmasıyla beraber Tıbbiye bünyesinde bir matbaa kurulmuştur. Ancak bu matbaanın okul içindeki konumu belli değildir. Matbaa, kaynaklara "Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Litografya Destgâhı" adıyla geçmiştir. Burada, Hekimbaşı tarafından tercüme edilmiş hazırlık ders kitapları ile bilimsel eserler basılmıştır ve bu eserler, okul içi kullanım sınırlı kalmayıp satışa da sunulmuştur. Tıbbiye bünyesinde 1850 yılında, litografiye ek olarak bir de tipografi matbaası kurulmuştur.⁹

3.2. MEKTEB-İ HARBİYE MATBAASINDA 1876'YA KADAR BASILAN ESERLER

Mekteb-i Harbiye matbaasında kitap olarak, basılan ilk eser *Mekteb-i Harbiye-i Mülûkâne Nizamnamesi* (1251/1835)¹⁰ olmuştur. Ancak, araştırmalarımız sonucunda bu nizamnamenin bir nüshasına rastlayamadık.

⁷ Kemal Beydilli, **Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne Mühendishâne Matbaası ve Kütüphânesi (1776-1826)**, Eren Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 368.

⁸ Kemal Beydilli, **a.g.e.**, s. 259.

⁹ Gülten Dinç, "**Mekteb-i Tıbbiye Matbaası'nda Basılan Arap Harfli Türkçe Yayınlar Aracılığı ile Tıbbiye'nin Yayın Faaliyetleri Üzerine Bir Değerlendirme (1844-1928)**", T.C. İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı, basılmamış doktora tezi, İstanbul 2003, s. 4-6.

¹⁰ Bu nizamname, Mekteb-i Harbiye-i Şahane Matbaasında 1251 (1835) yılında basılmış olup, 20x14 ebadında ve 11 sayfadır.

1836 yılına gelindiğinde okul matbasında ilk sırada lisân ve gramer alanında eserlerin basıldığını görmekteyiz. Bu eserler Sümbülzade Vehbi'nin *Lütfiye-i Vehbi* ve *Tuhfe-i Vehbi* adlı eserleridir. Nitekim Mekteb-i Harbiye'nin yedi ve sekizinci sınıflarına *tuhfe* dersi okutulmaktaydı.¹¹

Yine 1836 yılında, Miss Pardoe, Mekteb-i Harbiye'yi gezdiği sırada köşke benzer bir binada litografya matbaasının bulunduğu ve bu matbaadaki bütün makinelerin İngiliz malı ve iyi kullanılmakta olduğundan bahsetmektedir.¹² Daha sonra Sadık Ağa ve Azmi Bey'in, kendisinin okulu ziyaretinin bir nişanesi olarak birkaç satır yazı yazmasını istediklerini ve bunun da matbaada basılmasını kendisinden rica ettiklerini söylemektedir.¹³ Pardoe'nun mektep hakkında yazmış olduğu dört-beş satırlık manzum sözler matbaada basılıp kendisine verildiğinin ve bunun da hoşuna gittiğinin altını çizerek anlatmaktadır.¹⁴

Pardoe, mektebin matbaasını gezerken, öğrencilerden oluşan mürettiplerin harfleri dizdiklerini, bu arada makinelerin işlediğini, bir yandan da öğrencilerin basılmış kağıtları katladıklarını ve ciltleyicilerin de bu kağıtları diktiklerini yazmaktadır. Pardoe'ya göre her şey temiz, düzen içinde, iyi sevk ve idare olunmaktadır.¹⁵ Pardoe'nun yazılarından anlaşıldığı üzere, mektebin kuruluşundan bir yıl sonra 1836 yılında mektep matbaasının oldukça iyi bir şekilde çalıştığı göze çarpmaktadır.

1840 yılından 1876 yılına kadar mektep matbaasında matematik, jeodezi, fiziki coğrafya, askeri mimarlık, astronomi, topografya, mekanik, kozmografya, geometri, ateşli silahlar, veterinerlik, mühendislik, kimya, hijiyen, askerlik, dil, zooloji, botanik, nizamname, kanunname, trigonometri, talim, eğitim-öğretim, din, beden eğitimi, cebir, talimname, tarih, matematiksel fizik, tıp, mimarlık, harp tarihi,

¹¹ Osman Ergin, **Türkiye Maarif Tarihi**, Eser Matbaası, İstanbul 1977, 1. ve 2. ciltler, s. 299.

¹² Miss Pardoe, **City of the Sultan; Domestic Manners of The Turks in 1836**, London 1837, s. 196-197.

¹³ Pardoe, **a.g.e.**, s. 197.

¹⁴ Pardoe, **a.g.e.**, s. 197.

¹⁵ Pardoe, **a.g.e.**, s. 196.

ve coğrafya konularında eserler basıldığı görülmektedir. Kaydettiğimiz eser sayısı 155'tir.¹⁶ Mekteb-i Harbiye matbaasının kuruluş yılı olan 1251/1835 yılında matbaada basılmış bir kitap mevcut değildir. Kaydettiğimiz kadarıyla, 1255 (1839/1840), 1257 (1841/1842) ve 1266 (1849/1850) yılları arasında, 1268 (1851/1852), 1272 (1855/1856), 1274 (1857/1858) ve 1280 (1863/1864) yıllarında mektep matbaasında hiç kitap basılmamıştır. En çok kitap ise (19 kitap) 1293 (1876/1877) yılında basılmıştır.¹⁷ Basılan 67 kitapla, askerî meslek derslerine ait kitaplar (kanunname, nizamname, talimname, ateşli silahlar, topografya ve askerî eğitim kitapları ile askerlikle ilgili diğer kitaplar) birinci sırada yer almaktadır. Cebir (Usûl-i Cebir), edebiyat (Gülistan), matematiksel fizik (Hikmet-i Tabîiye-i Riyâziye), topografya (Fenn-i topografya), mekanik (İlm-i Cerr-i Eskal), fizikî coğrafya (Küre-i Arzın İstimali Üzerine Lâzım Gelen Malumat), mühendislik (Takvim ü'l-Mühendisin), hijiyen (Hıfz-üs-sıhhat-i Askerî), botanik (İlm-i Mevâlid-i Selâsedden Cild-i Sâni: Usûl-i Nebâtât), zooloji (İlm-i Mevâlid-i Selâsedden Cild-i Evvel: İlm-i Hayvânât) ve salnâme (Salnâme-i Askerî-1282 senesi) konularında ise yalnızca birer kitap basılmıştır.¹⁸

Bütün bunların yanı sıra *Ceride-i Askerî*¹⁹ adı altında 7 Şaban 1280 (16/17 Ocak 1864) tarihinden itibaren çıkarılmaya başlanan haftalık gazetede, askerlik alanındaki gelişmeler, haberler, bilimsel yayınların tanıtım ve tercümelerine yer verildiği gibi, tayin ve terfi gibi subayların özlük işleriyle ilgili duyurularla diğer süreli yayınlarda askerlikle ilgili olarak çıkan haber, yorum ve benzeri yazılardan da alıntılar yapmaktaydı. Gazetede, ayrıca askerî kanun ve yönetmelikler, savaş, barış ve benzeri askerî konulara da yer veriliyordu".²⁰

¹⁶ Bkz.: EK-2

¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz.: EK-2.

¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz.: EK-2.

¹⁹ Ceride-i Askeriye, önceleri on beş günde bir neşrolunmuştur. 7 Şaban 1280-15 Teşrin 1838 görülebilen yıl/sayılarıdır. Pek çok defa alt başlık, süresi ve ebadı değişmiştir. Daha sonra haftada iki defa olarak Pazartesi ve Perşembe günleri çıkmıştır. Fünûn ve sanayi-i askeriyeye müteallik bir taraftan evrak verildiğinde kabul olunmuştur. Hasan Duman, **Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri (1828-1928)**, Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara 2002, 1. Cilt, s. 202.

²⁰ Musa Çadırcı, "Yenileşme Sürecinde Osmanlı Ordusu", **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, XIII. Cilt, s. 810.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MEKTEB-İ HARBİYE'DEN FRANSA'YA TAHSİLE GÖNDERİLEN ÖĞRENCİLER (1834-1876) VE PARİS'TEKİ MEKTEB-İ OSMANÎ

4.1. MEKTEB-İ HARBİYE'DEN AVRUPA'YA GÖNDERİLEN İLK ÖĞRENCİLER

Osmanlı Devleti'nde, özellikle XIX. y.y., modern bilimlerin öğrenilebilmesi için Avrupa'ya çok sayıda öğrencinin gönderildiği bir zaman dilimi olmuştur.

Sultan II. Mahmud döneminde, ilk kez 1827'de Avrupa'ya dört öğrenci gönderilmiş ve daha sonra bunları diğerleri izlemiştir.¹Bu ilk öğrenciler, genellikle, Mühendishane-i Berrî-i ve Bahrî-i Hümayûn öğrencileri arasından seçilmiştir.²

Mekteb-i Harbiye'nin kuruluşundan bir sene sonra, 1835'te Viyana'ya, Paris'e ve Londra'ya gönderilenler:

1835 senesinde Viyana'ya tahsile gidenler:³

1. Mülâzım Abdulkerim Efendi (Aldulkerim Nadir Paşa)⁴
2. Mülâzım İbrahim Efendi (Ferik İbrahim Paşa)⁵
3. Çavuş Üsküdarlı Ahmed Bey (Şam valiliğinde iken vefat eden Ahmed Paşa)⁶

¹ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, çeviren Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1970, s. 84.

² B. Lewis, **a.g.e.**, s. 84.

³ Mehmed Esad, **Mirat-ı Mekteb-i Harbiye**, İstanbul 1310, s. 19.

⁴ Bkz.. yuk: s. 9.

⁵ Bkz.. yuk: s. 9.

4. Rüstem Efendi (Ferik Rüstem Paşa)⁷
5. Yüzbaşı Mehmed Efendi (Mehmed Paşa)⁸

1835 senesinde Paris'e tahsile gidenler:⁹

1. Tevfik Efendi (Erkân-ı Harb Reisi Tevfik Paşa)

1835 senesinde Londra'ya tahsile gidenler:¹⁰

1. Alay Emni Emin Bey (Emin Paşa)¹¹
2. Sol Kolağası Selim Efendi (Ferik Selim Paşa)¹²

Paris'e, Londra'ya ve Viyana'ya gönderilen kişilerin subaylar arasından seçilmesi dikkat çekici bir husustur ve bu kişiler Mekteb-i Harbiye hocalarıdır.

Daha sonra da, Avrupa'nın çeşitli şehirlerine öğrenci gönderme uygulamasına devam edilmiş ve bu kişiler yurda döndüklerinde üst düzey görevlerde bulunmuşlardır.

Ancak, her ne kadar Avrupa'nın çeşitli şehirlerine tahsil için öğrenciler gönderilse de, bu şehirlerde bir Osmanlı okulu mevcut değildir. Burada, Mekteb-i Osmanî, yüksek öğretim seviyesindeki öğrencilere eğitim vermesi açısından ve Paris'te açılan ilk Osmanlı Okulu olması açısından önemlidir.

⁶ Bkz.. yuk: s. 9.

⁷ Fırarî Ahmet Fevzi Paşa kölelerindedir. İstihkâm feriki iken vefat etmiştir.

⁸ Sadr-ı esbak Kıbrıslı Mehmed Paşa. Bkz.: yuk. s. 9.

⁹ M. Esad, **a.g.e.** , s. 19.

¹⁰ M. Esad, **a.g.e.** , s. 19.

¹¹ Beşinci Ordu Müşîri Emin Paşa.

¹² Bkz.. yuk: s. 8.

4.2. PARİS'TEKİ MEKTEB-İ OSMANÎ'NİN KURULUŞU

Osmanlı Devleti'nin modernleşme süreci içerisinde, Avrupa'nın çeşitli şehirlerine tahsil için öğrenciler gönderme uygulaması önemli bir gelişmedir. Bâb-ı Âli tarafından Fransa'ya gönderilen ilk öğrenciler Hüsrev Paşa'nın himayesinde olarak Daire-i Seniyye'de eğitim görmüş ve tahsil masrafları devletçe karşılanmıştır¹³. Paris'te, öğrencilerin sahipsiz kalması, başarısızlık ve disiplinsizliği beraberinde getirmiştir. Bu durumu ciddi olarak ele alan ve Paris'teki öğrencilerin başarı seviyelerini öğrenmek amacıyla bir komisyon kurulmasını öneren Mehmet Cemil Bey¹⁴ olmuştur. Mehmet Cemil Bey, 1855 yılında bir komisyonun kurulması konusundaki isteğini Fransa Maarif Nazırı R. Rouland'a iletmiştir. Bu teklif olumlu karşılanmış ve 1857'de bu komisyon teşkil ettirilmiştir¹⁵, başarı durumlarının ölçülmesi için yapılan imtihanlar ise başarısızlıkla neticelenmiştir. “Birçok genç öğrenci Paris'te kaldıkları iki sene sonunda hâlâ aritmetiğin temel işlemlerinin, coğrafya ve tarihin en basit kavramlarının ötesine geçememişlerdir”¹⁶. Fransızca'yı ise kolaylıkla konuşmalarına rağmen, dilbilgisi ve yazım kurallarında yetersiz görülmüşlerdir.

Bu sonuç üzerine bahsedilen komisyon, Fransız eğitim düzenine uygun bir eğitim ortamı (çalışma merkezi, okul) oluşturulması gerektiği fikrine varmış ve Mekteb-i Osmani'nin kurulmasına karar verilmiştir.

Mekteb-i Osmani, Mekteb-i Harbiye'deki öğrencilerin tahsillerini tamamlamaları açısından önemli bir yere sahiptir. Nitekim Mekteb-i Osmani ile

¹³ Adnan Şişman, “**Tanzimat Döneminde Fransa'ya gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)**,” Doktora tezi, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yakınçağ ve T.C. Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 1983, s. 5-6.

¹⁴ Mehmet Cemil Bey, Osmanlı Hükümeti tarafından 1855 yılında Paris'e büyükelçi olarak tayin edilen Reşit Paşa'nın oğludur. Mektûbî-i sadr-ı âlî'ye girerek babasına Avrupa'yı gezen Mehmet Cemil Bey, 1264'te (1848) mâbeyn-i hümâyun kitâbetine memur, 1271/1855'te Paris büyükelçisi, 1278/1861'de Meclis-i Vâlâ kavânin dairesi azası, 1862'de vezir rütbesiyle ikinci defa Paris elçisi, 1866'da üçüncü defa Paris elçisi olmuştur. 11 Ağustos 1872'de hariciye nâzırı olup Eylül'de Rusya imparatorunun tahta geçişini tebrik için Livadya'ya gitmiş, Bükreş yoluyla dönüşünde 23 Eylül 1872'de trende aniden vefat etmiştir. Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmani**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Mayıs 1996, II. Cilt, s. 393-394.

¹⁵ Adnan Şişman, “**Tanzimat Döneminde Fransa'ya gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)**,” s. 32.

¹⁶ A. Şişman, **a.g.e.**, s. 32.

birlikte Mekteb-i Harbiye öğrencileri ilk kez olarak Avrupa’da bir Osmanlı okulunda eğitim almışlar ve Fransızcalarını çok daha iyi bir düzeye çıkarma fırsatını bulmuşlardır.

4.3. MEKTEB-İ OSMANÎ’NİN KURULUŞ SEBEPLERİ VE AÇILIŞI

Paris’te bir mektep açma fikrinin ardında şu sebepler gösterilebilir:

1. Fransa’ya gönderilen öğrencilerin farklı okullara serpiştirilip çalışma ve disiplinden yoksun olmaları onları bir çatı altında toplayıp kontrol altında tutmayı gerektirmiştir.
2. Paris’te kurulan Mısır Mektebi’nin¹⁷ ve Ermeni öğrencilerin tahsil gördüğü Muradyan Mektebi’nin Osmanlı devlet adamlarına Paris’te bir Osmanlı Mektebi’nin kurulması fikrini verdiği düşünülmektedir.

Sonuç olarak Sultan Abdülmecid’in de izni ve arzusuyla ile Mekteb-i Osmanî o yıllarda Paris’in şehir sınırları dışında bulunan Grenelle Mahallesi, Violet Sokağı 53 numaralı binada Fransız Maarif-i Umumiye Nazırlığının himayesinde Ekim 1857’de resmen açılmış ve kapısının üzerine Osmanlı hükümdarının tuğrası asılmıştır.¹⁸ Mektebin müdürlüğüne miralay rütbesiyle Ali Nizami Bey getirilmiştir. Ali Nizami Bey, 1863 yılına kadar burada müdürlük yapmış, 1863’te yerine Ahmed Esad Bey¹⁹ geçmiş ve 1869’daki mektebin kapatılmasına kadar müdürlüğünü sürdürmüştür.

¹⁷ Mehmet Ali Paşa’nın Paris’te kurulan bu mektebe tahsil için öğrenci göndermesi Osmanlı’da rekabet hissi yaratmıştır. Bu da Mekteb-i Osmanî’nin kuruluş sebepleri arasında gösterilebilir.

¹⁸ A. Şişman, **a.g.e.**, s. 32.

¹⁹ Sakızlı olan Esad Ahmed Paşa, Mekteb-i Harbiye’den erkân-ı harp çıkıp kolağası olmuştur. Şam’a giderken Fuad Paşa’ya yâver olan Esad Ahmed Paşa, Fuad Paşa sadârete gelince binbaşılıkla Paris’e Mekteb-i Harbî-i Osmanî müdürü ve askerî ataşe olarak gönderilmiştir. 1 Zilhicce 1292’de (29 Aralık 1875) vefat eden Esad Ahmed Paşa, dil bilir, zekî, iyiliksever, çalışkan, iffetli, iyi huylu ve güzel yüzlü bir askerdir. Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmanî**, II. Cilt, s. 486-487.

4.4. MEKTEB-İ OSMANÎ'DE EĞİTİM PLANLAMASI

Mekteb-i Osmanî'de eğitim, ilk yılı hazırlık olmak üzere üç yıl olarak planlanmıştır. Bu üç yıllık programda, başta Fransızca olmak üzere tarih, coğrafya, aritmetik gibi derslerin yanında bir saat de resim dersi bulunmaktadır.

İkinci yıl öğrenciler askerî ve sivil olmak üzere iki şubeye ayrılmıştır. Askerî ve sivil şubeler 4 ders Fransızca, 2 ders tarih ve coğrafya ve 3 ders fizik ve kimyayı müşterek olarak almakta; birbirlerinden farklı olarak askerî şube 4 ders matematik, sivil şube ise 2 ders matematik ile 2 ders fazla tarih ve coğrafya görmektedir.

Üçüncü yılda yine askerî ve sivil olmak üzere iki şube planlanmıştır. Askerî ve sivil şube 5 ders Tarih ve Coğrafya, 3 ders Fizik ve Kimya ve 2 ders Resimi müşterek olarak, sivil şube farklı olarak 3 ders edebiyat görmektedir.

4.5. MEKTEB-İ OSMANÎ'DE OKUTULAN DERSLER VE OKUL PERSONELİ²⁰

Mektepte okutulan dersleri altı grupta toplamak mümkündür: Tarih, Fransızca, fizik ve kimya, matematik ve resim.

Tarih Dersi

Bu ders Edouard le Barbier, Mennequin ve Pavet de Courteille tarafından yürütülmüştür. Edouard le Barbier derslerinde, kuruluşundan Bursa'nın alınışına kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihini işlemiştir. Ancak 1860 yılında Fransa dışında görev aldığından mektepte hoca olarak kalamamış ve yerine Mennequin getirilmiştir. Joseph Antoine Alexandre Mennequin, mektebin lağvına kadar iki yıllık bir dönem hariç (1862-1863) tarih, coğrafya ve kozmografya derslerini yürütmüştür. Pavet de Courteille derslerinde Şark ve Yunan Tarihi, Roma Tarihi, Ortaçağ Tarihi

²⁰ Bu konudaki bilgilerde kullanılan kaynak: Adnan Şişman, **a.g.tez.**

ve Yeniçağ tarihi işlemiştir. *Mirat-ı Mekteb-i Harbiye*'den öğrendiğimiz kadarıyla mektepte bir de Mösyö Figon tarih hocalığı yapmıştır.

Coğrafya Dersi

Bu dersi öğrencilere Edouard le Barbier vermiştir. Barbier derslerinde; coğrafi terimler, Genel Avrupa Coğrafyası, Temel Kozmografya, Umumî Coğrafya, Osmanlı İmparatorluğu'nun Askerî ve Siyasî Coğrafyası, Astronomi ve Coğrafya terimleri, kıtaların genel coğrafyası, yakın ve uzak doğuda bulunan çeşitli ülkelerin coğrafyaları ve Amerika'da bulunan ülkelerin coğrafyaları konularını ele almıştır.

Fransızca Dersi

Bu ders 1860 yılına kadar Perrot Ligodiéere, Ligodiéere'den sonra ise Sardou tarafından verilmiştir. Sardou Mekteb-i Osmanî talebesi için Laousse isimli bir dilbilgisi kitabı yazmıştır ve Mekteb-i Harbiye lisân hocalarından Mustafa ve Galip Bey'i kendisi yetiştirmiştir.²¹ Ayrıca Laville ve Léopold yardımcı Fransızca öğretmenliği yapmışlardır. Léopold 1860'da görev yapmış, Laville de 1 Ocak 1861 tarihine kadar görevini sürdürmüştür.

Fizik ve Kimya Dersleri

Bu dersler okutulurken Fransa'nın Ecole Militaire de Saint-Cyr askerî okulunun ders programı baz alınmıştır. Chantel ve Deschanel bu dersleri yürütmüşlerdir.²² Privat Deschanel ise Mekteb-i Osmanî'deki fizik ve kimya hocalığı görevini 1860 yılının Eylülünden 1863 yılı sonuna kadar sürdürmüştür.

²¹ Bkz.: M. Esad, **a.g.e.**, s. 68.

²² Mirat-ı Mekteb-i Harbiye'de Chantel'in Paris Dar-ül-fünûnları müfettişi olduğu yazar.

Matematik Dersleri

Bu dersi Eduard Levy vermiştir. Levy'nin hazırladığı matematik ders programı aritmetik, cebir, geometri ve kozmografya gibi konuları içine almaktadır. Ayrıca bu konuların yanı sıra düzlem geometri, arazi haritaları ve yer ölçümü, tasarı geometri, düzlem trigonometri, gibi konular işlenmiştir. Vacquant ve Lecoplain ise yardımcı matematik hocalığı görevlerinde bulunmuşlardır. Vacquant 1860, 1862 ve 1863; Lecoplain 1862 ve 1863 yıllarında bazı öğrenciler için yardımcı matemaik hocalığı görevinde bulunmuşlardır. Maerleyn de 1860 yılında mektepte yardımcı matematik hocalığı görevi yapmıştır. *Mirat-ı Mekteb-i Harbiye*'den öğrendiğimiz kadarıyla Mösyö Lui mektepte riyâziye hocalığı yapmıştır.

Resim Dersi

Bu ders Eylül 1860'a kadar Vimont, ondan sonra Artin Roberts tarafından yürütülmüştür. Ders programı ise Ecole Militaire de Saint-Cyr'in programlarına hazırlayıcı nitelikte düzenlenmiştir. Resim dersinde grafik çizimleri, manzara (peysaj), alçı rölyefleri ve herhangi bir objeye veya resme bakarak resim yapma üzerinde durulmuştur.

Bunların dışında personel olarak, Bartoli, Nisan 1858'den, Mart 1864'e kadar mektepte kâhyalık yapmıştır. 1 Nisan 1864 yılında ise bu göreve Lemoigne başlamıştır.

Barth, Mekteb-i Osmanî'de mümeyyiz hoca²³ görevinde bulunmuş, 1 Ocak 1861'de Laville ile birlikte görevinden ayrılmıştır. Gaillot ise 1861 yılındaki mektebin gözetmen hocalarındandır.

Bir başka husus olarak, Hoca Tahsin Efendi ve Selim Sabit Efendi Paris'te Mekteb-i Osmanî ve diğer okullarda tahsil gören öğrencileri okutmak, hristiyan

²³ Mümeyyiz, imtihanda bulunup öğrencinin bilgisini yoklayan kimse.

olanlara Türkçeyi öğretmek ve Darülfünûn'a hoca yetiştirmek amacıyla 1857'de fizik ve matematik öğrenimi için Paris'e gönderilmişlerdir. Tahsin Efendi 1863'te mektebin Denetim Komisyonu üyeliğine getirilmiş 1867 yılında Paris'ten geri döndüğünde ise Darülfünûn müdürü olmuştur.

Bunların dışında mektep personeli arasında hademe, yatakhane bakıcısı, çamaşırcı, ahçı, ahçı yamağı, bahçıvan ve kapıcı bulunmaktadır.

4.6. 1838-1869 YILLARI ARASINDA MEKTEB-İ HARBİYE'DEN MEKTEB-İ OSMÂNİ'YE GÖNDERİLEN ÖĞRENCİLER

1838-1869 yılları arasında Mekteb-i Harbiye'den Mekteb-i Osmânî'ye toplam 42 öğrenci gönderilmiştir.²⁴ Bu öğrencilerin 3'ü 1838, 5'i 1839, 6'sı 1847, 'i 1848, 3'ü 1851, 7'si 1856, 10'u 1862, 6'sı 1863 ve diğer bir öğrenci ise 1869'da Fransa'ya gönderilmiştir. Bu öğrencilerin isimleri şöyledir: Âgâh, Ahmet, Ahmet, Ahmet Muhtar, Ahmet Nazif, Ali Eşref, Arif, Aziz, Cemal, Emin, Eşref, Ethem, Fuad, Hasan, Hayri, Hüseyin Ağa, Hüsnü, İbrahim, İsmail, Kadri, Mahmut Neşat, Mehmet, Mehmet Nazif, Mehmet Salim, Mehmet Tevfik, Mustafa, Necip, Nuri Kenan, Nusret, Osman, Ragıp, Raşit, Rıfat, Rıza, Rıza, Rıza, Said, Süleyman, Şerif, Talib, Tevfik, Yusuf.

Bunlardan 15'i (Ali Eşref, Aziz, Cemal, Eşref, Hasan, Hüsnü, Kadri, Mehmet, Osman, Ragıp, Rıza, Rıza, Said, Yusuf) Mekteb-i Harbiye öğrencilerindedir. 4'ü (Ethem, İbrahim, Raşit, Rıza) kaynaklara "Mekteb-i Harbiyeli" diye geçmekle beraber öğrenci mi mezun mu oldukları belli değildir. 15'i (Ahmet, Ahmet Muhtar, Ahmet Nazif, Arif, Emin, Hayri, Mehmet Nazif, Mehmet Salim, Mehmet Tevfik, Mustafa, Nuri Kenan, Rıfat, Şerif, Talib, Tevfik) Mekteb-i Harbiye mezunudur. 2'si Tophane-i Amire Mekteb-i Harbiye'si mülâzımlarından (Ahmet, Necip), 2'si ise Tophane-i Amire Mekteb-i Harbiye'si çavuşlarından (İsmail, Süleyman), diğer 1'i ise Tophane-i Amire Mekteb-i Harbiye'si

²⁴ Bu öğrencilerin isimleri için bkz.: EK-4.

neferatındandır (Mahmut Neşat). 1 öğrenci (Nusret) Asâkir-i Nizamiye-i Mekteb-i Harbiye livâ kâtibidir. Diğer 1 öğrenci (Hüseyin Ağa) Mekteb-i Harbiye çavuşudur. Âgâh isimli şahsın ise kimliği hakkında etraflıca bir bilgi mevcut değildir.

Bu öğrenciler Fransa'da, tek çatı altında toplanmayıp farklı okullara yerleştirilmişlerdir. Öğrencilerin yerleştirildikleri okullar şunlardır:

1. Mekteb-i Osmânî
2. Ecole d'Etat-Major
3. Ecole Préparatoire de M. Morisson
4. Ecole Egyptienne
5. Ecole d'Application et de l'Artillerie et du Génie
6. Ecole des Mines
7. Ecole des Ponts et Chaussées
8. Ecole Normale
9. Ecole Militaire de Saint Cyr
10. Institution de M. Chastagner
11. Enstitut de M. Canot
12. Institution de M. Ferté
13. Faculté de Médecine de l'Université de Paris
14. Lycée Impérial Lous-le-Grand
15. Pension Bérard
16. Pension Courvoiser
17. Pension Massin
18. Pension Amiel
19. Pension Jubé
20. Pension Jauffret
21. Pension Hortus
22. Pension Favart
23. Pension Carré Mailly
24. Pension Duvignau
25. M. Erd'in atölyesi

26. Ecole d'Artillerie

Mekteb-i Harbiye öğrencilerinden 3'ü (Hüsnü, Nuri Kenan, Yusuf) Fransa'da okudukları bu okulların dışında Belçika'ya (Liège ve Brüksel) tahsile gönderilmişlerdir. Bu öğrencilerin Belçika'da okudukları okullar şunlardır:

1. Ecole Militaire
2. Ecole des Mines de l'Université de Liège

Böylelikle Mekteb-i Harbiye'den 1838-1869 yılları arasında Fransa'ya gönderilen öğrencilerin gitmiş oldukları 28 okul tesbit etmiş bulunmaktayız. Fransa'ya gönderilen toplam 42 öğrencinin; 12'si değişik sebeplerden dolayı eğitimlerini tamamlayamamıştır. Bunlardan 9'u disiplinsizlik ve isyankâr davranışlar, 2'si hastalık dolayısıyla geri gönderilmiştir. 1'i de tahsil esnasında vefat etmiştir.

Yukarıda belirtilen 12 öğrenci dışında kalan 30 öğrencinin 17'sinin geri döndüklerinde hangi görevlerde bulduklarına dair bir bilgi mevcut değildir. Diğer 13 öğrenciden Âgâh isimli öğrenci Talebe-i Osmaniye Müdürlüğü, Paris Sefareti askerî ateşeliği ve Erkân-ı Harb livâlîği görevlerinde bulunmuştur. Ahmet Muhtar, Mehmet Tevfik ve Mustafa'ya döndüğünde Erkân-ı Harb kolağalığı, Aziz isimli öğrenciye ise kolağalık rütbesi verilmiştir. Geri döndüğünde Raşit'e miralaylık, Ali Eşref'e mirlivalık, Ethem'e Feriklik rütbesi verilmiştir. Nuri Kenan Mekteb-i Tıbbiye hocası, Enderûn-u Hümayûn Sertabibi olarak görev yapmış ve mirlivalık rütbesini almıştır. Said adlı öğrencinin Üçüncü Ordu-yu Hümayûn'da binbaşı rütbesiyle hizmet verdiği bilinmektedir. Yusuf adlı öğrenci ise Umûm-u Maadinler müfettişliği yapmıştır ve binbaşı rütbesindedir. Mehmet adlı öğrenci İstanbul'a döndüğünde vefat etmiştir. Mehmet Nazif ise mühendislik yapmıştır. Yalnız bir öğrenci (Hüsnü Bey) döndüğünde Mekteb-i Harbiye hocalığı yapmıştır ve Erkân-ı Harb kaymakamlığı rütbesinde bulunmuştur. Bu Hüsnü Bey'in, Mekteb-i Harbiye öğretim kadrosunda 1291 (1874-75) ve 1292 (1875-76) yıllarında coğrafya-yı askerî ve 1291 (1874-75)

yılında fransızca dersini vermiş olduğu ekli tabloda göze çarpmaktadır.²⁵ Bu sırada Hüsnü Bey Erkân-ı Harb Binbaşısı rütbesindedir.

Tahsillerini tamamlamak üzere Mekteb-i Harbiye'den yurtdışına gönderilen öğrencilerin –hakkında araştırma yapılan Fransa örneği çerçevesinde- başarıları ve katkıları üzerinde durulması gereken önemli bir konudur. Fransa dışında diğer ülkelere gönderilen öğrenciler hakkında bir çalışma bulunmadığından genel bir değerlendirme yapmak mümkün değildir. Ancak, ele aldığımız dönem içerisinde sadece Fransa'ya gönderilen öğrencilerin yaklaşık %75'inin başarıyla eğitimlerini tamamlaması bize bu öğrencilerin başarılı olduklarına dair genel bir fikir vermektedir.

4.7. MEKTEB-İ OSMANÎ'NİN LAĞVEDİLİŞİ

Mektebin lağv edilme sebepleri arasında şunlar gösterilebilir:

1. 1864 yılına kadar Paris'e gönderilen öğrencilerden adetçe hedeflendiği kadar bilgili adamlar yetiştirilememesi
2. Paris'te bu bilgili adamlar yetiştirilemezken Osmanlı'nın kendi bünyesindeki okullarda (özellikle Mekteb-i Harbiye'de) istenilen nitelikte adamların yetiştirilmesi.
3. Paris'teki öğrencilerin masraflarının bir hayli çok olması.

Özellikle bu sebeplerden dolayı mektebin lağvına karar verilmiş ve Fransa'daki mevcut dahilî öğrenciler²⁶ Paris'in uygun liselerine dağıtılırken, haricî öğrencilerin²⁷ de tahsilleri bitene kadar yerlerinde kalmalarına karar verilmiş ve bundan sonra Paris'e bu şekilde öğrenci gönderilmemesi uygun daha uygun bulunmuştur.

²⁵ Bkz: EK-1.

²⁶ Bunlar Mekteb-i Osmanî zamanında mektepte yatılı kalan ve orada tahsil gören öğrencilerdir.

²⁷ Bunların bir kısmı Mekteb-i Osmanî'de kalıp dışarda bir Fransız okulunda eğitim gören ya da dışarda kalıp bir Fransız okulunda eğitim gören, diğer bir kısmı da yatılı olarak yabancı bir okulda tahsil gören öğrencilerdir.

Ancak Mekteb-i Harbiye için farklı bir durum göze çarpmaktadır: Mekteb-i Harbiye’de öğrencilerin, gördükleri teorik bilgileri pratiğe dönüştürmeleri açısından Avrupa’ya gönderilmesi önemli görülmüş, hatta bu durum için en uygun şehir Paris olarak düşünülmüştür. Bu nedenle Mekteb-i Harbiye’den her sene imtihanla erkân-ı harb çıkan subaylarının ilk altısının Paris’e gönderilmesine karar verilmiştir. Bu subaylar ilk iki sene Ecole d’Etat Major’da iki sene kendi okullarında görmüş oldukları eğitimin aynısını görecek, saha sonra kolağası rütbesiyle diğer Fransız subaylarla birlikte kıtada görev yapacak ve üçüncü sene ise Osmanlı Devleti’ne geri dönüp Ordu-yu Hümâyûnların Erkân-ı Harbiye bölüklerine katılacaklardır.

Sonuç olarak Mekteb-i Osmanî lağv edilmiş ve 1869 yılında mektep binası dahi elden çıkarılmıştır.

SONUÇ

Tezimizde, II. Mahmud tarafından modern askerî bilim ve teknikleri öğrenmiş, çağdaş bigilerle donatılmış subay yetiştirmek amacıyla kurulmuş olan Mekteb-i Harbiye'nin, 1834 – 1876 arası dönemini ve bu kurumun 19. yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkan modern bilimlerin Türkiye'deki gelişimini incelemeye çalıştık.

Okulun kuruluş safhasında, askerî fen ve teknik içerikli dersler ön planda tutulmuş iken, daha sonraları modern bilimlerin okutulması mektebin eğitim programında önemli bir yere sahip olmuştur. 1251/1835 yılında mektep bünyesinde bir matbaanın kurulmuş olması, telif ve tercüme faaliyetlerin gelişmesinde ve okutulacak kitapların kolaylıkla yayımlanmasına imkân sağlamıştır. Bu durum mektebin öğretim kadrosunun modern bilimlere, askerî fen ve sanatlara ait çok sayıda eser hazırlamasını teşvik etmiştir. Kaydettiğimiz kadarıyla kuruluşundan sonra geçen 42 yıllık dönemde mektep matbaasında 154 kitap basılmış ve bu kitaplar konuları bakımından çeşitlilik arz etmiştir.

Kuruluş yıllarından itibaren Avrupa'dan uzman öğretim üyeleri getirilmiş ve bunlar gerek eğitim gerekse telif ve tercüme faaliyetleri ile Avrupa'daki bilgileri aktarmışlardır. Aynı şekilde öğrenciler, Avrupa şehirlerine gönderilerek bilgi ve tecrübeleri geliştirilmeye çalışılmıştır. Avrupa'nın bilim merkezlerinden Fransa daha öncelikli tutulmuş hatta burada "Mekteb-i Osmanî" adıyla bir okul açılmış ve Mekteb-i Harbiye'den Fransa'ya gönderilen öğrencilerin bu okulda okumaları sağlanmıştır. Fransa'ya gönderilen öğrencilerin %75'i başarıyla eğitimlerini tamamlamışlar ve bu öğrenciler yurda döndüklerinde, bir kısmı seraskerlik, sadrazamlık, ordu komutanlıkları gibi üst düzey görevlerde bulunarak, bir kısmı da okullarda hocalık yapmışlardır.

Mekteb-i Harbiye bünyesinde harbiye sınıflarının yanında baytar sınıfları da açılmış, böylece bu sınıfların aynı çatı altında birbirlerinden bağımsız eğitim-öğretim görmeleri başarıyla sağlanmıştır. Baytar sınıflarına, modern bilimler çerçevesinde bir

eğitim verilmiştir. Bu sınıflar, 1853 senesinden 1872 senesine kadar mektep bünyesinde eğitime devam etmiş, 19 sene içerisinde 121 mezun verilmiştir. Böylece Mekteb-i Harbiye, Türkiye’de modern veterinerliğin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Ancak, Mekteb-i Harbiye’de eğitimin dört yıldan üç yıla indirilmesiyle beraber baytar sınıfları Mekteb-i Tıbbiye-i řāhāneye nakledilmişlerdir.

Tezimizde, Mekteb-i Harbiye'nin kuruluşundan başlayarak Osmanlı Devlet yapısında yeni bir dönemin başlangıcı olan I. Meşrutiyet'in ilanına (1876) kadar 42 yıllık dönemini ele aldık. Mekteb-i Harbiye, ele aldığımız bu 42 yıllık dönemde (1834-1876) Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılda Avrupa’da okutulan fizik, kimya, matematik, astronomi gibi modern tabi’ ve riyaz’i bilimlerin eğitiminde önemli bir yere sahip olmuştur. Ancak, Mekteb-i Harbiye'nin bu bilimlerin Türkiye'deki eğitiminin gelişimine katkıda bulunduğunu ifade ederken, aynı şekilde bilim üreten bir kurum olduğunu söylemek pek de mümkün değildir.

Sonuç olarak, ğretim ye ve öğrencileri ile birlikte Mekteb-i Harbiye'nin hem ülkenin savunmasının güçlenmesine, hem de Türkiye’de bilim ve eğitim gelişimine büyük katkı sağladığını söyleyebiliriz. Kurtuluş Savaşı’nın kazanılması gibi büyük bir asker’i başarının ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu ile de büyük bir siyas’i başarının lideri olan Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü, Fevzi akmak, Kāzım Karabekir ve daha birçok komutan yetiştiren bu kurum, XIX. yüzyılda Mekteb-i Harbiye, XX. ve XXI. yüzyıllarda da “Kara Harp Okulu” adıyla varlığını başarıyla sürdürmektedir.

KAYNAKÇA

A) Basılı Kaynaklar:

Ahmed Lûtfî Efendi: **Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi 4-5**, , Yapı Kerdi Kültür ve Sanat Yayıncılık-Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, Aralık 1999

Akyüz, Yahya: “Türk Eğitim Tarihinde Askerî Okullar ve Harbiye”, **Türk Tarihinde Harbiye**, yayına hazırlayanlar Ali Güler-Suat Akgül, Kara Harp Okulu Basımevi, Ankara, 1999, s. 17-26

Baytop, Asuman - Günergun, Feza: “Osmanlı Döneminde Türkiye’ye Modern Botaniğin Girişi ve Gelişmesi,” Asuman Baytop, **Türkiye’de Botanik Tarihi Araştırmaları**, yayına hazırlayan Feza Günergun, İstanbul 2003, s. 175-189

Bekman, Muzaffer: **Veteriner Tarihi**, Ankara Basım ve Cildevi, Ankara 1940

Berkem, Ali Rıza: **Kimya Tarihine Toplu Bir Bakış**, İstanbul 1996

Berkes, Niyazi: **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, İstanbul Matbaası, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul 1978

Beydilli, Kemal: **Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne Mühendishâne Matbaası ve Kütüphânesi (1776-1826)**, Eren Yayıncılık, İstanbul 1995

Büyük Larousse, Gelişim Yayınları, İstanbul 1986, XIV. Cilt (Moriguçi- Osmanlı imp.)

Cioranescu, Georges: **La Mission de Stanislas Bellanger dans l’Empire Ottoman**, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki 1981

Çadırcı, Musa: “Yenileşme Sürecinde Osmanlı Ordusu,” **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, XIII. Cilt, s. 804-811

Çelik, Yüksel: **Hüsrev Paşa, Siyasi Hayatı ve Askeri Faaliyetleri (1756-1855)**, İstanbul Üniv, Sos.Bil.Ens. Tarih Anabilim ve Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi

Develioğlu, Ferit: **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2002

Dinç, Gülten: **“Mekteb-i Tıbbiye Matbaası’nda Basılan Arap Harfli Türkçe Yayınlar Aracılığı ile Tıbbiye’nin Yayın Faaliyetleri Üzerine Bir Değerlendirme (1844-1928)”**, T.C. İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı, basılmamış doktora tezi, İstanbul 2003

Dölen, Emre: **Osmanlılarda Kimyasal Semboller ve Formüller (1834-1928)**, İstanbul 1996

Duman, Hasan: **Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri (1828-1928)**, Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara 2002, 1. Cilt

Duran, Oktay: **Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Matbaa ve Basın Sanayii**, Cem Ofset Matbaacılık, İstanbul 1998

Ergin, Osman: **Türkiye Maarif Tarihi**, Osmanbey Matbaası, İstanbul 1939, I. ve II. Ciltler

Erk, Nihal-Dinçer, Ferruh: **Türkiye’de Veteriner Hekimlik Öğretimi ve Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Tarihi**, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1970

Esad, Mehmed: **Mirat-ı Mekteb-i Harbiye**, İstanbul 1310

Giray, Muharrem: **Şanlı Harbiye’nin Tarihi**, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1961

Güler, Ali: “Ankara Harp Okulu Binası İnşaatı ve Mekteb-i Harbiye’nin İstanbul’dan Ankara’ya Taşınması (Arşiv Belgelerinin Işığında)”, Selçuk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, **Ata Dergisi**, Konya 2002, sayı 9

Güler, Ali; Akgül, Suat: **Türk Tarihinde Harbiye**, Kara Harp Okulu Basımevi, Ankara, 1999

Gök, Hayrullah: **“Arşiv Belgelerinin Işığında Kara Harp Okulu Tarihi (1834-1883)”**, Ankara 2005, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, basılmamış doktora tezi

Günergun, Feza: **“Derviş Mehmed Emin pacha (1817-1879), serviteur de la science et de l’Etat ottoman,”** Médecins et ingénieurs ottomans à l’âge des nationalismes, ed. M. Anastassiadou Dumont, Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü & Maisonneuve et Larose, İstanbul 2003

Günergun, Feza: “Mekteb-i Harbiye’de Okutulan Mimarlık ve İnşaat Bilgisi Dersleri İçin 1870’li Yıllarda Yazılmış Üç Kitap”, **Afife Batur’a Armağan Mimarlık ve Sanat Tarihi Yazıları**, Literatür Yayınevi, İstanbul 2005

Günergun, Feza: “Osmanlı Ölçü ve Tartılarının Eski Fransız ve Metre Sistemlerindeki Eşdeğerleri: İlk Karşılaştırmalar ve Çevirme Cetvelleri”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, yayına hazırlayan Feza Günergun, İstanbul 1998, II. Cilt

İhsanoğlu, Ekmeleddin: **Açıklamalı Türk Kimya Eserleri Bibliyografyası**, Beta Yayınları, İstanbul, 1985

İhsanoğlu, Ekmeleddin: **Başhoca İshak Efendi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989

İshakoğlu, Sevtap: “1900-1946 Yılları Arasında Darülfünun ve İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi’nde Botanik, Zooloji ve Jeoloji Eğitimi,” **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, yayına hazırlayan Feza Günergun, İstanbul 1998, II. Cilt, 319-348

İ.Ü. Kütüphanesi Türkçe Basmalar Kataloğu (Alfabe Kataloğu), 2 Cilt, İstanbul 1956

İzgi, Cevat: “Osmanlı Medreselerinde Aritmetik ve Cebir Eğitimi ve Okutulan Kitaplar”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları: İ.Ü. Ed.Fak. Bilim Tarihi Bölümü’nün Kuruluşunun 10. Yıldönümü Münasebetiyle Ekmeleddin İhsanoğlu’na Armağan**, yayına hazırlayan Feza Günergun, İstanbul 1995, s.129-158

Kaçar, Mustafa: “Osmanlılarda Askerî Teknik Eğitim,” **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Bilim ve Sanat Vakfı, 2004, C.II, Sayı:4, 2004, s. 455-469

Kaçar, Mustafa: “Osmanlı İmparatorluğu’nda Askerî Teknik Eğitimde Modernleşme Çalışmaları ve Mühendishanelerin Kuruluşu (1808’e Kadar), ” **Osmanlı Bilimimi Araştırmaları II** , yayına hazırlayan Feza Günergun, İstanbul 1998, s. 69-137

Kur-an-ı Kerim, Alî İmrân Suresi, 3/159

Kurtcephe, İsrail – Balcıoğlu, Mustafa, **Kara Harp Okulu Tarihi**, Kara Harp Okulu Matbaası, Ankara 1991

Lewis, Bernard: **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, çeviren Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1970

Mardin, Şerif: “Türkiye’de İletişimin Modernleşmesinin Erken Safhası Üzerine Bazı Notlar”, çeviren: Gökhan Çetinsaya, **Türk Modernleşmesi (Makaleler 4)**, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 143-176

Mekteb-i Harbiye Matbaası’nda Tab Olunup, Kütüphanesinde Mevcut Kitapların İsimleriyle Fiyatlarını Mübeyyin Fihristtir, İstanbul 1324/1908

Mekteb-i Harbiye-i Şâhâne’de Tahsil Olunacak Ulûmun Müfredatı, 117 sayfa, tarihsiz, 21x14.

Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi, yayına hazırlayanlar: Ekmeleddin İhsanoğlu, Ramazan Şeşen, M. Serdar Bekar, Gülan Gündüz, IRCICA, İstanbul 2004, I. Cilt

Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi, yayına hazırlayanlar: Ekmeleddin İhsanoğlu, Ramazan Şeşen, Cevat İzgi, Cemil Akpınar, İhsan Fazlıoğlu, IRCICA, İstanbul 1997, II. Cilt.

Osmanlı Matematik Literatürü Tarihi, yayına hazırlayanlar: Ekmeleddin İhsanoğlu, Ramazan Şeşen, Cevat İzgi, IRCICA, İstanbul 1999, I.Cilt.

Ortaylı, İlber: **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul 1995, Hil Yayınları

Özcan, Abdülkadir: “Harbiye,” **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C.XVI, İstanbul 1997, s.115-119

Özege, M. Seyfettin: **Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu**, 5 Cilt, İstanbul 1979

Pakalın, Mehmet Zeki: **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, M.E.B. Basımevi, İstanbul 1983, I., II. ve III. Ciltler

Pardoe, Miss: **City of the Sultan; Domestic Manners of The Turks in 1836**, London 1837

Sinaplı, Ahmet Nuri: **Devlete, Millete Beş Padişah Devrinde Kıymetli Hizmetlerde Bulunan Şeyhül Vüzera, Serasker Mehmed Namık Paşa**, Yenilik Basımevi, İstanbul 1987

Süreyya, Mehmet: **Sicill-i Osmanî**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul Ağustos 1996, I., II., III., IV. ve V. Ciltler

Şirin, Veli: **Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Ordusu ve Seraskerlik**, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul 2002

Şişman, Adnan: **Tanzimat Döneminde Fransa'ya gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)**, Doktora tezi, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yakınçağ ve T.C. Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 1983.

Topdemir, Hüseyin Gazi: “Modern Fiziğin Türkiye’ye Girişinde Başhoca İshak Efendi’nin Mecmua-i Ulûm-i Riyâziye Adlı Çalışmasının Önemi”, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, XIV. Cilt.

Turan, Kemal: “Başlangıçtan Günümüze Türk-Alman Eğitim İlişkileri”, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, XIV. Cilt.

“Türk Dünyasında Kimya Bilimi ve Eğitimi Tarihi Kongresi Tebliğleri”, **Türk Dünyasında Kimya Bilimi ve Eğitim Tarihi**, Editör Ahmet Hulûsi Köker, Erciyes Üniversitesi, Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü, Yayın no: 16, Kayseri 1998

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: **Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988

Ünal, Tahsin: “Harp Okulu Tarihi (1834-1964),” **Türk Tarihinde Habiye**, yayına hazırlayanlar Ali Güler- Suat Akgül, s. 166-176

B) Yazma Eserler:

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, **Y.Y.248 (Selim Sabit Efendi'nin Cevaplamış Olduğu İlm-i Hikmet-i Tabiiye Sınav Soruları)**

C) Arşiv Malzemeleri:

BOA, A.MKT.NZD, 383/58
BOA, A.MKT.NZD. 39/79
BOA, A.MKT.NZD. 9/61
BOA, İ.MVL, 276/10732
BOA, İ.DH, 142/7305
BOA, İ.HR, 146/7712
BOA, İ.HR. 84/4123
BOA, HH, nr.17474
BOA, HR.MKT. 58/1
BOA, A.MKT.UM. 19/87
BOA, Cevdet-i Askerî, nr. 11039.
BOA, Alî Emîrî, II. Mahmud, nr. 10003.

Takvim-i Vekayi, sene 1251, Defa'a 107, s.2,sütûn 1-2

Takvim-i Vekayi: Sene 1250, Def'a 99, s.1, sütûn 2

Takvim-i Vekayi, sene1251, Def'a 103 s.4,sütun 2

1279 (1862) senesi devlet salnâmesi, Def'a 17, İstanbul Takvimhane-i Âmire
1279 (1862)

1280 (1863) senesi devlet salnâmesi, Def'a 18, İstanbul Takvimhane-i Âmire,
1280 (1863)

1281 (1864) senesi devlet salnâmesi, Def'a 19, İstanbul Takvimhane-i Âmire,
1281 (1864)

1282 (1865) senesi devlet salnâmesi, Def'a 20, İstanbul Matbaa-i Âmire,
1282 (1865)

1283 (1866) devlet salnâmesi, Def'a 21 İstanbul Matbaa-i Âmire,
1283 (1866)

1284 (1867) senesi devlet salnâmesi, Def'a 22, İstanbul Dar üt Tıbaat ül âmire,
1284 (1867)

1285 (1868) senesi devlet salnâmesi, Def'a 23, İstanbul Dar üt Tıbaat ül âmire,
1285 (1868)

1286 (1869) senesi devlet salnâmesi, Def'a 24, İstanbul Dar üt Tıbaat ül âmire,
1286 (1869)

1287 (1870) senesi devlet salnâmesi, Def'a 25, İstanbul Dar üt Tıbaat ül âmire
1287 (1870)

1288 (1871) senesi devlet salnâmesi, Def'a 26, İstanbul Dar üt Tıbaat ül âmire,
1288 (1871)

1289 (1872) senesi devlet salnâmesi, Def'a 27, İstanbul Dar üt Tıbaat ül âmire,
1289 (1872)

1290 (1873) senesi devlet salnâmesi, Def'a 28, İstanbul Dar üt Tıbaat ül âmire,
1290 (1873)

1291 (1874) senesi devlet salnâmesi, Def'a 29, İstanbul Hacı Hüseyin Efendi'nin
Matbaası, 1291 (1874)

1292 (1875) senesi devlet salnâmesi, Def'a 30, İstanbul 1292 (1875)

1293 (1876) senesi devlet salnâmesi, Def'a 31 İstanbul, 1293 (1876)

D) İnternet Siteleri:

www.sozluk.sourtimes.org

EK-1

**TABLO 1: MEKTEB-İ HARBİYE ÖĞRETİM KADROSU VE
HARBİYE SINIFLARINA OKUTULAN DERSLER
1279 (1862/63) -1285 (1868/69)***

DERSLER	1279 1862-63	1280 1863-64	1281 1864-65	1282 1865-66	1283 1866-67	1284 1867-68	1285 1868-69
Cebr-i Âlâ		Miralay Tahir Bey	Mirliva Tahir Paşa (nazır-1 sânî)	Mirliva Tahir Paşa (nazır-1 sânî)		Süvari Mülazım-1 Evveli Nuri Bey (muavin)	
Cerr-i Eskâl		Miralay Tahir Bey					
Coğrafya-yı Askerî					Piyade Sağ Kolağası Fuad Bey	Erkân-ı Harb Kolağası Tevfik Efendi, Fransa Erkân-ı Harb Kaymakamı Mösyö De la Lub (ders nazırı)	Erkân-ı Harb Kolağası Tevfik Efendi, Fransa Erkân-ı Harb Kaymakamı Mösyö De la Lub (muallim), Erkân-ı Harb Yüzbaşısı Hilmi Efendi (muavin)

DERSLER	1279 1862-63	1280 1863-64	1281 1864-65	1282 1865-66	1283 1866-67	1284 1867-68	1285 1868-69
Fenn-i Batarya	Kaymakam Mehmed Bey						
Fenn-i Harb	Erkân-1 Harb Miralayı Mustafa Bey	Erkân-1 Harb Miralayı Mustafa Bey	Erkân-1 Harb Kaymakamı Ömer Bey	Erkân-1 Harb Kaymakamı Ömer Bey	Erkân-1 Harb Miralayı Ömer Naili Bey	Erkân-1 Harb Miralayı Ömer Naili Bey	Erkân-1 Harb Binbaşısı Edhem Bey, Erkân-1 Harb Yüzbaşısı Hilmi Efendi (muavin)
Fenn-i Kimyâ		Hassa Piyade Kolağası Hüseyin Efendi (Dar- ül Fünûn'da muavin)	Hassa Piyade Binbaşısı Hüseyin Efendi, Fransa Sefain-i Etibbasından Mösyö Filvri (derse nezaret)	Fransa Sefain-i Harbiyesi Etibbasından Mösyö Filvri (derse nezaret)		Mösyö Filvri (Birinci sınıf tabibi)	Mösyö Filvri (Birinci sınıf tabibi)
Fenn-i Makine	Erkân-1 Harb Miralayı Safvet Bey	Erkân-1 Harb Yüzbaşısı Tevfik Efendi					Erkân-1 Harb Binbaşısı Tevfik Bey Erkân-1 Harb Yüzbaşısı Saadeddin

DERSLER	1279 1862-63	1280 1863-64	1281 1864-65	1282 1865-66	1283 1866-67	1284 1867-68	1285 1868-69
							Efendi (muavin)
Fenn-i Mimarî-Fenn- i Mimarî-i Askerî	Kaymakam Mehmed Bey	Erkân-1 Harb Binbaşısı Esad Efendi, Erkân-1 Harb Kolağası Ahmed Efendi, Fransa Erkân-1 Harb Binbaşısı Mösyö De la Lub (derse nezaret)	Erkân-1 Harb Binbaşısı Ahmed Muhtar Efendi, Fransa Erkân-1 Harb Binbaşısı Mösyö De la Lub (derse nezaret)	Erkân-1 Harb Binbaşısı Ahmed Muhtar Efendi, Fransa Erkân-1 Harb Binbaşısı Mösyö De la Lub (derse nezaret)	Erkân-1 Harb Kolağası Mustafa Efendi	Erkân-1 Harb Kolağası Mustafa Efendi	Erkân-1 Harb Kolağası Mustafa Efendi
Fenn-i Usûl							Baytar Yüzbaşısı Emin Bey
Fransızca	Mahmud efendi (sâlis)	Mahmud Efendi (sâliseden), Piyade Kolağası Fuad Efendi	Mahmud Efendi (sâliseden), Hassa Süvari Binbaşısı Ahmed Efendi,	Mahmud Efendi (sâniyeden), Hassa Süvari Binbaşısı Ahmed Efendi,	Piyade Sağ Kolağası Fuad Bey, Mahmud Efendi (sâniyeden)	Mahmud Efendi (Sâniyeden), Erkân-1 Harb Kolağası Edhem Efendi, Süvari Binbaşısı	Erkân-1 Harb Binbaşısı Edhem Bey, Mahmud Efendi (Sâniyeden)

DERSLER	1279 1862-63	1280 1863-64	1281 1864-65	1282 1865-66	1283 1866-67	1284 1867-68	1285 1868-69
		(muavin), Süvari Kolağası Ahmed Efendi (muavin)	Piyade Kolağası Fuad Efendi (muavin)	Piyade Kolağası Fuad Efendi (muavin)		Ahmed Efendi	
Gölgeler Fenleri ve Eşkâlleri	Erkân-1 Harb Miralayı Mahmud Bey	Erkân-1 Harb Kolağası Hakkı Efendi	Erkân-1 Harb Kolağası Hakkı Efendi	Erkân-1 Harb Kolağası Hakkı Efendi			
Harita Tersîmi		Erkân-1 Harb Yüzbaşısı Mehmed Efendi (mua.)					
Hendese-i Resmiyye	Erkân-1 Harb Miralayı Mahmud Bey	Erkân-1 Harb Kolağası Hakkı Efendi	Erkân-1 Harb Kolağası Hakkı Efendi	Erkân-1 Harb Kolağası Hakkı Efendi	Erkân-1 Harb Kolağası Mustafa Efendi	Erkân-1 Harb Kolağası Mustafa Efendi, Süvari Mülazım-1 Evveli Nuri Bey (muavin)	Erkân-1 Harb Kolağası Mustafa Efendi, Süvari Mülazım-1 Evveli Nuri Bey (muavin)
Hidmet-i Dahiliyye Kanunnamesi						Süvari Kolağası Rıza Efendi	
Hidmet-i			Piyade			Piyade Kolağası	

DERSLER	1279 1862-63	1280 1863-64	1281 1864-65	1282 1865-66	1283 1866-67	1284 1867-68	1285 1868-69
Dahiliyye-i Piyadegân			Kaymakamı Hasan Bey			Sabir Efendi	
İlm-i Hey'et	Kaymakam Mehmed Bey	Erkân-1 Harb Binbaşısı Esad Efendi Erkân-1 Harb Kolağası Ahmed Efendi (hoca vekili), Fransa Erkân-1 Harb Binbaşısı Mösyö De la Lub (derse nezaret)	Erkân-1 Harb Binbaşısı Ahmed Muhtar Efendi, Fransa Erkân-1 Harb Binbaşısı Mösyö De la Lub (derse nezaret)	Erkân-1 Harb Binbaşısı Ahmed Muhtar Efendi Fransa Erkân-1 Harb Binbaşısı Mösyö De la Lub (derse nezaret)	Erkân-1 Harb Kolağası Mustafa Efendi	Erkân-1 Harb Kolağası Mustafa Efendi, Fransa Erkân-1 Harb Kaymakamı Mösyö De la Lub (ders nazırı)	Erkân-1 Harb Kolağası Mustafa Efendi Fransa Erkân-1 Harb Kaymakamı Mösyö De la Lub (muallim), Erkân-1 Harb Yüzbaşısı Ahmed Zühdü Efendi (mua.)
İlm-i Hikmet, Hikmet-i Tabüye	Erkân-1 Harb Miralayı Safvet Bey (nazır vekili)	Erkân-1 Harb Yüzbaşısı Tevfik Efendi	Hassa Piyade Binbaşısı Hüseyin Efendi, Fransa Sefain-i Etibbasından Mösyö Filvri (derse nezaret)	Hassa Piyade Kolağası Hüseyin Efendi, Fransa Sefain-i Etibbasından Mösyö Filvri (derse nezaret)	Erkân-1 Harb Kolağası Hakkı Efendi	Erkân-1 Harb Kolağası Hakkı Efendi, Baytar Yüzbaşısı Emin Bey (muavin)	Erkân-1 Harb Kolağası Süheyl Bey, Erkân-1 Harb Yüzbaşısı Saadeddin Efendi (muavin)
İlm-i Nebâtât	Kaymakam	Süvari					Süvari

DERSLER	1279 1862-63	1280 1863-64	1281 1864-65	1282 1865-66	1283 1866-67	1284 1867-68	1285 1868-69
	Mehmed Bey	Kolağası Ahmed Efendi					Kaymakamı Ahmed Bey
İstihkâmât-1 Cesîme	Erkân-1 Harb Miralayı Mahmud Bey	Erkân-1 Harb Binbaşısı Ömer Efendi, Erkân-1 Harb Yüzbaşısı Mehmed Efendi (muavin)	Erkân-1 Harb Kaymakamı Ömer Bey	Erkân-1 Harb Kaymakamı Ömer Bey	Erkân-1 Harb Miralayı Ömer Naili Bey	Erkân-1 Harb Kaymakamı Ömer Bey	Erkân-1 Harb Binbaşısı Hasan Bey, Erkân-1 Harb Yüzbaşısı Ahmed Zühdü Efendi (muavin)
İstihkâmât-1 Hafife	Erkân-1 Harb Miralayı Mahmud Bey	Erkân-1 Harb Binbaşısı Ömer Efendi, Erkân-1 Harb Yüzbaşısı Mehmed Efendi (muavin)	Erkân-1 Harb Miralayı Süleyman Bey	Erkân-1 Harb Miralayı Süleyman Bey, Erkân-1 Harb Kolağası İbrahim Efendi	Erkân-1 Harb Kolağası Tefvik Efendi	Erkân-1 Harb Kolağası Tefvik Efendi	Erkân-1 Harb Binbaşısı Hasan Bey, Erkân-1 Harb Yüzbaşısı Ahmed Zühdü Efendi (muavin)
Jimnastik Talimi			Mösyö Martin	Mösyö Martin			
Kitâbet					Piyade Kaymakamı Mehmed Bey	Piyade Kaymakamı Mehmed Bey	Piyade Kaymakamı Mehmed Bey, Tabur Kâtib

DERSLER	1279 1862-63	1280 1863-64	1281 1864-65	1282 1865-66	1283 1866-67	1284 1867-68	1285 1868-69
							İsmet Efendi (muavin)
Kozmografya			Mirliva Tahir Paşa (nazır-1 sânî)	Mirliva Tahir Paşa (nazır-1 sânî)			
Kutû-i Mahrûtiyyat		Miralay Tahir Bey					
Kuva-yı Tabîye		Süvari Kolağası Osman Efendi					
Meç-Kılıç- Eskrim Talimi		Süvari Kolağası Akif Efendi (meç ve kılıç ve eskrim)	Hassa Süvari Binbaşısı Akif Efendi (meç ve kılıç), Mösyö Pancheby (meç talimcisi)	Mösyö Pancheby (meç talimcisi)		Mösyö Pancheby (Meç ve kılıç), Piyade Kolağası İsmail Efendi (muavin, meç ve kılıç)	Mösyö Pancheby (meç ve kılıç)
Menâzır	Erkân-1 Harb Miralayı Mahmud Bey	Erkân-1 Harb Kolağası Hakkı Efendi	Erkân-1 Harb Kolağası Hakkı Efendi	Erkân-1 Harb Kolağası Hakkı Efendi			
Müsellesât-1 Küreviyye		Miralay Tahir Bey					

DERSLER	1279 1862-63	1280 1863-64	1281 1864-65	1282 1865-66	1283 1866-67	1284 1867-68	1285 1868-69
Müsellesât-1 Müsteviye		Miralay Tahir Bey	Mirliva Tahir Paşa (nazır-1 sânî)	Mirliva Tahir Paşa (nazır-1 sânî)		Mülazım-1 Evvel Nuri Bey (muavin)	
Piyâde	Hassa Şeşhane Kolağası Mehmed Efendi (nazariyat ve ameliyat hocası), Piyade Yüzbaşısı Mehmed Efendi (muavin; nefer ve bölük talimi)			Piyade Kaymakamı Hasan Bey	Piyade Kaymakamı Hasan Bey, Piyade Sağ Kolağası Veli Efendi (muavin), Piyade Sol Kolağası Said Efendi (muavin)	Piyade Mülazım-1 Evveli Mösyö Martin, Piyade Kolağası Veli Efendi (muavin), Piyade Mülazım-1 Sânîsi Ahmed Kemal Efendi (muavin)	Piyade Binbaşısı Mehmed Efendi, Piyade Mülazım-1 Evveli Mösyö Martin, Piyade Kolağası Sabit Efendi (muavin), Piyade Mülazım-1 Evveli Kemal Efendi (mua.)
Piyâde Talimâtı	Fransa Baytar Yüzbaşısı Mösyö Jero		Piyade Kolağası Mehmed Efendi (muavin)	Piyade Kolağası Mehmed Efendi (muavin)			
Seferiye Kanunnamesi						Piyade Kolağası Sabir Efendi	
Süvâri		Süvari					

DERSLER	1279 1862-63	1280 1863-64	1281 1864-65	1282 1865-66	1283 1866-67	1284 1867-68	1285 1868-69
Dahiliye Kanûnu		Kolağası Akif Efendi					
Şeşhane Dahiliye Kanûnları		Şeşhane Yüzbaşısı Hüseyin Ef.					
Şeşhane Talimâtı		Şeşhane Yüzbaşısı Hüseyin Efendi (nazariyat ve ameliyat)	Hassa Piyade Kolağası Hüseyin Efendi	Yüzbaşı Sabit Efendi			
Tahtût-i Arâzî	Erkân-1 Harb Miralayı Mustafa Bey (nazariyat hocası)	Erkân-1 Harb Miralayı Mustafa Bey (nazariyat ve ameliyat hocası)					
Tâksîm-i Arâzî	Erkân-1 Harb Miralayı Mustafa Bey	Erkân-1 Harb Miralayı Mustafa Bey, Erkân-1 Harb Binbaşısı Ahmed Efendi, Fransa Erkân-1 Harb	Erkân-1 Harb Binbaşısı Ahmed Efendi, Fransa Erkân-1 Harb Binbaşısı Mösyö De la Lub	Erkân-1 Harb Kaymakamı Ahmed Bey, Fransa Erkân-1 Harb Binbaşısı Mösyö De la Lub (derse nezaret)	Erkân-1 Harb Kaymakamı Ahmed Bey	Erkân-1 Harb Kaymakamı Ahmed Bey, Erkân-1 Harb Yüzbaşısı Saadeddin Efendi (muavin), Fransa Erkân-1 Harb Kaymakamı Mösyö De la Lub	Erkân-1 Harb Miralayı Ahmed Bey, Erkân-1 Harb Yüzbaşısı Ahmed Zühdü Efendi (muavin), Fransa Erkân-1 Harb

DERSLER	1279 1862-63	1280 1863-64	1281 1864-65	1282 1865-66	1283 1866-67	1284 1867-68	1285 1868-69
		Binbaşı Mösyö De la Lub				(derse nezaret)	Kaymakamı Mösyö De la Lub (muallim)
Tarama							Piyade Mülazım-1 Evveli Kemal Efendi, Erkân-1 Harb Yüzbaşı Saadeddin Efendi (mua.)
Tathir-i Eslaha							Piyade Mülazım-1 Evveli Kemal Efendi
Top Talimi		Erkân-1 Harb Kolağası Hakkı Efendi (muavin, top talimi ameliyatı)			Erkân-1 Harb Kolağası Hakkı Efendi (top talimi)		
Topçuluk Fenni	Erkân-1 Harb Miralayı Mustafa Bey	Erkân-1 Harb Miralayı Mustafa	Erkân-1 Harb Kolağası Hakkı Efendi	Erkân-1 Harb Kolağası Hakkı Efendi	Erkân-1 Harb Kolağası Hakkı	Erkân-1 Harb Kolağası Hakkı Efendi	Erkân-1 Harb Kolağası Süheyl Bey,

DERSLER	1279 1862-63	1280 1863-64	1281 1864-65	1282 1865-66	1283 1866-67	1284 1867-68	1285 1868-69
		Bey, Erkân-1 Harb Kolağası Hakkı Efendi (muavin)			Efendi		Erkân-1 Harb Yüzbaşısı Hilmi Efendi (muavin)
Topografya		Erkân-1 Harb Binbaşısı Ahmed Efendi (muavin)			Erkân-1 Harb Kaymakamı Ahmed Bey	Erkân-1 Harb Kaymakamı Ahmed Bey, Erkân-1 Harb Yüzbaşısı Saadeddin Efendi (muavin), Fransa Erkân-1 Harb Kaymakamı Mösyö De la Lub (ders nazırı)	Erkân-1 Harb Miralay Ahmed Bey, Erkân-1 Harb Yüzbaşısı Saadeddin Efendi (muavin), Fransa Erkân- 1 Harb Kaymakamı Mösyö De la Lub (derse nazırı)
Topografya Ameliyâtı		Erkân-1 Harb Binbaşısı Ahmed Efendi		Erkân-1 Harb Kaymakamı Ahmed Bey			
Topografya Eşkâli			Erkân-1 Harb Kaymakamı	Erkân-1 Harb Kaymakamı			

DERSLER	1279 1862-63	1280 1863-64	1281 1864-65	1282 1865-66	1283 1866-67	1284 1867-68	1285 1868-69
			Ömer Bey	Ömer Bey, Erkân-ı Harb Kaykâmı Ahmed Bey			
Ulûm-i Riyaziye			Erkân-ı Harb Binbaşısı Ahmed Muhtar Efendi (muavin)	Erkân-ı Harb Binbaşısı Ahmed Muhtar Efendi (muavin)			Erkân-ı Harb Kolağası Tevfik Bey

TABLO 2: MEKTEB-İ HARBİYE ÖĞRETİM KADROSU VE HARBİYE SINIFLARINA OKUTULAN DERSLER
1286 (1869/1870) -1293 (1876/1877)**

DERSLER	1286 1869-70	1287 1870-71	1288 1871-72	1289 1872-73	1290 1873-74	1291 1874-75	1292 1875-76	1293 1876-77
Ameliyat-ı Muhasara						Topçu Sol Kolağası İsmail Efendi	Topçu Sol Kolağası ismail Efendi (mühendishaneden)	Topçu Sol Kolağası İsmail Efendi
Cebir	Erkân-ı Harb Kolağası Tevfik Efendi							
Cebr-i Âdî								Topçu Sağ Kolağası İbrahim Edhem Efendi (mekteb-i idadi)
Cebr-i Âlâ								Topçu Sağ Kolağası İbrahim Edhem Efendi
Cerr-i Eskâl								Yüzbaşı Daniş Efendi

DERSLER	1286 1869-70	1287 1870-71	1288 1871-72	1289 1872-73	1290 1873-74	1291 1874-75	1292 1875-76	1293 1876-77
								(Cerr-i eskal-i âliye muavini)
Cesîm								Erkân-1 Harb Kolağası Nazif Efendi
Coğrafya-yı Askerî	Erkân-1 Harb Kolağası Tevfik Efendi	Piyade Sol Kolağası Galib Efendi			Erkân-1 Harb Kolağası Arif Efendi	Erkân-1 Harb Binbaşısı Hüsni Bey	Erkân-1 Harb Binbaşısı Hüsni Bey	Süvari Kaymakamı Muzaffer Bey
Fenn-i Esliha						Piyade Sağ Kolağası Şevket Bey	Topçu Mülazım-1 evveli Hasan Efendi (mektepten)	Topçu Yüzbaşısı İzzet Efendi
Fenn-i Eşkâl		Baytar Sol Kolağası Emin Bey						
Fenn-i Harb	Erkân-1 Harb Binbaşısı Edhem Bey	Erkân-1 Harb Binbaşısı Edhem Bey, Erkân-1 Harb Yüzbaşısı Hilmi Efendi(muavin)	Erkân-1 Harb Kaymakamı Edhem Bey	Erkân-1 Harb Binbaşısı Osman Bey, Binbaşı Celal Bey (muavin)	Erkân-1 Harb Binbaşısı Osman Bey, Binbaşı Celal Bey (muavin), Binbaşı Ali Bey		Piyade Binbaşısı Celal Bey	Erkân-1 Harb Kolağası Nazif Efendi

DERSLER	1286 1869-70	1287 1870-71	1288 1871-72	1289 1872-73	1290 1873-74	1291 1874-75	1292 1875-76	1293 1876-77
Fenn-i İnşa	İsmet Efendi (muavin)							
Fenn-i Kimyâ	Fransız Harbiye Binbaşlarından Mösyö Filvri	Baytar Sağ Kolağası Nuri Efendi (muavin)	Ohannes Efendi (muavin)	Piyade Yüzbaşısı Said Efendi (muavin), Ohannes Efendi (muavin)	Topçu Kaymakamı Ahmed Bey, Ohannes Efendi (mua.) Kolağası Said Efendi (muavin)	Piyade Sol Kolağası Said Efendi (muavin)	Mösyö Filvri (muavin), Ohannes Efendi (muavin), Piyade Sol Kolağası Said Efendi (muavin)	Mösyö Filvri
Fenn-i Lağım						Topçu Sol Kolağası İsmail Efendi	Topçu Mülazım-ı Evveli Hasan efendi (mektepen)	Topçu Sol Kolağası İsmail Efendi
Fenn-i Makine	Erkân-ı Harb Binbaşısı Tevfik Bey Erkân-ı Harb Yüzbaşısı Saadeddin Efendi (muavin)	Erkân-ı Harb Kaymakamı Tevfik Bey	Erkân-ı Harb Kaymakamı Tevfik Bey	Erkân-ı Harb Kolağası Saadeddin Bey	Erkân-ı Harb Kolağası Saadeddin Bey	Erkân-ı Harb Kolağası Saadeddin Bey, Piyade Mülazım-ı Sânisi Emin Efendi	Erkân-ı Harb Binbaşısı Saadeddin Bey, Piyade Mülazım-ı Evvel Emin Efendi (muavin), Belçika Devleti Topçu Mülazımı mösyö Zanovski (Makine-i Riyaziye)	Erkân-ı Harb Binbaşısı Saadeddin Bey (Makine-i âdiye) Piyade Yüzbaşısı Emin Efendi
Fenn-i Mimarî-	Erkân-ı Harb Kolağası	Erkân-ı Harb Kolağası	Erkân-ı Harb		Erkân-ı Harb Kolağası	Topçu Binbaşısı Ali	Topçu Binbaşısı Ali Bey	Erkân-ı Harb

DERSLER	1286 1869-70	1287 1870-71	1288 1871-72	1289 1872-73	1290 1873-74	1291 1874-75	1292 1875-76	1293 1876-77
Fenn-i Mimarî-i Askerî	Mustafa Efendi	Mustafa Efendi	Kolağası Mustafa Efendi		Agah Efendi	Bey	(mühendishaneden), Belçika Devleti Yüzbaşısı Mösyö Leclerc, Erkân-ı Harb Yüzbaşısı Ahmed Şükrü Efendi (muavin)	Yüzbaşısı Ahmed Efendi, Topçu Yüzbaşısı İzzet Efendi (Fenn-i Mimarî-i Sagir)
Fenn-i Topçuluktan Barut, Kovan, Döküm ve Fındık Bahisleri						Topçu Mülazım-ı Evveli İzzet Efendi		
Fotoğrafya				Antuan Efendi				
Fransızca	Mahmud Efendi (Sâniyeden)	Piyade Kolağası Galib Efendi	Piyade Kolağası Galib Efendi	Piyade Kolağası Hamdi Efendi,Piyade Kolağası Tevfik Bey, Yüzbaşı	Kolağası Hamdi Efendi, Ezeryan Efendi, Yüzbaşı Süleyman	Erkân-ı Harb Binbaşısı Hüsnu Bey, Piyade Binbaşısı Süleyman Bey,	Piyade Binbaşısı Süleyman Bey, Piyade Binbaşısı Mustafa Tahir Efendi, Piyade Binbaşısı Mustafa Efendi,	Piyade Binbaşısı Süleyman Efendi, Binbaşı Mustafa Tahir

DERSLER	1286 1869-70	1287 1870-71	1288 1871-72	1289 1872-73	1290 1873-74	1291 1874-75	1292 1875-76	1293 1876-77
				Tahsin Efendi, Ezeryan Efendi	Efendi (muavin)	Piyade Sağ Kolağası Hamdi Efendi, Sağ Kolağası Şükrü Efendi, Sağ Kolağası Mustafa Tahir Efendi, Topçu Sol Kolağası Cemal Efendi (muavin), Yüzbaşı Süleyman Efendi (muavin)	Piyade Sağ Kolağası Hamdi Efendi, Piyade Sağ Kolağası Şükrü Efendi (mektepen), Topçu Sol Kolağası Süleyman Efendi (mühendishaneden), Sağ Kolağası Cemal Efendi (mühendishaneden), Mahon Efendi (Lisan hocası)	Efendi, Piyade Sağ Kolağası Galib Efendi, Topçu Sol Kolağası Süleyman Efendi (muavin), Mösyö Mahon
Harekat-ı Cesîme-i Askeriye	Erkân-ı Harb Binbaşısı Edhem Bey							
Harita		Piyade Yüzbaşısı Kemal Efendi, Erkân-ı Harb Yüzbaşısı Hilmi Efendi	Erkân-ı Harb Kolağası Hilmi Efendi				Piyade Sağ Kolağası Kemal Efendi	

DERSLER	1286 1869-70	1287 1870-71	1288 1871-72	1289 1872-73	1290 1873-74	1291 1874-75	1292 1875-76	1293 1876-77
		(derse nezaret)						
Hendese-i Halliye							Erkân-ı Harb Binbaşısı Besim Bey	Erkân-ı Harb Yüzbaşısı Ahmed Efendi
Hendese-i Resmîyye	Erkân-ı Harb Kolağası Mustafa Efendi, Süvari Yüzbaşı Vekili Nuri Bey (muavin)	Erkân-ı Harb Kolağası Mustafa Efendi, Süvari Yüzbaşı Vekili Nuri Bey (muavin)		Erkân-ı Harb Binbaşısı Mustafa Bey	Erkân-ı Harb Binbaşısı Mustafa Bey	Erkân-ı Harb Binbaşısı Mustafa Bey, Topçu Yüzbaşısı Refik Efendi (muavin)	Topçu Sol Kolağası Refik Efendi (muavin, mühendishaneden)	Topçu Sol Kolağası Şefik Efendi (hendese-i resmîyye-i umûmiye)
Hidmet-i Dahiliyye Kanunnamesi		Piyade Sol Kolağası Said Efendi						
Hücum ve Müdafaa								Topçu Binbaşısı Sezai Efendi
İlm-i Hayvânât	Süvari Kaymakamı Ahmed Bey	Süvari Kaymakamı Ahmed Bey						
İlm-i Hesab							Topçu Miralayı Nuri Bey (mühendishaneden)	
İlm-i Hey'et	Erkân-ı Harb	Erkân-ı Harb	Erkân-ı		Erkân-ı Harb		Belçika Devleti	Erkân-ı

DERSLER	1286 1869-70	1287 1870-71	1288 1871-72	1289 1872-73	1290 1873-74	1291 1874-75	1292 1875-76	1293 1876-77
	Kolağası Mustafa Efendi	Kolağası Mustafa Efendi	Harb Kolağası Mustafa Efendi		Binbaşısı Mustafa Bey		Topçu Mülazımı Mösyö Zanovski (muallim), Erkân-ı Harb Yüzbaşısı Bedreddin Efendi (İlm-i Heyet-i Riyazi, muavin)	Harb Kolağası Bedri Efendi (Heyet-i Riyaziye, muavin)
İlm-i Hikmet, Hikmet-i Tabîye	Erkân-ı Harb Kolağası Süheyl Bey	Erkân-ı Harb Binbaşısı Süheyl Bey	Erkân-ı Harb Binbaşısı Süheyl Bey	Erkân-ı Harb Binbaşısı Süheyl Bey	Erkân-ı Harb Binbaşısı Süheyl Bey, Kolağası Said Efendi (muavin)	Erkân-ı Harb Kaymakamı Süheyl Bey , Piyade Sol Kolağası Said Efendi (muavin)	Erkân-ı Harb Kaymakamı Süheyl Bey, Piyade Sol Kolağası Said Efendi (muavin)	
İlm-i Nebâtât	Süvari Kaymakamı Ahmed Bey	Süvari Kaymakamı Ahmed Bey						
İstihkâmât-ı Cesîme	Erkân-ı Harb Binbaşısı Hasan Edib Bey, Erkân-ı Harb Yüzbaşısı Ahmed Zühdü Efendi	Erkân-ı Harb Kaymakamı Hasan Edib Bey	Erkân-ı Harb Kaymakamı Hasan Edib Bey	Erkân-ı Harb Kaymakamı Hasan Edib Bey, Sol Kolağası Kemal Efendi (muavin)	Erkân-ı Harb Kaymakamı Hüseyin Bey	Topçu Sağ Kolağası Sezayi Efendi	Topçu Binbaşısı Sezai Efendi (mühendishaneden), İstihkâm Sol Kolağası Canib Efendi (muavin, mühendishaneden)	Topçu Binbaşısı Sezai Efendi

DERSLER	1286 1869-70	1287 1870-71	1288 1871-72	1289 1872-73	1290 1873-74	1291 1874-75	1292 1875-76	1293 1876-77
	(muavin)							
İstihkâmât-ı Hafife	Erkân-ı Harb Binbaşısı Hasan Edib Bey, Erkân-ı Harb Yüzbaşısı Ahmed Zühdü Efendi (muavin)	Erkân-ı Harb Kaymakamı Hasan Edib Bey	Erkân-ı Harb Kaymakamı Hasan Edib Bey	Erkân-ı Harb Kaymakamı Hasan Edib Bey	Erkân-ı Harb Miralayı Hüseyin Bey	Topçu Sağ Kolağası Sezayi Efendi	Topçu Binbaşısı Sezai Efendi (mühendishaneden), İstihkâm Sol Kolağası Canib Efendi (muavin, mühendishaneden)	İstihkâm Sol Kolağası Canib Efendi
Kıla, Muhasara ve Sahra Topçuluğu						Yüzbaşı Saadeddin Efendi		
Kitâbet	Piyade Kaymakamı Mehmed Bey, Tabur Kâtib İsmet Efendi (muavin)	Piyade Binbaşısı Süleyman Efendi	Piyade Kaymakamı Süleyman Bey, Piyade Yüzbaşısı Mustafa Efendi (muavin)	Piyade Miralayı Süleyman Bey, Ali Efendi, Yüzbaşı Mustafa Efendi (muavin),	Piyade Miralayı Süleyman Bey, Ali Naki Efendi, Kolağası Mustafa Efendi (muavin), Mülazım-1	Piyade Binbaşısı Hamdi Bey, Piyade Mülazım-1 Evveli Rasih Efendi	Piyade Yüzbaşısı Rasih Efendi (mektepten)	Piyade Yüzbaşısı Rasih Efendi

DERSLER	1286 1869-70	1287 1870-71	1288 1871-72	1289 1872-73	1290 1873-74	1291 1874-75	1292 1875-76	1293 1876-77
			Piyade Mülazım-1 Sânîsi Arif Efendi (muavin)	Piyade Mülazım-1 Sânîsi Mustafa Efendi (muavin), Piyade Mülazım-1 Sânîsi Tevfik Bey	Evvel Mustafa Efendi (muavin), Mülazım-1 Sânî Rasih Efendi			
Kozmografya								Erkân-ı Harb Kolağası Bedri Efendi (mekteb-i idadide)
Köprücülük						Topçu Sol Kolağası İsmail Efendi	Topçu Sol Kolağası ismail Efendi (mühendishaneden)	Topçu Sol Kolağası İsmail Efendi
Mebani, Mebani-ül İnşa							Piyade Yüzbaşısı Rasih Efendi (muavin, mektepen)	Muhtar Efendi (Mebani-ül İnşa)
Meç-Kılıç- Eskrim	Mösyö Pancheby					Yüzbaşı Nuri Efendi	Piyade Sol Kolağası	Piyade Sol Kolağası Mehmed Efendi

DERSLER	1286 1869-70	1287 1870-71	1288 1871-72	1289 1872-73	1290 1873-74	1291 1874-75	1292 1875-76	1293 1876-77
Talimi	(muavin, meç ve kılıç)				(muavin, meç)	Mehmed Bey (muavin, meç)	(muavin, meç), Mösyö Pancheby (meç)	(meç)
Münşeât		Erkân-ı Harb Kolağası İzzet Efendi (muavin), Erkân-ı Harb Yüzbaşısı Said Efendi (muavin) Erkân-ı Harb Yüzbaşısı Arif Efendi, Erkân-ı Harb Yüzbaşısı Abdulkadir Efendi, Piyade Mülazım-ı Sânîsi Arif Efendi						
Müsellesât-ı Küreviyye								Topçu Sağ Kolağası İbrahim Edhem Efendi

DERSLER	1286 1869-70	1287 1870-71	1288 1871-72	1289 1872-73	1290 1873-74	1291 1874-75	1292 1875-76	1293 1876-77
Piyâde Dahiliye Kanûnu	Piyade Binbaşısı Mehmed Bey							
Piyâde Talimâtı	Piyade Binbaşısı Mehmed Bey (nefer, bölük, alay talimi nazariyat hocası), Piyade Sol Kolağası Sabit Efendi (muavin, nefer ve bölük talimi hocası)	Piyade Sağ Kolağası Sabit Efendi (muavin), Piyade Yüzbaşısı Said Efendi (muavin), Mülazım-1 Evvel Arif Efendi (muavin)	Piyade Mülazım-1 Evveli Arif Efendi (muavin)	Yüzbaşı Arif Bey (muavin)	Yüzbaşı Adil Bey (muavin), Mülazım-1 Evvel Ahmed Bey (muavin)			
Seferiye Kanunnamesi				Piyade Sol Kolağası Suad Bey			Piyade Sağ Kolağası Kemal Efendi	Kolağası Said Bey (Seferiye)
Sevk ü'l ceş				Erkân-1 Harb Kaymakamı Edhem Bey	Erkân-1 Harb Kaymakamı Edhem Bey	Erkân-1 Harb Kolağası Nazif Bey	Erkân-1 Harb Kolağası Nazif Bey	Erkân-1 Harb Kolağası Nazif Efendi
Süvâri	Süvari Alay	Süvari		Yüzbaşı		Süvari	Süvari Kaymakamı	Süvari

DERSLER	1286 1869-70	1287 1870-71	1288 1871-72	1289 1872-73	1290 1873-74	1291 1874-75	1292 1875-76	1293 1876-77
	Emini İbrahim Efendi (Manej ve Alay Talimi), Süvari Yüzbaşısı Mösyö De Lafove	Binbaşısı İbrahim Efendi (takım, bölük, alay talimleri nazariyat ve ameliyat hocası), Süvari Sağ Kolağası Ali Efendi (süvari maneaj talimlerinin nazariyat ve ameliyat hocası)		Vekili İzzet Bey (muavin), Sol Kolağası Şevki Efendi (muavin)		Kaymakamı Muzaffer Bey	Muzaffer Bey	Kaymakamı Muzaffer Bey, Süvari Sağ Kolağası Seyid Efendi (muavin), Süvari Sol Kolağası İsmail Efendi (muavin)
Süvâri Dahiliye Kanuni		Yüzbaşı Vekili Nuri Bey						
Tabiat ü'l ceş							Erkân-ı Harb Kolağası Nazif Bey	
Tabîye-i Cesîme						Erkân-ı Harb Kolağası Nazif Bey		
Tahtât-i Arâzî	Fransa Erkân-ı Harb Kaymakamı Mösyö De la	Erkân-ı Harb Kolağası Saadeddin Efendi						

DERSLER	1286 1869-70	1287 1870-71	1288 1871-72	1289 1872-73	1290 1873-74	1291 1874-75	1292 1875-76	1293 1876-77
	Lub (derse nezaret)							
Tâksîm-i Arâzî	Erkân-ı Harb Miralayı Ahmed Bey	Erkân-ı Harb Kolağası Tevfik Efendi	Erkân-ı Harb Miralayı Ahmed Bey, Erkân-ı Harb Kolağası Tevfik Efendi				Belçika Devleti Yüzbaşısı Mösyö Leclerc (muallim), Erkân-ı Harb Yüzbaşısı Mehmet Rıfat Manastırlı (muavin)	Erkân-ı Harb Kolağası Mehmet Rıfat Manastırlı (muavin)
Ta'lim				Süvari Yüzbaşısı Nuri Efendi			Piyade Sağ Kolağası Kemal Efendi (tabur talimi)	Piyade Miralayı Ahmed Hıfzı Bey (piyade talimi muavini), Topçu Sol Kolağası Şefik Efendi (topçu bölük talimi), Kolağası

DERSLER	1286 1869-70	1287 1870-71	1288 1871-72	1289 1872-73	1290 1873-74	1291 1874-75	1292 1875-76	1293 1876-77
								Said Bey (Piyade talimi muavini)
Talimât			Piyade Sol Kolağası Said Bey (muavin), Piyade Sol Kolağası Süleyman Efendi (muavin)			Piyade Mülazım-1 Evveli Kadri efendi (muavin)		
Tamâm ve Tefazulî					Erkân-1 Harb Yüzbaşısı Hüsni Efendi	Topçu Miralayı Nuri Bey, Erkân-1 Harb Kolağası Besim Bey	Topçu Miralayı Nuri Bey (mühendishaneden)	Erkân-1 Harb Yüzbaşısı Ahmed Efendi
Tarama			Piyade Yüzbaşısı Ahmed Kemal Efendi (muavin)	Sol Kolağası Kemal Efendi	Kolağası Kemal Efendi	Piyade Sağ Kolağası Kemal Bey		Piyade Sağ Kolağası Kemal Efendi

DERSLER	1286 1869-70	1287 1870-71	1288 1871-72	1289 1872-73	1290 1873-74	1291 1874-75	1292 1875-76	1293 1876-77
Tarih-i Âdî								Erkân-1 Harb Kolağası Rıfat Efendi
Tarih-i Âlem								Erkân-1 Harb Kolağası Bedri Efendi
Tarih-i Harb				Erkân-1 Harb Kaymakamı Edhem Bey			Erkân-1 Harb Binbaşısı Hüsni Bey	
Tathir-i Esliha	Piyade Mülazım-1 Evveli Kemal Efendi							
Ta'yîn ü'l- ceyş					Erkân-1 Harb Kaymakamı Edhem Bey, Erkân-1 Harb Binbaşısı Osman Bey			
Tesviye-i				Erkân-1 Harb		Erkân-1 Harb	Erkân-1 Harb	Topçu

DERSLER	1286 1869-70	1287 1870-71	1288 1871-72	1289 1872-73	1290 1873-74	1291 1874-75	1292 1875-76	1293 1876-77
Turuk				Yüzbaşısı Arif Efendi		Kolağası Arif Bey	Kolağası Arif Bey	Yüzbaşısı İzzet Efendi
Top Talimi								Topçu Sol Kolağası Saadeddin Efendi (top talimi)
Topçu Manej talimi							Topçu Yüzbaşısı İzzet Efendi (mektepten)	Topçu Yüzbaşısı İzzet Efendi
Topçu Talinâtı					Yüzbaşı Refik Efendi (muavin), Mülazım-1 Evvel İzzet Bey (muavin)	Topçu Yüzbaşısı Refik Efendi, Topçu Mülazım-1 Evveli İzzet Efendi (muavin)	Topçu Sol Kolağası Refik Efendi (mühendishaneden)	
Topçuluk Fenni	Erkân-1 Harb Kolağası Süheyl Bey , Erkân-1 Harb Yüzbaşısı Hilmi Efendi	Erkân-1 Harb Binbaşısı Süheyl Bey, Erkân-1 Harb Yüzbaşısı Hilmi Efendi	Erkân-1 Harb Binbaşısı Süheyl Bey	Sol Kolağası Şevket Efendi	Erkân-1 Harb Binbaşısı Süheyl Bey, Binbaşı Abdurrahman Efendi,	Mirliva İskender Paşa, Topçu Binbaşısı Abdurrahman	İskender Paşa (muallim), Topçu Binbaşısı Abdurrahman Efendi, Topçu Sol Kolağası	Topçu Mirlivası İskender Paşa , Topçu Sol Kolağası

DERSLER	1286 1869-70	1287 1870-71	1288 1871-72	1289 1872-73	1290 1873-74	1291 1874-75	1292 1875-76	1293 1876-77
	(muavin)	(muavin)			Kolağası Şevket Bey (muavin), Kolağası Bekir Efendi (muavin), Yüzbaşı İsmail Efendi (muavin), Yüzbaşı Saadeddin Efendi (mua.)	Efendi, Topçu Sol Kolağası Tevfik Efendi (muavin)	Tevfik Efendi (muavin), Topçu Sol Kolağası Saadeddin Efendi (muavin, mühendishaneden), Topçu Yüzbaşısı İzzet Efendi (muavin, mektepen)	Saadeddin Efendi (muavin)
Topografya	Erkân-1 Harb Miralayı Ahmed Bey, Erkân-1 Harb Yüzbaşısı Saadeddin Efendi (mua.)		Erkân-1 Harb Kolağası Saadeddin Efendi, Erkân-1 Harb Yüzbaşısı Arif Efendi (muavin)		Erkân-1 Harb Kolağası Saadeddin Bey, Erkân-1 Harb Kolağası Arif Efendi (muavin)	Erkân-1 Harb Binbaşısı Mustafa Bey, Piyade Mülazım-1 Sânisi Emin Efendi (mua.)	Erkân-1 Harb Binbaşısı Mustafa Bey, Piyade Mülazım-1 Evveli Emin Efendi (muavin)	Erkân-1 Harb Binbaşısı Saadeddin Bey, Piyade Yüzbaşısı Emin Efendi
Ulûm-i Âliye		Erkân-1 Harb Kaymakamı Tevfik Bey						

DERSLER	1286 1869-70	1287 1870-71	1288 1871-72	1289 1872-73	1290 1873-74	1291 1874-75	1292 1875-76	1293 1876-77
Ulûm-i Riyaziye	Süvari Yüzbaşı Vekili Nuri Bey (muavin)	Erkân-ı Harb Kolağası Osman Efendi, Yüzbaşı Vekili Nuri Bey (muavin)	Erkân-ı Harb Binbaşısı Osman Bey	Erkân-ı Harb Kaymakamı Tevfik Bey, Erkân-ı Harb Yüzbaşısı Hasan Efendi (muavin), Erkân-ı Harb Kolağası Besim Efendi (muavin)	Erkân-ı Harb Kolağası Vesim Efendi			
Umûm-i Piyade Talimi					Piyade Miralayı Hüseyin Bey			
Umûm-i Topçuluk					Mirliva İskender Paşa			
Umûr-i Hesabiye						Faik Efendi (muavin)		
Umûr-i Tahririye						Abdurrahman Efendi (muavin)		

(*) (**) Bu tabloların hazırlanmasında kullanılan devlet salnâmeleri şunlardır: 1280 Def'a 18, 1281 Def'a 19, 1282 Def'a 20, 1283 Def'a 21, 1284 Def'a 22, 1285 Def'a 23, 1286 Def'a 24, 1287 Def'a 25, 1288 Def'a 26, 1289 Def'a 27, 1290 Def'a 28, 1291 Def'a 29, 1292 Def'a 30, 1293 Def'a 31

EK-2
TABLO 1: 1834-1876 YILLARI ARASINDA HARBİYE MEKTEBİ MATBAASINDA BASILAN KİTAPLAR*

ESERİN ADI	YAZARI	KONUSU	BASIM YILI	SAYFA SAYISI
Anadolu Haritası	Moltke	Coğrafya	1267/1850-1851	
Asakir-i Berriye-i Şâhâne Ceza Kanunname-i Hümâyûnu		Kanunname	1283/1866-1867	2+6
Askeri Köprücülük	Topçu Kolağası İsmail(Cemil)	Askeri Mimarlık	1291/1874-1875	7+10+2+298
Avcı Talimi		Talim	1281/1864-1865	102
Bahr-i Siyah Haritası		Coğrafya	1256/1840-1841	
Bedel-i Şahsi Nizamnamesi		Nizanname	1285/1868-1869	8
Cebrin Hendeseye Tatbiki Kutu'-i Mahrutıyyat (**)	Miralay Mahmud Mesud Bey	Matematik	1278/1861-1862	312
Cerrahiye Kitabı (**)	Baytar Mirliva Ragıp Paşa	Tıp	1288/1871-1872	563
Cila'-i Kulup Fî Risâleti el-Beni el-Mahbub (**)	Hafız İbrahim Efendi	Din	1292/1875-1876	282
Cimnastik Talimnamesi	Mustafa Hami Paşa	Beden Eğitimi	1283/1866-1867	2+22 4+2
Darüşşafaka Şâkirdânının İmtihan-i Umûmî Cedvelidir, 1292 Senesi		Eğitim-öğretim	1293/1876-1877	5
Dürr-i Yekta Risalesi		Din	1282/1865-1866	80
Eb'âd-ı Büldan Cetveli	Edhem		1288/1871-1872	6+176+1
Elfü'n Nehar ve'n Nehar (Cilt: 1)	Çeviren: Ahmed Raşid		1284/1867-1868	296
Elfü'n Nehar ve'n Nehar (Cilt: 2)	Çeviren: Ahmed Raşid		1287/1870-1871	297-540
Emsile-i Cedîde (**)	Mustafa Efendi		1293/1876-1877	40

Ešliha-i Nariye-i Hafife ve Carihanın Hıfz ve Vikayelerine Dair Talimat	Hakkı Paşa	Ateşli silahlar	1281/1864-1865	2+207
Esmâ-i Türkiyye (**)	Rıza Bey	Dil	1293/1876-1877	310
Fenn-i Ahvâl ve Eşkâl-i Hariciye-i Feres		Veterinerlik	1285/1868-1869	96
Fenn-i Ahvâl ve Eşkâl-i Hariciye-i Feres (2. baskı)		Veterinerlik	1288/1871-1872	15+389
Fenn-i Baytariyeden İlm-i Hıfz-üs-sıhha	Çeviren:Mehmed Refet Paşa	Veterinerlik	1288/1871-1872	2+242
Fenn-i Harb	Hüseyin Avni Paşa	Askerî teknik	1267/1850-1851	22+391+35 2.makale 6+216
Fenn-i Harb ve Târih-i Askerî	Ömer Naili	Askerî teknik	1283/1866-1867	187
Fenn-i Harb ve Târih-i Askerî (2.cilt)	Ömer Naili	Askerî teknik	1289/1872-1873	190-571
Fenn-i İstihkâmât-ı Hafife	Ömer Naili	İstihkâmât	1273/1856-1857	2+266
Fenn-i İstihkâmât-ı Hafife	Ömer Naili	İstihkâmât	1278/1861-1862	5+266
Fenn-i İstihkâmât-ı Hafife Maa Atlas	Ömer Naili	İstihkâmât	1278/1861-1862	5+266
Fenn-i İstihkâmât-ı Hafife Maa Atlas	Ömer Naili	İstihkâmât	1273/1856-1857	2+266
Fenn-i Mimarî	Leclerc-Mehmed Rıfat	Mimarlık	1292/1875-1876	120+8
Fenn-i Topografya	Gilloud J.-Mustafa,miralay	Topografya	1277/1860-1861	525
Gülistan (**)		Edebiyat	1287/1871-1872	
Harekât-ı Cesîme-i Askeriye	İbrahim Edhem Paşa	Askerlik	1289/1872-1873	1. cilt 317, 2. cilt, 164.
Hatırgüzâr-ı Piyâdegân (2.cilt)	Mustafa Hami Paşa	Askerlik	1283/1866-1867	

Hendese-i Resmîyye	Mojino-Ohannes Camiçoğlu	Geometri	1279/1862-1863	444
Heyete Dair Risale	Safvet	Astronomi	1267/1850-1851	72
Heyet-i Cedid (1.cilt)	Guyau	Astronomi	1275/1858-1859	487
Hıfz-ı Sıhhat-i Askerî	Hüseyin Remzi	Askerlik	1293/1876-1877	8+8+8+14+173
Hıfz-üs-sıhhat-i Askerî	Dr.Binbaşı Hüseyin Remzi	Hijiyen	1293/1876-1877	4+12+173
Hidmet-i Seferiye-i Askeriye (1.baskı)	Mehmed Vasfî Paşa	Askerlik	1278/1861-1862	4+258+28
Hidmet-i Seferiye-i Askeriye (2.baskı)	Mehmed Vasfî Paşa	Askerlik	1284/1867-1868	5+341+37
Hikmet-i Tabiiye-i Riyâziye	Longchamp-Said Sami	Matematiksel Fizik	1289/1872-1873	3+65
İğneli Tüfenk Talimnâme	İbrahim Edhem	Talimnâme	1285/1868-1869	61
İlm-i Ahkâm-ı Emrâz-ı Umûmiye (**)	Müşir Rafet Paşa	Veterinerlik	1288/1871-1872	180
İlm-i Cerr-i Eskal	Mehmed Tahir Es-Seyyid	Mekanik	1279/1862-1863	9+4+304
İlm-i Hâl	Süleyman Paşa	Din	1292/1875-1876	55
İlm-i Heyet (1.cilt)	Guilloud J.J-Mehmet Refet	Astronomi	1275/1858-1859	31+478
İlm-i Heyet (2.cilt)	Guilloud J.J-Mehmet Refet	Astronomi	1277/1860-1861	11+407
İlm-i Heyet (2 cilt) (**)	Erkân-ı Harbiye Kaymakamı Mehmed Bey	Astronomi	1276/1859-1860	1. cilt 487, 2. cilt 407

İlm-i Heyet (2 cilt) (**)	Ragıp Paşa	Astronomi	1277/1860-1861	(?)
İlm-i Hıfz-üs-sıhha (Baytari)	Mehmed Refet Paşa	Veterinerlik	1288/1871-1872	2+242
İlm-i Kimya-yı Askerî (2.cilt)	Dr. Kolağası Hulusi Bin Aziz	Kimya	1291/1874-1875	521
İlm-i Mevâlid-i Selâsedan (1.cilt, İlm-i Hayvânât)	Miralay Hüseyin Remzi	Zooloji	1293/1876-1877	104
İlm-i Mevâlid-i Selâsedan (2.cilt, Usûl-i Nebâtât)	Miralay Hüseyin Remzi	Botanik	1293/1876-1877	61
İlm-i Sarf-i Türkî (2.baskı)	Süleyman Paşa		1293/1876-1877	64
İlm-i Tedbir-i Servet	Otto Hubner-Ahmed Hilmi		1286/1869-1870	126
İrtifa Cetveli Risalesidir	Hakkı	Jeodezi	1267/1850-1851	62
Jimnastik Talimnamesi Atlası		Beden Eğitimi	1284/1867-1868	24 levha
Kale Topçuluğu (1.baskı)	Taybert-Abdurrahman Paşa	Askerî teknik	1290/1873-1874	104
Kale Topçuluğu (2.baskı)	Abdurrahman Paşa	Askerî teknik	1291/1874-1875	104
Kale Topçuluğu (3.baskı)	Abdurrahman Paşa	Askerî teknik	1293/1876-1877	209

Kavaid-i Farisiyye-Kavaid-i Emsile-i Farisiyye-El Emsileü'l-Muhtelif Bi-Lisan-ı Farisi	Şeyh Hafız Mehmed Murad Nakışibendi	Dil	1253/1837-1838	50
Kavaid-i İnşâ ve Musveddat-ı Mühimmeyi Havi Mugni u'l-küttab (**)	Mehmed Nüzhet Bey		1292/1875-1876	320
Kavânîn-i Esliha-i Hafife	Ahmed Kemal Paşa	Ateşli silahlar	1290/1873-1874	4+256
Kimya-yı Askerî (1.cilt)	Filvri(Fleury)-Vahid,Baytar Yüzbaşı	Kimya	1291/1874-1875	7+1+1+272
Kitab-ı İlm-i Hâl		Din	1286/1869-1870	38
Kozmografya Yahut İlm-i Ahvâl-i Semâ	Gillemin-Brioux-Hasan Bedreddin(Paşa)	Kozmografya	1292/1875-1876	9+2+360
Köprücülük Fenni (**)	Topçu Kolağası İsmail Efendi	İstihkâmât	1291/1874-1875	298
Küre-i Arzın İstimali Üzerine Lazım Gelen Malumat,Makale-i Evveli	Safvet	Fiziki Coğrafya	1267/1850-1851	72
Lisân-ı Osmaninin Kavâidini Hâvî Emsile-i Türkiyyedir	Abdullah Ramiz Paşa	Dil	1283/1866-1867	199
Logaritma Cetveli		Matematik	1269/1852-1853	612
Lütfiye-i Vehbi	Sümbülzade Vehbi	Dil	1252/1836-1837	53
Manevra-i Harbiye	Lvtrel-Mustafa Hâmi Paşa	Askerî teknik	1283/1866-1867	181
Mebani ü'l İnşâ (1. cilt)	Süleyman (Paşa)	Gramer	1288/1871-1872	3+5+272
Mebani ü'l İnşâ (2. cilt)	Süleyman (Paşa)	Gramer	1288/1871-1872	5+290
Mecelle-i Hendese (1. cilt Hendese-i hattiyeye)	Mehmed Rıfat(Manastırlı)	Geometri	1292/1875-1876	8+128
Mecelle-i Hendese (4. cilt Münhaniyat-ı müstamele)	Mehmed Rıfat(Manastırlı)	Geometri	1292/1875-1876	7+260
Mecmua-i Kozmografya	Tahir Paşa	Kozmografya	1281/1864-1865	126
Mecmua-i Manevra (1.baskı)	General Schtramm-Hüseyin	Askerlik	1267/1850-1851	73

Müsellesât-ı Müsteviyye ve Küreviyye	Mehmed Tahir	Trigonometri	1279/1862-1863	3+214+5
Müsellesât Risâlesi (**)	Tahir Paşa	Trigonometri	1264/1847-1848	166
Napoleon Bonapartenin Müzekkirelerinden Müstahrec Olan Zavâbit-i Harbiye		Askerlik	1254/1838-1839	6+176
Nasâ-yih-i Fârisiye		Farsça Gramer	1287/1870-1871	23
Nizâm-nâme Mübâyeat, Ta'mirat ve Sair Husûsât-ı Askeriye		Nizamname	1287/1870-1871	
Osmanlı-İran Hududu Haitası		Coğrafya	1285/1868/1869	

Piyâde Alay Talimnâmesi		Talimname	1276/1859-1860	2+391
Piyâde Alay Talimnâmesi		Talimname	1284/1867-1868	7+477
Piyâde Nefer Talimi		Talim	1293/1876-1877	240
Piyâde Nefer Talimnâmesi (Şeşhaneci Taburlarının Teşkili)		Talimname	1287/1870-1871	168+1
Risale-i İlm-i Hesab		Matematik	1286/1869-1870	319-446
Risale-i İrtifaat	Hakkı	Jeodezi	1267/1851-1852	
Salnâme-i Askerî (1282 senesi)		Salnâme	1282/1865-1866	27+589
Sevkülceş	Manyan- Oanes, Hüseyin Avni Paşa	Askerlik	1270/1853-1854	6+215
Seyf-i Zülyezen Nâm Padişahın Hikayesi	Ahmed Nazif Elhac	Tarih	1285/1868-1869	254
Süvâri Askerinin Tabiye-i Cedîdesine Dair Mülâhazat		Askerlik	1287/1870-1871	64
Süvâri Talimnâmesi, Makale-i Sâlise : Ayakda ve Beygir Üstünde Takım Talimi		Talimname	1291/1874-1875	12+2+144+7
Süvariyanın Hizmet-i Dahiliye Kanunnamesi		Kanunname	1275/1858-1859	49+420
Süvariyanın Hizmet-i Dahiliye Kanunnâmesi		Kanunname	1286/1869-1870	70+504
Süvariye Âid Nişan Talim-nâmesi	Mustafa Hâmi Paşa	Talimname	1284/1867-1868	110
Şerh-i Akâidü'n-Nesefî	Süleyman Hüsni Paşa		1293/1876-1877	64
Şerh-i Şeriatü'l-İslâm	Süleyman Hüsni Paşa	Din	1289/1872-1873	40
Şeşhaneci Taburlarının Teşkili		Ateşli Silahlar	1281/1864-1865	207
Tabiat ü'l Ceyş Hatimesi (**)		Askerlik	1292/1875-1876	160
Tabur Talimi	Safvet Paşa	Askerlik	1279/1862-1863	355

Tahtât-i Arâzî (**)	Erkân-ı Harb Miralay Mustafa Bey	Askerlik	1277/1860-1861	255
Taksîm-i Arâzî	Leclerc-Mehmed Rıfat (Yüzbaşı)	Jeodezi	1291/1874-1875	364
Takvim-ül Mühendisîn	Osman Nuri	Mühendislik	1290/1873-1874	14+3+382
Talimnâme-i Piyâdegân		Talimname	1282/1865-1866	2+187
Talimnâme-i Piyâdegân		Talimname	1284/1867-1868	2+374
Talimnâme-i Piyâdegân (Bölük Taliminin Aksamı ve Kavâid-i Umûmîyesi)		Talimname	1254/1838-1839	102
Talimname-i Suvâriyân (3. cilt Bölük Talimi)		Talimname	1276/1859-1860	6+182
Talimü'l Fârisî	Kemal	Dil	1293/1876-1877	32
Târih-i Harb	Osman Senai Erdemgil	Harp Tarihi	1292/1876-1877	3.cilt
Tarih-i Harb (1. cilt)	Mustafa Şevket Paşa	Harp Tarihi	1293/1876-1877	4+219
Târih-i Harb (2.cilt)	Mustafa Şevket Paşa	Harp Tarihi	1293/1876-1877	413
Tarih-i Harb (3.cilt)	Mustafa Şevket Paşa	Harp Tarihi	1293/1876-1877	49
Tatbikat-ı Kavâid-i Arabiye (**)	Mustafa Hicâbi Efendi	Dil	1293/1876-1877	73
Tathîr-i Esliha	Hakkı Paşa	Askerlik	1281/1864-1865	207
Teftiş-i Ahvâl-i Askeriye Talimnâmesi		Talimname	1281/1864-1865	52
Tercüme-i Risalet ü'l-İsamiye	İsameddin-Ahmed el-Mevlevi		1256/1840-1841	78
Teshil ül-hesab (2.baskı)	Mehmed Tevfik(Paşa)	Matematik	1287/1870-1871	256
Tezkire-i Suvâriyân		Askerlik	1293/1876-1877	11+291

Tıbb-i Baytariyeye Dair Fenn-i Ahvâl ve Eşkâl-i Hariciye-i Feres (**)		Veterinerlik	1288/1871-1872	289
Topçuluk İstihkâmı Yahut Hücüm ve Sahil Bataryalarının Usûl-i İnşâları	Abdurrahman	Ateşli silahlar-Askerlik	1293/1876-1877	13+209
Topçu İdman Talimi	Abdurrahman Paşa	Talim	1292/1875-1876	
Topçuluk Fenni	Şevket Paşa	Askerlik	1289/1872-1873	238
Topçuluk İstihkâmı Yahut Hücüm ve Sâhil Bataryalarının Usûl-i İnşâları	Abdurrahman Paşa	Askerlik	1293/1876-1877	13+209
Tuhfe-i Vehbî	Sümbülzade Vehbi	Dil	1252/1836-1837	65
Tuhfet ü'l-Baytariye	Ahmed	Veterinerlik	1285/1868-1869	75
Tuhfet ü'l Baytariye (2.baskı)	Ahmed, Baytar, Kaymakam	Veterinerlik	1286/1869-1870	74
Tuhfet ü'l Baytariye.Şap İlleti	Baytar Kaymakamı Çakır Ahmed	Veterinerlik	1285/1868-1869	75
Usûl-i Cebir	Bostanizade Mehmed Tahir Paşa	Cebir	1284/1867-1868	2+409
Usûl-i Cedide-i Hendese (2.baskı)	Nuri Paşa (Paşa)	Matematik	1291/1874-1875	3+314
Usul-i Fenn-i Tatbik ve Kutu-ı Mahrûtiyyât	Bourdon-Sirot-Mahmud Mesud	Matematik	1278/1861-1862	3+312
Usul-i İlm-i Hesab	Safvet	Matematik	1275/1858-1859	3+352+1
Usul-i İstihkâmât-ı Cesîme (**)	Miralay Hüseyin Rıfkı Bey	İstihkâmât	1288/1871-1872	284
Yeni Usûl Üzere Fırka Tabiyesi	İbrahim Edhem	Askerlik	1287/1870-1871	2+226
Zeyl-i Usul-i Cebir	Tevfik(Paşa) Vidinli	Matematik	1278/1861-1862	4+3+348

* Bu tablonun hazırlanmasında şu kaynaklar kullanılmıştır:

Ekmeleddin İhsanoğlu, **Açıklamalı Türk Kimya Eserleri Bibliyografyası**, İstanbul 1985.
Emre Dölen, **Osmanlılarda Kimyasal Semboller ve Formüller (1834-1928)**, İstanbul 1996.
M. Seyfettin Özege, **Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu** , İstanbul 1979, 5 Cilt.
İ.Ü. Kütüphanesi Türkçe Basmalar Kataloğu (Alfabe Kataloğu), İstanbul 1956 , 2 Cilt.
Osmanlı Matematik Literatürü Tarihi, IRCICA, İstanbul 1999, 1. ve 2. Ciltler.
Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi, IRCICA, İstanbul 2004, 1. ve 2. Ciltler.
Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi, IRCICA, İstanbul 1997, 1. ve 2. Ciltler.
(**) **Mekteb-i Harbiye Matbaası'nda tab olunup kütüphanesinde mevcut kitapların isimleriyle fiyatlarını mübeyyin fihristtir**,
İstanbul, Mekteb-i Harbiye Matbaası, 1324/1908.

EK-3
TABLO 1: MEKTEB-İ HARBİYE GÜNLÜK ÇALIŞMA PLANI¹
Sınıf-ı Evvel: Piyâdegân

Saat (Ezanî)	Cumartesi	Pazar	Pazartesi	Salı	Çarşamba	Perşembe
12-01	Hamam ve Namaz	_____	_____	_____	_____	_____
01-02	Ta'lîm ve nazariyât-ı piyâdegân	_____	Fenn-i Feresiyyet	_____	_____	_____
02-04	Kahvaltı ve istirahat	_____	_____	_____	_____	_____
04-05	Fenn-i tarih-i harbiye	Topografya ve harita tersimi	Enva' makine ve alet	Hidmet-i dâhiliyye ve seferiye-i süvâriyân	Fenn-i harb	Topografya ameliyâtı
05-06	İstirahat ve namaz	_____	_____	_____	_____	_____
06-08	Müzakere	_____	_____	_____	_____	_____
08-09	İstirahat ve namaz	_____	_____	_____	_____	_____
09-10	Hidmet-i dâhiliyye ve seferiye-i piyâdegân	Fransızca	Ta'lîm ve nazariyât-ı piyâdegân	Fransızca	Meç ve kılıç talimi	Ruhsat
10-12	Namaz, yemek ve gezmek	_____	_____	_____	_____	_____
12-01	Abdest ve namaz	_____	_____	_____	_____	_____
01-02	Müzakere ve namaz	_____	_____	_____	_____	_____

¹ Sultan Abdülmecid dönemine ait olan bu belge Mustafa Kaçar özel arşivinde bulunmaktadır.

--	--	--	--	--	--	--

Sınıf-ı Sâni: Suvâriyân

Saat (Ezanî)	Cumartesi	Pazar	Pazartesi	Salı	Çarşamba	Perşembe
12-01	Hamam ve Namaz	_____	_____	_____	_____	_____
01-02	Ta'lîm ve nazariyât-ı suvâriyân	_____	_____	_____	_____	_____
02-04	Kahvaltı ve istirahat	_____	_____	_____	_____	_____
04-05	Fenn-i ahvâl-i feres	Topografya ve harita tersimi	Enva' makine ve alet	Hidmet-i dâhiliyye ve seferiye-i suvâriyân	Suvâri ayak ta'lîmi	Topografya ameliyâtı
05-06	İstirahat ve namaz	_____	_____	_____	_____	_____
06-08	Fransızca	_____	_____	Fransızca	_____	_____
08-09	İstirahat ve namaz	_____	_____	_____	_____	_____
09-10	Hidmet-i dâhiliyye ve seferiye-i suvâriyân	Müzakere	Meç ve kılıç talimi	Müzakere	Meç ve kılıç talimi	Ruhsat
10-12	Namaz, yemek ve gezmek	_____	_____	_____	_____	_____
12-01	Abdest ve	_____	_____	_____	_____	_____

	Namaz					
--	-------	--	--	--	--	--

Sımf-ı Sâlis

Saat (Ezanî)	Cumartesi	Pazar	Pazartesi	Salı	Çarşamba	Perşembe
12-01	Hamam ve Namaz	_____	_____	_____	_____	_____
01-02	Müzakere	_____	_____	_____	_____	_____
02-04	Kahvaltı ve istirahat	_____	_____	_____	_____	_____
04-05	Hendese-i Resmîye ve Menazır ve Gölgeler	İstihkamat-ı Hafife	Enva‘ makine ve alet	Topografya	Hendese-i Resmîye ve Menazır ve Gölgeler	İlm-i Kimya
05-06	İstirahat ve namaz	_____	_____	_____	_____	_____
06-08	Fransızca	_____	_____	Fransızca	_____	_____
08-09	İstirahat ve namaz	_____	_____	_____	_____	_____
09-10	Resm-i Mücesseme	Nazariyat ve hizmet-i piyâdegân	Ta’lîm ve nazariyât-ı Piyadegân	Meç ve kılıç talimi	Müzakere	Ruhsat
10-12	Namaz, yemek ve gezmek	_____	_____	_____	_____	_____
12-01	Abdest ve namaz	_____	_____	_____	_____	_____
01-02	Müzakere ve namaz	_____	_____	_____	_____	_____

Sınıf-ı Râbi‘

Saat (Ezanî)	Cumartesi	Pazar	Pazartesi	Salı	Çarşamba	Perşembe
12-01	Hamam ve Namaz	_____	_____	_____	_____	_____
01-03	Müzakere	_____	_____	_____	_____	_____
03-04	Kahvaltı ve istirahat	_____	_____	_____	_____	_____
04-05	Hendese-i Resmîye ve Menazır ve Gölgeler	Fransızca	Hikmet-i Tabiiye	Fransızca	Hendese-i Resmîye ve Menazır ve Gölgeler	Cerr-i eskal ve mahrutiyat
05-06	İstirahat ve namaz	_____	_____	_____	_____	_____
06-08	Müzakere	_____	Fransızca	_____	_____	_____
08-09	İstirahat ve namaz	_____	_____	_____	_____	_____
09-10	Cebir, Müsellesat-ı Müsteviye ve Küreviye	Nazariyat ve hizmet-i piyâdegân	Ta’lîm-i Piyadegân	Cebir, Müsellesat-ı Müsteviye ve Küreviye	Resm-i Mücesseme	Ruhsat
10-12	Yemek ve gezmek	_____	_____	_____	_____	_____
12-01	Abdest ve namaz	_____	_____	_____	_____	_____
01-02	Müzakere ve namaz	_____	_____	_____	_____	_____

EK 4:
TABLO 1: MEKTEB-İ HARBİYE'DEN FRANSA'YA GÖNDERİLEN ÖĞRENCİLER¹

İSİM	KİMLİĞİ HAKKINDA KISA BİLGİ	PARİS'E GİDİŞ TARİHİ	TAHSİL DURUMU	DÖNÜŞ TARİHİ	GÖREVLERİ
Âgâh	1842 Edirne doğumlu	27 Eylül 1862	Pension Bérard (Ekim 1862-Eylül 1863) Mekteb-i Osmanî (Ekim 1863-1864) Ecole d'Etat-Major (Ağustos 1867-?)	Ağustos 1875	Talebe-i Osmaniyye Müdürü (12 Haziran 1873- Ağustos 1875), Paris Sefareti askerî atışesi, Erkân-ı Harb livâsı
Ahmet	Tophane-i Amire Mekteb-i Harbiye'si mülâzımlarından	Mayıs 1839	(?)	1840 (?)	(?)
Ahmet	Mekteb-i Harbiye mezunu	Eylül 1863	Mekteb-i Osmanî (Eylül 1863-Temmuz 1864)	Temmuz 1864 (Disiplinsizlik nedeniyle mektepten çıkarılmış)	(?)
Ahmet Muhtar	Mekteb-i Harbiye mezunu	Eylül 1847	Ecole Préparatoire de M.Morisson (Eylül 1847-Eylül 1848) Ecole Egyptienne	1854	Dönüşünde Erkân-ı Harb kolağalığı

¹ Bu tablo Adnan Şişman'ın tezinden istifade ile hazırlanmıştır.

İSİM	KİMLİĞİ HAKKINDA KISA BİLGİ	PARİS'E GİDİŞ TARİHİ	TAHSİL DURUMU	DÖNÜŞ TARİHİ	GÖREVLERİ
			(Eylül 1848-Ağustos 1849) Enstitut de M.Canot (1848-1852) Ecole d'Application et de l'Artillerie et du Génie (Aralık 1852-Ağustos 1854)		rütbesi verilmiş
Ahmet Nazif	Mekteb-i Harbiye mezunu	Eylül 1863	Mekteb-i Osmanî (Eylül 1863-Temmuz 1864)	Temmuz 1864 (Disiplinsizlik nedeniyle mektepten çıkarılmış)	(?)
Ali Eşref	1842 Selimiye İstanbul doğumlu. Mekteb-i Harbiye öğrencilerinden	27 Eylül 1862	Pension Duvignau (Ekim1862-Eylül 1863), Mekteb-i Osmanî (Ekim 1863-1864) M.erd'in atölyesinde gravürlük eğitimi (1864-1869)	Ağustos 1869	Mirliva Hafız Ali Efendi
Arif	Mekteb-i Harbiye mezunu	1838 (?)	Litografya tahsili	(?)	(?)
Aziz	Mekteb-i Harbiye Öğrencilerinden	Şubat 1851	Paris: Institut de M.Canot (Şubat 1851- Aralık 1851) Metz: Ecole d'Artillerie (13 Aralık 1851- 1853) Paris: Ecole des Mines (1853-1858 (?)) Mekteb-i Osmanî (1858-Kasım 1859)	Kasım 1859	Kolağası
Cemal	1841 doğumlu, Mekteb-i Harbiye öğrencilerinden	27 Eylül 1862	Pension Courvoiser (Ekim 1862-Eylül 1863), Mekteb-i Osmanî (Ekim 1863-Temmuz 1864)	Temmuz 1864'te isyankâr davranışları sebebiyle Mekteb-i Osmanî'den çıkarılmış	(?)
Emin	Mekteb-i Harbiye	Eylül	Mekteb-i Osmanî (Eylül 1863-Temmuz	Temmuz 1864	(?)

İSİM	KİMLİĞİ HAKKINDA KISA BİLGİ	PARİS'E GİDİŞ TARİHİ	TAHSİL DURUMU	DÖNÜŞ TARİHİ	GÖREVLERİ
	mezunu	1863	1864)	(Disiplinsizlik nedeniyle Mekteb-i Osmanîden çıkarılmış)	
Eşref	Mekteb-i Harbiye öğrencilerinden	Şubat 1851	Paris: Institut de M.Canot (Şubat 1851- Aralık 1851) Metz: Ecole d'Artillerie (13 Aralık 1851- 1853) Ecole des Mines (14 Mart 1853-?)	(?)	(?)
Ethem	Mekteb-i Harbiyeli	1856	Institution de M.Chastagner (1856-Ekim 1857) Mekteb-i Osmanî (Ekim 1857-1858), Lycée Impérial Lous-le-Grand (1858-1862), Ecole d'Etat-Major (1862-20 Aralık 1863)	Aralık 1863	Ferik
Fuad	Beylerbeyi İstanbul'lu	1856	Institution de M.Chastagner (1856-1859) Mekteb-i Osmanî (Şubat 1859-Kasım 1859), Ecole Militaire de Saint-Cyr (16 Kasım 1859-1 Ekim 1861)	Ekim 1861	(?)
Hasan	Mekteb-i Harbiye öğrencilerinden	1856	Instution de M.Chastagner (1856-?)	(?)	(?)
Hayri	Mekteb-i Harbiye mezunu	Eylül 1863	Mekteb-i Osmanî (Eylül 1863-Temmuz 1864)	Temmuz 1864 (Disiplinsizlik sebebiyle Mekteb-i Osmanîden çıkarılmış)	(?)
Hüseyin Ağa	Mekteb-i Harbiye çavuşu	1838 (?)	(?)	(?)	(?)

İSİM	KİMLİĞİ HAKKINDA KISA BİLGİ	PARİS'E GİDİŞ TARİHİ	TAHSİL DURUMU	DÖNÜŞ TARİHİ	GÖREVLERİ
Hüsni	1844 Bursa doğumlu, Mekteb-i Harbiye öğrencilerinden	27 Eylül 1862	Paris: Pension Massin (Ekim 1862-Eylül 1863), Mekteb-i Osmanî (Ekim 1863-1864), Bir yüksek okula giriş için hazırlık eğitimi (1864-1866), Brüksel (Belçika): Ecole Militaire (1866-1868)	1868	Mekteb-i Harbiye hocası, Erkân-ı Harb kaymakamı
İbrahim	Mekteb-i Harbiye'li	1856	Instituon de M.Chastagner (1856-Ekim 1857)	(?)	(?)
İsmail	Tophane-i Amire Mekteb-i Harbiye'si çavuşlarından	Mayıs 1839	(?)	1840(?)	(?)
Kadri	İstanbul'lu, Mekteb-i Harbiye öğrencilerinden	Şubat 1851	Paris: Institut de M.Canot (Şubat 1851-Aralık 1851), Metz: Ecole d'Artillerie (13 Aralık 1851-1853),Ecole des Mines (1853-?)	(?)	(?)
Mahmut Neşat	Tophane-i Amire Mekteb-i Harbiye'si neferatından	Mayıs 1839	(?)	1840 (?)	-(?)
Mehmet	1841 Kırım doğumlu, Mekteb-i Harbiye	27 Eylül 1862	Pension Amiel (Ekim 1862-Eylül 1863), Mekteb-i Osmanî (Ekim 1863-1864), Pension Jubé (1864-12 Ekim 1866)	12 Ekim 1866'da hastalığı dolayısıyla İstanbul'a geri	İstanbul'a döndüğünde vefat etmiş

İSİM	KİMLİĞİ HAKKINDA KISA BİLGİ	PARİS'E GİDİŞ TARİHİ	TAHSİL DURUMU	DÖNÜŞ TARİHİ	GÖREVLERİ
	öğrencilerinden			gönderilmiş	
Mehmet Nazif	Edirne'li, Mekteb-i Harbiye mezunu	Eylül 1847	Ecole Préparatoire de M.Morisson (Eylül 1847-Eylül 1848), Ecole des Ponts et Chaussées (1848-1851)	1851 (?)	Mühendis
Mehmet Salim	Mekteb-i Harbiye mezunu	Eylül 1847	Ecole Préparatoire de M.Morisson (Eylül 1847-Eylül 1848), Ecole Egyptienne (Eylül 1848-Ağustos 1849)	1853	(?)
Mehmet Tevfik	Mekteb-i Harbiye mezunu	Eylül 1847	Ecole Préparatoire de M.Morisson (Eylül 1847-Eylül 1848), Ecole Egyptienne (Eylül 1848-Ağustos 1849), nsitut de M.Canot_(1848-1852), Ecole d'Application et de l'Artillerie et du Génie (Aralık 1852-Ağustos 1854)	1854	Dönüşünde Erkân-ı Harb kolağalığı rütbesi verilmiş
Mustafa	Mekteb-i Harbiye mezunu	Eylül 1847	Ecole Préparatoire de M.Morisson (Eylül 1847-Eylül 1848), Ecole Egyptienne (Eylül 1848-Ağustos 1849), Insitut de M.Canot_(1848-1852)	1854	Dönüşünde Erkân-ı Harb kolağalığı rütbesi verilmiş
Necip	Tophane-i Amire Mekteb-i Harbiye'si mülâzımlarından	Mayıs 1839	(?)	1840 (?)	(?)
Nuri	1869/1826	1869	Paris: Faculté de Médecine de l'Univesité de	(?)	Mekteb-i

İSİM	KİMLİĞİ HAKKINDA KISA BİLGİ	PARİS'E GİDİŞ TARİHİ	TAHSİL DURUMU	DÖNÜŞ TARİHİ	GÖREVLERİ
Kenan	Mekteb-i Harbiye mezunu		Paris (1869-Eylül 1870) Brüksel (Belçika): (Eylül 1870-?)		Tıbbiye hocası, Enderûn-u Hümâyûn Sertabibi, Mirliva
Nusret	Asâkir-i Nizamiye-i Mekteb-i Harbiye livâ katibi	1848	(?)	(?)	(?)
Osman	1843 doğumlu, Mekteb-i Harbiye öğrencilerinden	27 Eylül 1862	Pension Jauffret (Ekim 1862-Eylül 1863), Mekteb-i Osmanî (Ekim 1863-Temmuz 1864)	Temmuz 1864 (İsyankâr davrnışı sebebiyle Mekteb-i Osmanî'den çıkarılmış)	(?)
Ragıp	1841 doğumlu, Mekteb-i Harbiye öğrencilerinden	27 Eylül 1862	Pension Jubé (Ekim 1862-Eylül 1863), Mekteb-i Osmanî (Ekim 1863-Temmuz 1864)	Temmuz 1864 (İsyankâr davrnışı sebebiyle Mekteb-i Osmanî'den çıkarılmış)	(?)
Raşit	Mekteb-i Harbiye'li	1856	Institution de M.Chastagner (1856-Ekim 1857) Mekteb-i Osmanî (Ekim 1857-1858), Lycée Impérial Lous-le-Grand (1858-1862), Ecole d'Etat-Major (1862-20 Aralık 1863)	Aralık 1863	Miralay
Rıfat	Mekteb-i Harbiye mezunu	Eylül 1863	Mekteb-i Osmanî (Eylül 1863-Temmuz 1864)	Temmuz 1864 (Disiplinsizlik sebebiyle)	(?)

İSİM	KİMLİĞİ HAKKINDA KISA BİLGİ	PARİS'E GİDİŞ TARİHİ	TAHSİL DURUMU	DÖNÜŞ TARİHİ	GÖREVLERİ
				Mekteb-i Osmanîden çıkarılmış)	
Rıza	Mekteb-i Harbiye'li	1856	Institution de M.Ferté (1856-?)	(?)	(?)
Rıza	Mekteb-i Harbiye öğrencilerinden	1856	Institution de M.Chastagner (1856-?)	(?)	(?)
Rıza	1843 doğumlu, Mekteb-i Harbiye öğrencilerinden	27 Eylül 1862	Pension Hortus (Ekim 1862-Eylül 1863), Mekteb-i Osmanî (Ekim 1863)	Ekim 1863	(?)
Said	1843 Kabataş İstanbul doğumlu, Mekteb-i Harbiye öğrencilerinden	27 Eylül 1862 1864	Paris: Pension Favart (Ekim 1862-Eylül 1863), Mekteb-i Osmanî (Ekim 1863-1864), Bir yüksek okul giriş için hazırlık eğitimi (1864-1866), Liège (Ekim 1866-1867), Ecole Normale (1867-1870)	Mayıs 1870	Üçüncü Ordu-u Hümâyûnda binbaşı rütbesiyle hizmet verdiği bilinmektedir
Süleyman	Tophane-i Amire Mekteb-i Harbiye'si çavuşlarından	Mayıs 1839	(?)	1840 (?)	(?)

İSİM	KİMLİĞİ HAKKINDA KISA BİLGİ	PARİS'E GİDİŞ TARİHİ	TAHSİL DURUMU	DÖNÜŞ TARİHİ	GÖREVLERİ
Şerif	Mekteb-i Harbiye mezunu	1838 (?)	(?)	1839'da tahsil esnasında vefat etmiş	(?)
Talib	Mekteb-i Harbiye mezunu	Eylül 1847	Ecole Préparatoire de M.Morisson (Eylül 1847-Eylül 1848)	28 Mayıs 1848'de hastalığı sebebiyle geri gönderilmiş	(?)
Tevfik	Mekteb-i Harbiye mezunu	Eylül 1863	Mekteb-i Osmanî (Eylül 1863-Temmuz 1864)	Temmuz 1864 (Disiplinsizlik sebebiyle Mekteb-i Osmanîden çıkarılmış)	(?)
Yusuf	1842 Aksaray-İstanbul doğumlu, Mekteb-i Harbiye öğrencilerinden	27 Eylül 1862	Paris: Pension Carré Mailly (Ekim 1862-Eylül 1863) Mekteb-i Osmanî (Ekim 1863-1864), Liège(Belçika) Ecole des Mines de l'Université de Liège (Ekim 1866-1871)	(?)	Binbaşı Umum-u Maadinler müfettişi

EK-5
1834-1877 YILLARI ARASI MEKTEB-İ HARBİYE NÂZIRLARI¹

SIRA NO	NÂZIRIN İSMİ	GÖREV YAPTIĞI YILLAR
1	Serezli Yusuf Paşazade Yarbay Mustafa Mazhar Bey.	1834-1836
2	Albay Azmi Bey	1836-1837
3	Selim Satı Paşa	1837-1841
4	Mirliva Emin Paşa	1841-1846
5	Rifat Paşa	1846-1848
6	Abdülkerim Nadir Paşa	1848-1848
7	Ahmet Paşa	1848-1853
8	Kimyager Derviş Paşa	1853-1857
9	Hüseyin Avni Paşa	1857-1862 ²
10	Mirliva Safvet Paşa	1862-1862
11	Mirliva Mahmud Mesud Paşa	1862-1864
12	Galip Paşa	1864-1871
13	Selim Paşa	1871-1872
14	Galip Paşa	1872-1872
15	Şevket Paşa	1872-1873
16	Hüseyin Fevzi Paşa	1873-1873
17	Galip Paşa	1873-1875
18	Mirliva Süleyman Bey	1875-1876
19	Said Paşa	1876-1877

¹ Hayrullah Gök, “Arşiv Belgelerinin Işığında Kara Harp Okulu Tarihi (1834-1883)”, Ankara 2005, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, basılmamış doktora tezi, Ek-31

² Hüseyin Avni Paşanın Mekteb-i Harbiye nâzırlığı görevinde bulunması hususu bilinen bir husus değildir. Hayrullah Gök, adı geçen doktora çalışmasında Hüseyin Avni Paşanın Harp Okulu Komutanlığı dönemini ayrıntılı olarak ele almıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. H. Gök, a.g.t., 130 vd.

EK-6

TABLO 1: MEKTEB-İ HARBİYE’NİN HARBİYE SINIFLARINA OKUTULAN DERSLER VE BU DERSLERİN BUGÜNKÜ KARŞILIKLARI

Ameliyât-ı muhasara	Kuşatma uygulaması
Cebir	Cebir
Cebr-i âlâ	Yüksek cebir
Cebr-i âdi	Basit cebir
Cerr-i eskal	Mekanik
Cesîm	İstihkâmât-ı cesîme (büyük istihkâmlar)
Coğrafya-ı askerî	Askerî coğrafya
Fenn-i batarya	Top bataryası bilgisi
Fenn-i esliha	Silah bilgisi
Fenn-i eşkâl	(?)
Fenn-i harb	Savaş tekniği
Fenn-i inşâ	Yazı yazma sanatı
Fenn-i kimyâ	Kimyâ
Fenn-i lağım	Lağım bilgisi
Fenn-i makine	Makine bilgisi
Fenn-i mimârî	Mimarlık
Fenn-i mimârî-i askerî	Askerî mimarlık
Fenn-i topçuluktan barut, kovan, döküm ve findık bahisleri	Topçuluğa dair barut, kovan, döküm ve kurşun bahisleri
Fenn-i usûl	(?)
Fotografya	Fotoğraf bilgisi
Fransızca	Fransızca
Gölgeler fenleri ve eşkâlleri	İzdüşümler (tasarı geometri)
Harekât-ı cesîme-i askeriye	Büyük askerî hareketlar
Harita	Harita
Harita tersîmi	Harita çizimi
Hendese-i halliye	Analitik geometri
Hendese-i resmiyye	Tasarı geometri
Hidmet-i dâhiliyye kanunnamesi	İç hizmet kanunu
Hidmet-i dâhiliyye-i piyadegân	Piyade iç hizmet kanunu
Hücûm ve müdafaa	Taaruz ve savunma
İlm-i hayvânât	Zooloji
İlm-i hey’et	Astronomi
İlm-i hesâb	Aritmetik
İlm-i hikmet-i tabîiye	Fizik
İlm-i nebâtât	Botanik
İstihkâmât-ı cesîme	Büyük istihkâmlar
İstihkâmât-ı hafîfe	Küçük istihkâmlar
Jimnastik talimi	Jimnastik
Kıla, muhasara ve sahra topçuluğu	Kale, kuşatma ve sahra topçuluğu
Kitâbet	Yazı yazma, kâtiplik
Kozmografya	Kozmografya

Köprücülük	Köprü bilgisi
Kutû-i mahrûtiyyat	Koni kesitleri, konikler
Kuva-yı tabîye	Tabîî kuvvetler
Mebani, mebani ü'l inşâ	Kompozisyon
Meç ve kılıç ta'lîmi	Meç ve kılıç egzersizi
Menâzır	Perspektif
Münşeât	Nesir yazılar
Müsellesât-ı küreviyye	Küresel trigonometri
Müsellesât-ı müsteviyye	Düzlemsel trigonometri
Piyâde talimâtı	Piyâde talimâtı
Seferiyye kanunnamesi	Sefer (savaş durumunda bulunma) kanunnamesi
Sevk ü'l ceşş	Strateji
Süvâri talimâtı	Süvâri talimâtı
Şeşhane kanunları	6 yivli tüfek ya da top kanunları
Tabiat ü'l ceşş	Kuvvetleri yerleştirme bilgisi
Tabîye-i cesîme	(?)
Temâmî ve tefâzülî	Diferansiyel ve integral
Tahtît-i arâzî	Arazinin çizimle sınırlandırılması
Taksîm-i arâzî	Arazinin bölümlenmesi
Ta'lîm	Askerlik idmanı
Tarama	Haritalarda tarama usulü
Tarih-i âdi	Basit tarih
Tarih-i âlem	Dünya tarihi
Tathîr-i esliha	Silahların temizlenmesi
Ta'yîn ü'l ceşş	(?)
Tesviye-i turuk	Yol düzenlemesi
Topçu maneş ta'lîmi	Topçu atlarının talimi
Topçu talimâtı	Topçu talimâtı
Top talimi	Top talimi
Topçuluk fenni	Topçuluk
Topografya	Harita bilgisi
Topografya ameliyâtı	Harita bilgisi uygulamaları
Topografya eşkâlî	Harita şekilleri
Ulûm-i âliye	Dinî bilgiler
Umûm-i hesâbiye	Genel aritmetik
Ulûm-i riyâziye	Matematik
Umûm-i piyâde ta'lîmi	Genel piyade talimi
Umûr-i tahririye	Yazı işleri
Umûm topçuluk	Genel topçuluk

EK-7

TABLO 1: MEKTEB-İ HARBİYE BAYTAR SINIFLARINA OKUTULAN DERSLER VE BU DERSLERİN BUGÜNKÜ KARŞILIKLARI

Ahkâm-ı emrâz-ı umûmi	Hastalıklara dair genel hükümler
Ahkâm-ı emrâz-ı umûmiyye-i dâhiliyye	İç hastalıklara dair genel hükümler
Ahkâm-ı emrâz-ı umûmiyye-i hariciyye	Dış hastalıklara dair genel hükümler
Cerrâhiye	Cerrahi
Eşkâl-i hâriciyye-i feres	Atın dış görünüşü
Fenn-i ahvâl-i feres	Atın durumları
Fenn-i baytarî	Veterinerlik
Fenn-i teşrîh	Anatomi
Fransızca	Fransızca
İlm-i hesâb	Aritmetik
İlm-i hıfzı's sıhha	Sağlığı koruma bilgisi
İlm-i hikmet-i tabîiye	Fizik
İlm-i kimyâ-yı tıb	Tıbbî kimya
İlm-i nebâtât	Botanik
Kuvâ-yı tıbbiye	Fizyoloji
Muamele-i emrâz	Hastalıkların tedavisi
Mufassal ilm-i teşrîh	Ayrıntılı anatomi
Müfredât-ı tıbbiye	Farmakoloji
Piyade bölük ta'îmi	Piyade bölük
Serîriyyat	Klinik
Süvâri talimâtı	Süvâri talimâtı
Terkîb-i edviye	İlaç terkipleri
Teşrîh-i mafsâl	Eklem anatomisi
Teşrîh-i umûmi	Genel anatomi

EK-8

TABLO 1: MEKTEB-İ HARBİYE BAYTAR SINIFLARI ÖĞRETİM KADROSU VE BU SINIFLARA OKUTULAN DERSLER
1279 (1862/63) -1285 (1868/69)*

DERSLER	1279 1862-63	1280 1863-64	1281 1864-65	1282 1865-66	1283 1866-67	1284 1867-68	1285 1868-69
Ahkâm-ı Emrâz-ı Umûmiyye-i Dahiliyye		Süvari Kolağası Ahmed Efendi					Süvari Binbaşısı Osman Efendi
Ahkâm-ı Emrâz-ı Umûmiyye-i Hariciyye		Süvari Kolağası Ahmed Efendi					Süvari Binbaşısı Osman Efendi
Cerrâhiyye- Fenn-i Cerrahi		Süvari Kolağası Osman Efendi					Süvari Binbaşısı Osman Efendi
Eşkâl-i Hariciye-i Feres							Baytar Yüzbaşısı Emin Bey

DERSLER	1279 1862-63	1280 1863-64	1281 1864-65	1282 1865-66	1283 1866-67	1284 1867-68	1285 1868-69
Fenn-i Ahvâl-i Feres		Süvari Kolağası Osman Efendi					
Fenn-i Baytarî			Hassa Süvari Binbaşısı Ahmed Efendi, Hassa Süvari Binbaşısı Osman Efendi, Fransa Baytar Yüzbaşısı Mösyö Jero (derse nezaret)	Hassa Süvari Binbaşısı Ahmed Efendi, Hassa Süvari Binbaşısı Osman Efendi, Fransa Baytar Yüzbaşısı Mösyö Jero (derse nezaret)	Süvari Binbaşısı Ahmed Efendi, Süvari Binbaşısı Osman Efendi Süvari, Yüzbaşısı Mecid Efendi (muavin)	Süvari Binbaşısı Ahmed Efendi, Süvari Binbaşısı Osman Efendi, Baytar Yüzbaşısı Mösyö Jero, Baytar Kolağası Nuri Efendi (muavin), Baytar Yüzbaşısı Emin Bey (muavin)	Baytar Yüzbaşısı Mösyö Jero
İlm-i Hıfz-üs-sıhha		Süvari Kolağası Osman Efendi					Baytar Yüzbaşısı Emin Bey

DERSLER	1279 1862-63	1280 1863-64	1281 1864-65	1282 1865-66	1283 1866-67	1284 1867-68	1285 1868-69
Muamele-i Emrâz		Süvari Kolağası Ahmed Efendi					Baytar Kolağası Nuri Efendi
Müfredât-ı Tıbbiye		Süvari Kolağası Osman Efendi					Baytar Kolağası Nuri Efendi
Serîriyyat		Süvari Kolağası Osman Efendi					
Süvâri Talimâtı	Fransa Süvari Yüzbaşısı Mösyö Gravisi, Süvari Yüzbaşısı Ali Rıza Efendi (muavin)	Erkân-ı Harb Kaymakamı Mehmed Bey (nazariyat ve ameliyat), Süvari Yüzbaşısı Ali Rıza Efendi (muavin), Süvari Kolağası Akif Efendi (muavin)	Hassa Süvari Binbaşısı Akif Efendi, Süvari Kolağası Ali Rıza Efendi (muavin)	Süvari Kolağası Ali Rıza Efendi (muavin)		Süvari Yüzbaşısı Mösyö De Lafave	Süvari Yüzbaşısı Mösyö De Lafave
Terkîb-i Edviye		Süvari Kolağası Osman Efendi					Baytar Kolağası Nuri Efendi

DERSLER	1279 1862-63	1280 1863-64	1281 1864-65	1282 1865-66	1283 1866-67	1284 1867-68	1285 1868-69
Teşrih-i Mafsal		Süvari Kolağası Osman Efendi					Süvari Binbaşısı Osman Efendi

TABLO 2: MEKTEB-İ HARBİYE BAYTAR SINIFLARI ÖĞRETİM KADROSU VE BU SINIFLARA OKUTULAN DERSLER
1286 (1869/1870) -1293 (1876/1877)**

DERSLER	1286 1869-70	1287 1870-71	1288 1871-72	1289 1872-73	1290 1873-74	1291 1874-75	1292 1875-76	1293 1876-77
Ahkâm-ı Emrâz-ı Umûmi	Süvari Kaymakamı Ahmed Bey	Baytar Sol Kolağası Emin Bey						
Ahkâm-ı Emrâz-ı Umûmiyye-i Dahiliyye	Baytar Yüzbaşısı Emin Bey	Baytar Sol Kolağası Emin Bey						
Ahkâm-ı Emrâz-ı Umûmiyye-i Hariciyye	Baytar Yüzbaşısı Emin Bey	Baytar Sol Kolağası Emin Bey						
Cerrâhiyye- Fenn-i Cerrahi	Baytar Yüzbaşısı Emin Bey	Baytar Sol Kolağası emin Bey						
Eşkâl-i Hariciye-i Feres								Baytar Sol Kolağası Behçet Efendi

DERSLER	1286 1869-70	1287 1870-71	1288 1871-72	1289 1872-73	1290 1873-74	1291 1874-75	1292 1875-76	1293 1876-77
Fenn-i Baytarî	Mösyö Jero (derse nezaret), Baytar Sol Kolağası Nuri Efendi (muavin), Baytar Yüzbaşısı Emin Bey (muavin), Baytar Mülazım-1 Sâni Mustafa Efendi (muavin)	Baytar Mülazım-1 Evveli Mustafa Efendi (muavin), Piyade Mülazım-1 Evveli Emin Efendi (muavin), Süvari Mülazım-1 Evveli Hakkı Efendi (muavin)	Baytar Sol Kolağası Emin Bey, Baytar Sağ Kolağası Nuri Efendi, Baytar Mülazım-1 Sâni Vasaf Efendi (muavin)	Sağ Kolağası Nuri Efendi, Sol Kolağası Emin Bey(muavin), Sol Kolağası Hasan Efendi (muavin)	Baytar Kaymakamı Osman Bey, Baytar Kolağası Nuri Efendi, Kolağası Emin Bey , Kolağası Hüsnü Efendi (muavin), Baytar Mülazım-1 Evveli Vahid Efendi (muavin)			
İlm-i Hıfz-üs-sıhha	Süvari Binbaşısı Osman Efendi							
Muamele-i Emrâz	Baytar Sol Kolağası Nuri Efendi							
Müfredat-ı Tıbbiye	Baytar Sol Kolağası Nuri Efendi	Baytar Sağ Kolağası Nuri Efendi						

DERSLER	1286 1869-70	1287 1870-71	1288 1871-72	1289 1872-73	1290 1873-74	1291 1874-75	1292 1875-76	1293 1876-77
Süvâri Talimatı	Ali Efendi (muavin, takım ve bölük talimi hocası)		Süvari Binbaşısı İbrahim Efendi (nazariyat ve ameliyat hocası), Süvari Yüzbaşısı Nuri Bey (muavin), Süvari Mülazım-ı Evveli İsmet Efendi (muavin)	Binbaşı İbrahim Efendi, Besim Efendi (muavin)	Süvari Kaymakamı Mazhar Bey, Kolağası Şevki Efendi, Kolağası Seyid Efendi (muavin), Mülazım-ı Evvel Besim Efendi (muavin)	Süvari Mülazım-ı Evvel Besim Efendi (muavin)	Süvari Sol Kolağası Seyid Efendi (mektepten, nefer ve takım talimi), Süvari Sol Kolağası İsmail Efendi (bölük talimi), Süvari Yüzbaşı Vekili Besim Efendi (mektepten alay talimi)	Süvari Yüzbaşı Vekili Besim Bey (muavin)
Terkîb-i Edviye	Baytar Sol Kolağası Nuri Efendi	Baytar Sağ Kolağası Nuri Efendi						
Teşrîh-i Mafsal	Süvari Binbaşısı Osman Efendi	Süvari Kaymakamı Ahmed Bey						

DERSLER	1286 1869-70	1287 1870-71	1288 1871-72	1289 1872-73	1290 1873-74	1291 1874-75	1292 1875-76	1293 1876-77
Teşrih-i Umumi	Süvari Kaymakamı Ahmed Bey							

(*) (**) Bu tabloların hazırlanmasında kullanılan devlet salnâmeleri şunlardır: 1280 Def'a 18, 1281 Def'a 19, 1282 Def'a 20, 1283 Def'a 21, 1284 Def'a 22, 1285 Def'a 23, 1286 Def'a 24, 1287 Def'a 25, 1288 Def'a 26, 1289 Def'a 27, 1290 Def'a 28, 1291 Def'a 29, 1292 Def'a 30, 1293 Def'a 31

EK-9

TABLO 1: MEKTEB-İ HARBİYE İDARÎ KADRO 1279 (1862/63) -1285 (1868/69)*

DERSLER	1279 1862-63	1280 1863-64	1281 1864-65	1282 1865-66	1283 1866-67	1284 1867-68	1285 1868-69
Mekteb-i Harbiye Nâzırı	Mirliva Safvet Paşa (1862), Mirliva Mahmud Mesud Paşa (1863)	Mirliva Mahmud Mesud Paşa	Ferik Galib Paşa	Ferik Galib Paşa	Ferik Galib Paşa	Ferik Galib Paşa	Ferik Galib Paşa
Nâzır-ı Sâni (Ders Nâzırı)	Erkân-ı Harb Miralayı Safvet Bey		Mirliva Tahir Paşa	Mirliva Tahir Paşa	Mirliva Tahir Paşa	Mirliva Tahir Paşa	Mirliva Tahir Paşa
Piyâde Muallimliği	Hassa Şeşhane Kolağası Mehmed Efendi (nazariyat ve ameliyat hocası), Piyade Yüzbaşısı Mehmed Efendi (muavin; nefer ve bölük talimi)			Piyade Kaymakamı Hasan Bey	Piyade Kaymakamı Hasan Bey, Piyade Sağ Kolağası Veli Efendi (muavin), Piyade Sol Kolağası Said Efendi (muavin)	Piyade Mülazım-1 Evveli Mösyö Martin, Piyade Kolağası Veli Efendi (muavin), Piyade Mülazım-1 Sânîsi Ahmed Kemal Efendi (muavin)	Piyade Binbaşısı Mehmed Efendi, Piyade Mülazım-1 Evveli Mösyö Martin, Piyade Kolağası Sabit Efendi (muavin), Piyade Mülazım-1 Evveli Kemal

DERSLER	1279 1862-63	1280 1863-64	1281 1864-65	1282 1865-66	1283 1866-67	1284 1867-68	1285 1868-69
							Efendi (muavin)
Süvâri Muallimliği	Erkân-1 harb binbaşısı Mehmed Efendi				Süvari Kolağası Rıza Efendi, Süvari Yüzbaşısı Ali Efendi (muavin)	Süvari Kolağası Rıza Efendi, Süvari Kolağası Ali Efendi	Piyade Alay Emni İbrahim Efendi, Süvari Kolağası Ali Efendi (muavin)
Şehzadegan Hazerâtı Hocalığı					Erkân-1 Harb Kaymakamı Ahmed Muhtar Bey, Piyade Sol Kolağası İsmail Efendi (muavin)	Erkân-1 Harb Kaymakamı Ahmed Muhtar Bey, Piyade Kolağası İsmail Efendi (muavin)	Erkân-1 Harb Kaymakamı Ahmed Muhtar Bey, Piyade Kolağası Nuri Efendi (Şehzade Hazeratları resim hocası)

TABLO 2: MEKTEB-İ HARBİYE İDARİ KADRO 1286 (1869/1870) -1293 (1876/1877)**

DERSLER	1286 1869-70	1287 1870-71	1288 1871-72	1289 1872-73	1290 1873-74	1291 1874-75	1292 1875-76	1293 1876-77
Mekteb-i Harbiye Nâzırı	Ferik Galib Paşa	Ferik Galib Paşa	Ferik Selim Paşa	Galip Paşa (1872), Şevket Paşa	Hüseyin Fevzi Paşa (1873), Galip Paşa (1874)	Ferik Galib Paşa	Mirliva Süleyman Bey	Said Paşa
Nâzır-ı Sâni (Ders Nâzırı)	Mirliva Tahir Paşa	Mirliva Şevket Paşa	Mirliva Şevket Paşa	Erkân-ı Harb Mirlivası Ali Nizami Paşa	Erkân-ı Harb Mirlivası Ali Nizami Paşa	Mirliva Süleyman Paşa	Mirliva Süleyman Paşa	Mirliva Süleyman Paşa
Piyâde Muallimliği	Piyade Mülazım-ı Evveli Mösyö Martin, Piyade Mülazım-ı Evveli Kemal Efendi (muavin)	Piyade Kaymakamı Hüseyin Bey	Miralay Hüseyin Bey	Miralay Hüseyin Bey	Miralay Hüseyin Bey (Umûm-i piyade tlimi muallimi)	Piyade Kaymakamı Ahmed Bey	Piyade Yüzbaşısı Kadri Efendi (mektepten, bölük ve avcı talimi hocası)	
Süvâri Muallimliği	Süvari Alay Emîni İbrahim Efendi (Manej ve Alay Talimi), Süvari Yüzbaşısı Mösyö De Lafove	Süvari Binbaşısı İbrahim Efendi (takım, bölük, alay talimleri nazariyat ve ameliyat hocası), Süvari Sağ Kolağası Ali Efendi (süvari manej talimlerinin)		Yüzbaşı Vekili İzzet Bey (muavin), Sol Kolağası Şevki Efendi (muavin)		Süvari Kaymakamı Muzaffer Bey	Süvari Kaymakamı Muzaffer Bey	Süvari Kaymakamı Muzaffer Bey, Süvari Sağ Kolağası Seyid Efendi (muavin), Süvari Sol Kolağası

DERSLER	1286 1869-70	1287 1870-71	1288 1871-72	1289 1872-73	1290 1873-74	1291 1874-75	1292 1875-76	1293 1876-77
		nazariyat ve ameliyat hocası)						İsmail Efendi (muavin)

(*) (**) Bu tabloların hazırlanmasında kullanılan devlet salnâmeleri şunlardır: 1280 Def'a 18, 1281 Def'a 19, 1282 Def'a 20, 1283 Def'a 21, 1284 Def'a 22, 1285 Def'a 23, 1286 Def'a 24, 1287 Def'a 25, 1288 Def'a 26, 1289 Def'a 27, 1290 Def'a 28, 1291 Def'a 29, 1292 Def'a 30, 1293 Def'a 31

EK-10

RÜTBELER CETVELİ

Serasker	Ordu Komutanı Bugünkü Genel Kurmay Başkanlığı'na tekabül etmektedir.
Müşîr	Mareşal
Ferîk	Bugünkü kolordu komutanlığına tekabül etmektedir.
Ferîk-i Evvel	Korgeneral
Ferîk-i Sâni	Tümgeneral
Mirlivâ	Tuğgeneral
Miralay	Albay
Kaymakam	Yarbay
Binbaşı	Binbaşı
Kolağası	Yüzbaşılıkla binbaşılık arasında bir rütbedir. Sağ ve Sol Kolağası olmak üzere ikiye ayrılır.
Yüzbaşı	Yüzbaşı
Mülâzım-ı Evvel	Üsteğmen
Mülâzım-ı Sâni	Teğmen
Başçavuş	Başçavuş
Çavuş	Çavuş
Bölük Emni	Onbaşılıkla çavuşluk arasında bir rütbedir.
Onbaşı	Onbaşı
Nefer	Er

سرعده باشا فاك مسبو توكو ريله قده الدر حى اولدغي بئر بئر لايه نزلور د معلوم قى اولم
 ائيشده واقعا بولايكيم ندرجم اولون سوادن اتمز و بورد كوراي نفاغانه ندرجه بولوكازى بولموش
 عسكرى عقيقت ققى بوجه فواند و مناخى مستدم ائى عقى دارنه
 قيدر باره سرعده بياك اولدغي اوزرم مواد مزكورا
 سرعده باشا ايد جالذكاره ايجاب و ائوشا سفاك
 تنظيم و اجراسه مبارزه ائى عقى
 عسودا نيك برك سبب اتمالي عقى بولايكيم ندرجه بولوكازى بولموش
 ربه نكورد و ندرجه بولوكازى بولموش
 قده كوراي نيك برك سبب اتمالي عقى بولايكيم ندرجه بولوكازى بولموش
 بولموش بولموش بولموش بولموش بولموش بولموش بولموش بولموش بولموش بولموش
 اوزون و ندرجه بولوكازى بولموش

دولت و المصوبه رادو موندو سخا ايم مكارم شيم ستم حشرى
 معلوم خاير سرحنى بزم عسكرو مشون محمد نده نفوى تفعا ندره اولوب تحصى درجه نهاره ارفع اولون
 ستم تنوع قيم اخصاى صفت اقول مفره تغير اظنه مكنته عسكرى و موزيمه تغير اظنه قيم و ندرجه
 مكنته بيقعه ائتمه ايم شكولام هفت شاهانه ميانه كورموش و مكدس و اهل و ذر و عسك و ندرجه
 اضا و ندرجه مدار ائى بجه ندرجه شاهانه ميانه كورموش بيقعه ائتمه ايم شكولام هفت شاهانه
 مكنتم ايان صدى اميدرس قننغ فكلوى هفت و ندرجه ائى بجه ندرجه شاهانه ميانه كورموش بيقعه ائتمه ايم شكولام
 بويونى مالى ائى بجه و ائتمه ائى بجه ميانه كورموش بيقعه ائتمه ايم شكولام هفت شاهانه
 بويونى هفت و ندرجه ائى بجه ندرجه شاهانه ميانه كورموش بيقعه ائتمه ايم شكولام هفت شاهانه
 عقيمه شاهانه ندرجه ائى بجه اولون ائتمه

بسم الله الرحمن الرحيم

مقدمه

اشبه تاریخ حرب باشلوجه ایکی مقصد اوزرینه ترتیب و تاسیس اوله شوبله که (اولا) تاریخ مز بورده فن حرب اصوللری تخری و تابتکه سعی ابلك نانا اصول مز بوره فی تقریر و افاده ضمنده م بر طریق استخراج ایتمکدن عبارتدر .

فی الواقع فن حرب باشلوجه تجربه و ملاحظه اوزرینه یعنی مطالعه سنه مبتنی اولوب علی العموم قوماندانلنده شهر شعارا بعض ذوات مهارتسائک اثرلی و زمانمزده جاری اولان اصول ایسه (کستو آدولف) (تورن) (رنس آیکن) (فردرینق) (نابو مئلو ذواتک عمللری مئابه سنده اولدیفندن ذوات مشار الیهک سفر اتخاذ اولان پلان و ترتیبات و ارسال اولتان تذاکر و محررات و اعطاء اوامر و تشبیهات و تقاریر و تعیینات فن حرب ایچون باشلوجه منبع اولتیدر .

اشته بوسیدنتساشی درکه علم حرب ایله مشغول اولوق مراد ایدن افکار عسکریه صاحبی بالطبع ذکر اولتان منبعله مراجعت ایدرک اورد تشکیلی خصوصتده اتخاذ اولتان طریقلری و حرکات عسکر اداره و اجراسنه دلالت ایدن اصوللری و حرکات مز بوره فی اولان سبیلری و یوقی منبج اولان اثرلری یعنی حرکات حربیه تک ایه و وسائط و نتایجی دن عبارت اولدیفنی ارا یوب بولنی اقتضا ایدر بیانه حاجت اولدیفنی اوزره حرب و جنگل روی ارضده نوع تی اد برلکده ظهور ایلدیکی جهته تاریخ حربک بالطبع تاریخ عمومی مئالوفورود

۳۳

قرون وسطی و قرون اخیرى اعتبار ایله باشلوجه اوج زمانه تقریب اولتیمی اقتضا ایدر . یونان و روما دولتلری زمانلرینه کتجه دکن قرون اولی ده جریان ایدن وقایع حربیه فن حربیه اصلا فائده بخش اولدیفندن بونلردن بون بون صرف نظر اولدیفنی . الحقیق مذکور مئالان و روما دولتلرینک لمصول عسکریه لری زمانلرینه جاوی اولان فن حربک مآجدی مئابه سینه اولدیفندن ایشیه ایکی دولتک ترتیبات عسکریه و قواجمد حربه لری ایلدی قری یان یوقی بیتمور مجاز و تقوی دخی مئال قیلندن نایان قلند جهته .

قرین اولی اواخر نده و عا اولرک دولتک و مئالیه براز اصول عسکریه لری منقرض اولدیفنی جهته قرون وسطی ده اور و پاجه علوم و فنون سنلره مملووقن حربی دخی معدوم مئابه سنده بولدیق اولدیفنی قرون مز بوره ده سنلر لری ظاهر اولان وقایع حربیه تک فن حربی یوزده و بیتمور مئالیه مدار اولدیفنی عیلاجه سیه وقایع مز یوزده سکوت عهت حکیمده مئاله جملدر . بدیق فحصدیه یئنده بو کونکی کونده مزمنی و مستدائل اولان اصول حرب اسلحه ناره تک ظهوری تاریخدن اخبار اولتان قرون اخیرى اولدیده بونلوق بندوقی ترقی ایدرک شمدیکی حالی بولس اولدیفنی جهته قرون مز بوره نظر ایدرکده وقوعه کلان مسائل حربیه بد مزده بولتان فن حربیه استیلاش اولدیک اولونیا الحقیق ایشیه دن طرفتده حربان ایدک و ایلک کافه سنی بونکجه دوج ایلک خبر ممکن درجه سنده اولدیفنی کی اکتجه ندره شیدتی نایان اولدیفنی ایلدن فن فن تورک صورت ظهور و تدریج عسکریه سنی سن او ایه کافه اولدیفنی و جهته انتخاب اولتان اکتجه مملوور و الا فائده لوقه سقر لری ذکر و تالیله اکتفا اولدیفندن .

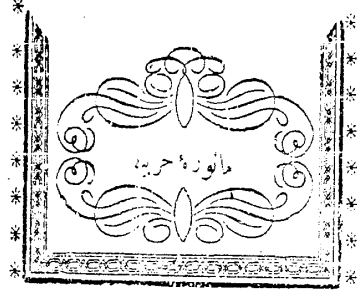
اشته بون تاریخ حرب ایله التزام اولتان مقصد خصوصیات مستوظه دن عبارت اولدیفنی جهته تاریخ مز بوره فن حربک منبجی یعنی برسی وقایع حربیه تک صورت جریاتی ارا نه دیکر بدی بولک نتایج طبیعه سی حکیمده بولنتان اصول و قواعدی افاده ایلدیکدن بکدیکر سنی لازم و ملزومی مئابه سنده بولشددر .

TARİH-İ HARB

(MUKADDİME)

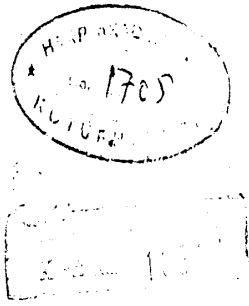
MUSTAFA ŞEVKET PAŞA

Harbiye Askeri Müzesi Arşivi

د قیة داتی حرب روغاه معلوم و آشکار بولیت یغی اوزره
صنوف ننه دن ترک ابیب وجود واحد حکمه کوش
اوتان قوه عسکریه مروراز مان و اعصار ابه هیت
حاضره سنی اساج ایش و استعمال اولمقده اولان آت
و سلحه ابه مرعی لاجرا بولنسان اعلیمات و انضامات
دخی قرار کبر اولمقده قدر برطایه معارف و هنر وجوده
کدیره رلشویه ده نومایه و سینه قویه اومش اولد بولمقده
مقدد اسیله معارف عسکریه تک هر جز بولمقده بحث
ویان اولمقده ارکان و امر و ضابطه تک کبر
مسائل حربیه دیک اوله رقی مستنزه فوآله اولمسی
جهتینه مینی فرانسه جنرال لرندن (لوتزل) نام جزا تک
میرالابغی هنکارنده تحت قومانده اسسده بولن انابک
مراوضه بولمقده کافه اشکال و ما نوره لری اصول زینه
چودشمن

و دشمن مفروضه ورع بحار به تطبیق ایدر لندرس
ابدوب بو خصوصه دتر کتاب فوآله اکتساب تحریر
ایش و مشتمل اولد بقی مسائل و مساحت مراده فوآله
بولمقده اولد بولمقده کتاب مذکور ابه کتبی یعنی حربیه
عسکریه مترجمی میرالابی الحاج مصطفی حامی قولمقده
مع القصور لسان عدب انبان ترکی به نقل و ترجمه
و ما نوره حربیه اسمیه نوسیم اولمقده لسانی ترجمه
و ایاده ده و قوعبولان عقوبات و قصور نسلک
ارباب معارف طرفندن اکتساب ابه اکل
نقصان ابدلمسی و طبع و نشرینه
دعا عده بیورنسیله و ایپه دار
افتخار و مسافر قلمسی
بازنده چاکراه مدر

MANEVRA-İ HARBİYE
MUSTAFA HAMİ PAŞA
Harbiye Askeri Müzesi Arşivi

355
Öme.

Askerî Müzesi Arşivi
Kayıt No. 10007

فخرت وتاریخ عسکر

جلد اول

1. cild.

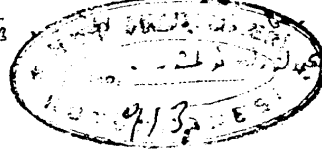
مکتب حریت حضرت شاہانہ خواجہ لہذاں اسکان حریت میراچی
عمر ناہلی

مکتب حریت حضرت شاہانہ مطبعہ سنندھ لاہور

اسلامبول

1293 = 1282

1293 دہ 1293

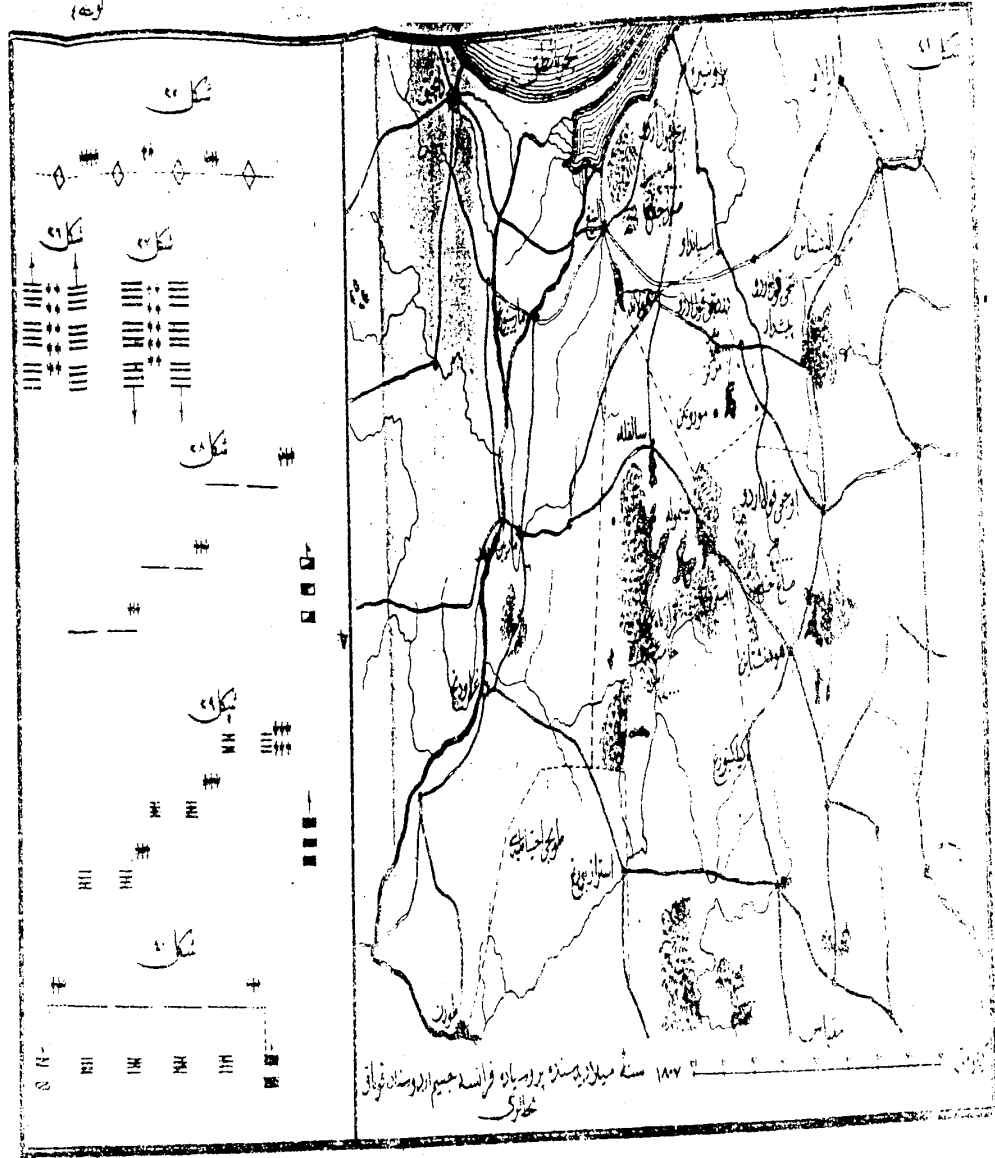
زیر عمر ناہلی یاد در
مکتب حریت حضرت شاہانہ

FENN-İ HARB VE TARİH-İ ASKERİ

(KAPAK)

ÖMER NAİLİ

Harbiye Askeri Müzesi Arşivi

FENN-İ HARB VE TARİH-İ ASKERÎ

(ŞEKİLLER)

ÖMER NAİLİ

Harbiye Askeri Müzesi Arşivi